Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2007. JÚNIUS

GRECSÓ KRISZTIÁN: Doktor urak (regényrészlet) 3

MAURITS FERENC: Szürkület, szürkületben (Csendéletek az ötvenes évekből) 11

TURCZI ISTVÁN: Tisza-parti ősz (Két nap Faludyval, Szolnokon); Szaniszló szerint a másvilág (Kálnoky holtidényben) 14

BENE ZOLTÁN: Krónikás ének; Keskeny határ 17

DOBAI PÉTER: Versek a *Latin lélegzet* és a *Voltam élni* c. készülő kötetekből (Feltámadt fasorok; Szent Teréz ekstázisa; Egy ifjú hölgyről festett; Lettél nemlenni) 23

BÁGER GUSZTÁV: Gustav Joseph Haydn: 22. Esz-dúr (A filozófus) szimfónia; Új súly (Ady-variáció) 28

ANGYALISTVÁN FERENC: papírég; nagyapám 30

LATZKOVITS MIKLÓS: Laboda, a bokszoló 35

MUSZKA SÁNDOR: Dalolt a nyár; Róla 45

LACKFI JÁNOS: hagyjatok, gennyládák, megvakultam! 47

BALOGH TAMÁS: Száz év Szeged (Kiegészítés) 54

József Attila-tanulmányok

TVERDOTA GYÖRGY: Hegel öröksége és József Attila 57

BARTAL MÁRIA: „... az apának és a fiúnak együttes szárnyalása...” 64

LENGYEL ANDRÁS: A „szükséges véletlen” (A Hegel, Marx, Freud margójára) 72

N. HORVÁTH BÉLA: Marxtól Marxig (A Hegel, Marx, Freud emberképe) 83

BÓKAY ANTAL: Marxizmus és pszichoanalízis (József Attila elméletei) 91

GARAI LÁSZLÓ: „Munkásoknak emberi öntudat" avagy „Hol csúszott hiba a számításba?" 105

TANULMÁNY

KABDEBÓ LÓRÁNT: Amerikai akció (Egy fejezet a könyvhétre megjelenő monográfiából) 112

KRITIKA

GAJDÓ ÁGNES: Görög sorstragédia (Illyés Gyula József Attiláról) 120

FUCHS ANNA: Lengyel András: „...gondja kél a gondolatban" (Az értekező József Attiláról) 124

ZELENA ANDRÁS: A versek a kisházban születnek (Weiner Sennyey Tibor: Versek a kisházból) 129

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MAURITS FERENC alkotásai a címlapon, a 10., 27., 44., 53., 90., 111., 128. és a 131. oldalon

Grecsó Krisztián

Doktor urak

(regényrészlet)

II. 1.

A városoknak nemcsak lelkük van, mint a korpás szakállú, hónaljszagú urbanisztika szakértők mondják róluk, de testük is. Fölfedezni, megízlelni, megsimogatni való fizikumuk. Van hely, ahol csiklandósak, másutt meg előfordul, hogy feltűnően jólesik nekik a törődés. A gyöngédebb városok leheletfinom, apró puszikat szeretnek a nyakukba, és ilyenkor végigszalad a gerincükön a hideg, rohan a libabőr le a széles csípőig, és miközben diszkréten sóhajtanak, maguk is elpirulnak az ily módon elárult vágyakozástól. Vannak persze sokkal közönségesebb és nyíltabb városok is, elsősorban az Alföldön. Errefelé olyan városokat találni, amelyek az erős markot és a férfias mozdulatokat szeretik, ha ölelés közben a feneükre sóznak. Ezek a helyek sokkal könnyebben kitárják magukat, odaadják csecsük, ölük, szájuk, sőt minden járatukat, ám ez mégsem jelent feltétlen odaadást. Elképesztően nehéz örömet okozni nekik. Valódi tenyészbikát várnak: hódítót, fáradhatatlant és kegyetlent, aki nem hátrál meg, sérelmeit magában tartja, a legkínzóbb helyzetben sem vall kudarcot, hogy „így, ilyenkor nem megy". Mindig megy. Aztán a végén, a fulladás határán, mégis megcsillan a kegyetlen hódító szeme sarkában a könny. Nos, az alföldi városok az ilyen férfit szeretik, és ha megkapták, ők is átadják magukat. Megrázkódnak, mikor nem várod, magukhoz szorítanak, hogy alig kapsz levegőt, és a városok remegnek a gyönyörtől, pedig te a leginkább megcsalatva érzed magad, mikor a füledbe súgják, tiéd vagyok, te édes mostoha.

Szalma Lajos ilyesformán vélekedett az alföldi városokról. És bár úgy gondolta, huzamosabb ideig egyetlen helyen sem érdemes élni, bázisnak, pontosabban nullapontnak a kietlen róna, az úttalan végtelenség az igazi. Mert ide nem érkezik sem erő, sem jutalom, ahogyan kérdő és sóvárgó tekintet sem, itt az újdonságok az idegenek újdonságai, az új idők vendégek, és úgy mennek el, ahogyan jöttek. Van itt valami szagos, lucskos, könyörtelen állandóság, ami bezárja, megemészti azokat, akik nem menekültek el, és a lehető legalattomosabb módon provinciálissá züllesztí őket. Az alföldi kisszerűség úgy fertőz, mint egy sokáig lappangó kór. A nyitott, kedves és tájékozott embereket szereti, serkéket hagy, akár a tetvek, aztán éppen úgy kerül napvilágra, mint a tetvesség az iskolában,

a legostobább módon, a baráti közösség előtt, mikor a legkevésbé számítana rá az illető, és talán elbizakodott is: hiszen ő gondozza magát. De a beszűkülés a gondozott lelkeket szereti, azokét, akik kitekintenek, küzdenek, és nem hagyják magukat, olvasnak, színházba és moziba járnak, néha még a fővárosba is, időt, költséget nem kímélve.

Az Alföldön asszonyok a városok, nem kamaszlányok, mint a Dunántúlon. *Tata* például serdülő lány, aki egyszer már fiú elé guggolt ijedtében, rettegve tőle, hogyha semmiben sem enged, elhagyja az udvarlója. De a teste érintetlen. Feketeváros asszony, két gyerekkel és megnyűtt keblekkel, Tótváros pedig szikár, apró, mégis megereszkedett mellű anya, aki ha haragszik, úgy a combja közé szorít, hogy megakad benned a szusz. Tótváros teker a biciklijével a legnagyobb télen is, mikor Székesfehérvárnak lefagyna fél arca a hidegben, oldalt két zsáknyi nejlonszatyor: akciós elemózsia, tisztítószer. Tótváros nem restell a gimnazista gyerekével tanulni, bár kikérdezés közben elbóbiskol, és a férjének is úgy adja oda magát, mintha nem is ő lenne az, mintha a lelke ott sem volna. Tótváros csupa önkritika és önreflexió, mintha mindig tükör előtt állna, vagy néhány méterre maga felett repülne, amikor hunyorítva, és a kíntól széthúzott szájjal teker a legkeményebb februári fagyban, és közben kívülről figyeli magát. Egy pillanatra sem felejti el, miből volt tehetséges, mire vihette volna, milyen volt ruganyos teste és hamvas bőre. És mikor férjét öleli, akkor is elcsodálkozik, kívülről látva a vonaglást: ki ez? Aztán néha mégis kitör belőle valami, szangvinikus kéj rohan rá, férje hetekig ezzel álmodik, ejakulál, szétspriccel a gyönyör, féktelen erővel rázza a testét, további ingerlést már nem bír…

Mindezeket törzskocsmájában fejtette ki Szalma Lajos, ahová első útjuk vezetett vasárnap délután, mikor megérkeztek Tótvárosba. Jocó bőröndje még az autó csomagtartójában feküdt, és gazdájának semmi kedve sem volt másnaposan egy italmérésben pazarolni az időt. Jobban szeretett volna kipakolni, felkészülni a holnapra, elsétálni az ügyészséghez; azt sem tudta, merre van. Lajos bácsi nem engedett, egy ismeretlen polgárház előtt parkolt le, aminek a hullámlemez kerítésére egy tábla volt erősítve: Pedró büfé, szeszesitalok, üdítők, kávé. A ház L-alakban zárta el a kertet, a porta bal oldalára épült, és követve a telek viszonylagos aránytalanságát, inkább vékony volt és hosszú. Az utcafrontra került az L betű széles talpa, csak a keskeny kapu választotta el az épületet a szomszéd háztól. A jobb oldalon nem volt kerítés, a szomszéd ház málló fala zárta le a teret. Az udvarban néhány trehányan szétdobált kerti szék és asztal jelezte, itt vendéglátással foglalkoznak. A szedett-vedett kerti bútorokat nem használták a vendégek, a székeken nem ültek, a törzsvendégek – kezükben a korsóval – állva beszélgettek. Csak a régi ház egykori gangjára beépített faasztaloknál ültek fiatalok. A valamikori kiskonyha vagy hátsó bejárat volt a kocsma ajtaja, a valaha talán konyhaként vagy kamraként működő apró szobában néhányan fértek el a pult előtt. Bent egy ütött-kopott ikerkazettás magnetofonból a városi rádió adása bömbölt, a készü-

léket bizonyára a kilencvenes évek elején hozták egy hűtő társaságában Ausztriából. Az egyik kazettatartó letört, a „B" oldali magnó ajtajára pedig megsárgult cetli volt ragasztva: „Eladó! Irányár: 15 ezer forint."

Tótvárossal kapcsolatban Jocó minden balsejtelme beigazolódni látszott. Egy középváros, ahol semmilyen szempontból nem érdemes élni, mert a füstös konokság, irigység éppen úgy van meg benne, mint egy faluban; ám ami a magány förtelmes lehetőségeit illeti: valószínűleg úgy is lehet itt rossz, ahogyan egy nagyvárosban. A kocsma mindezek előképe, Tótváros penetráns metaforája, egy összevizelt, útszéli hely, ami valamilyen megmagyarázhatatlan ok miatt mégsem falusias. Ezt az érzetet nem a másik belső teremben kopogó biliárdgolyók keltették, és nem is az ellátás színvonala. A nyilvánvaló alkalmiság miatt különbözött egy falusi italméréstől, a leplezetlen, természetes lerobbantság miatt, amilyet csak a magukat kopottságukban is büszkén viselő, fővárosi bérházakban látni. Olybá tűnt, mintha valami baráti fogadás folyna az avított polgárház udvarán, a ház elején lévő magas ablakok, és a hatalmas duplaszárnyas ajtó mögött élet zajlott, az üzemeltetők ott laktak, és saját intim terüket áldozták fel a megélhetés reményében. Jocónak pillanatról pillanatra változott a véleménye a városról, a kocsmáról, fortyogtak benne a benyomások, örömek, félelmek, oldódtak a szorongás habzó, tömény zsírjában; látta maga előtt, ahogy elmerülnek, akár a piacon a lángos, vagy krémesen feloldódnak, mint egy kanál pirospaprika. A lélek egy sütőtál, gondolta, egy zsíros acélkád. Körbenézett megint, most arra jutott, hogy a Pedró olyan, mint Tótváros, de metaforáról szó sincs, a kocsma inkább megszemélyesíti, konkrétan kiadja ezt a megyeközponttá lett, terebélyes és felkapaszkodott falut.

Az udvarra nyíló másik ajtón, a lakásból egy idős asszony csoszogott elő. Széles mosollyal köszöntötte Szalma Lajost, aki bemutatta unokaöccsét az összes italszagú, borostás cimborájának, Mancikának, a csaposnak, és idősebb Mancikának a csapos édesanyjának is. Bár mindenki részéről figyelmet, becsületet, törődést kért „legdrágább unokaöccse" részére, aki, mint hangsúlyozta, olyan neki, mintha saját gyermeke lenne, néhány mondat után elterelődött a szó Jocó ügyészi karrierjéről. Egy-két doktor uras élcelődés után csupa olyasmiről beszéltek, amiről neki fogalma sem volt. Mivel nem tudta követni a hallottakat, elmerengett. Az jutott eszébe, hogy otthon nemigen hangsúlyozta volna nagybátyja, hogy fiaként szereti, sőt, többnyire kerülte az efféle patetikus szólamokat, otthon nem mond ilyeneket, ott *így viselkedik*. Leülepedett a szorongás habos zsírja. Akárha valami csípős huzat, lehűtötte a csalódottság. Jocó kesernyés ízt érzett a szájában, eltűnődött, vajon lehet-e a lélek büdös? Lélekszaga van, gyötört lélekszaga, a szájszag mintájára, bepállanak állásukban a mosdatlan érzések. Innen nincs lejjebb, gondolta.

Pedig a nap legkellemetlenebb meglepetése még hátra volt.

Öten zsúfolódtak be a kocsiba. Lajos bácsi vezetett, ittasan, és még mindig nem haza. Egy barátságtalan lakótelepen hajtottak keresztül, majd sorházak következtek, végül egy letérő után kertek, hobbitelkek. Az út homokossá vált, szőlősorok, fészerek és komolyabb hétvégi házak voltak arra, tekerős kutak, hinták, kerti ágyak, rotakapák, veteményesek, és a tehetősebb házak előtt kaktusszal és aprócska halastóval díszített sziklakert. Jocónak tetszett a környék, a feketevárosi szőlőskertekre emlékeztette, a présházakra, és a cseresznyések mögötti viskókra, ahová gimnáziumi tanárok hordták ki korrepetálni a formásabb végzős lányokat. A nosztalgia egy rövid időre még az újabb utazás okán feltámadt gyomorideget is föloldotta benne. A hosszú, fák alatti barackozásokra emlékezett, meg hogy égette a talpát a fosóhomok, hogy a szülei karasolnak, ő meg, mint egy dundi kiskirály, egy kempingszékben pöffeszkedik a szerszámos előtt, a Túró Rudolfos napernyő alatt, és felhőtlenül, gondtalanul boldog. Drága, pótolhatatlan öntudatlanság!

A kert, ahová megérkeztek, elütött a többitől. Zárkózott volt, titokzatos, és a későnyári szürkületben majdnem barátságtalan. A porta egy belső szegletet foglalt el, terebélyes akácos ölelte körbe, és belül paravánok, felhalmozott hasábfa szabdalta zegzugossá. Az egyetlen szomszédkertből, szemből, csak a telek elejére épített viskót, és a vesszőparavánokat lehetett látni, az udvar és a házikó tökéletes biztonságot, magányt és elzártságot adott. A pultos Jordán Mancika tartott velük, aki helyett idős édesanyja, az idősebbik Mancika állt be kiszolgálni a vendégeket. Lajos bácsi két cimborája, bizonyos Kucsera Tibor és Csicsely András jött még el a kocsmából. Jocó nem tudta elsőre megjegyezni a neveket, ezeket is rögvest elfelejtette volna, ha nem ilyen ostoba, sohasem hallott vezetéknevekkel találkozik. Később az ügyészségen rájött, okosabb, ha a gúnyolódást mellőzi, csodálkozását pedig a környéken inkább megtartja magának; ezeket a tipikus és gyakori szlovák neveket, amelyekből majdnem annyi szerepel a telefonkönyvben, mint „Kiss”-ből, errefelé nem szerencsés lehülyézni.

Mancika húsos arcú és izgatott, kíváncsi tekintetű nőszemély volt. Egy kicsit több jutott neki mindenből, mint szükséges és kellemes. Az esztétikusnál sűrűbb szemöldöke, erősebb bajusza, súlyosabb keble és kerekebb feneke volt. De karakteres és a maga módján szép arca ellensúlyozta ezt. Kopogós kispapucsot viselt, és szűk, koptatott farmert, úgyhogy még Jocónak is el kellett ismernie, van Jordán Mancikában valami ellenállhatatlan. A két férfi meghatározhatatlan korú volt, nem lehetett róluk eldönteni, hogy lerobbant negyvenesek, vagy tűrhető formában lévő ötvenesek lennének. Kucsera betegesen vékony, beesett arcú férfi volt, hasított vékony szemekkel, és idétlen, divatjamúlt barkóval az arcán. A texasi, agresszióra hajlamos biztonsági őröket ábrázolják így a filmekben, csak ott az ürgék többnyire kövérek, és több a hajuk. Kucsera gondozatlan, félhosszú haja ritka volt. Termete magas, de komája még nála is hórihorgasabbnak tűnt. Ha egymás mellett álltak, mégis, mintha Csicsely hajszálnyival alacsonyabb lett

volna. A széles vállak, a busa fej, a felpuffadt arc és megereszkedett has tekintélyt parancsolt neki. Jocó úgy képzelte, a vékony, beesett arcú Kucsera szótlan és depressziós, szekrényhátú barátja, Csicsely, a nevetséges, kék kertésznadrágjában, amelynek köszönhetően úgy fest, mintha vágánykopogtató lenne, pedig jó kedélyű, hangos és domináns. De nem. Kucsera volt valamelyest beszédes, bár ő is gyakran félbehagyta a mondatokat, és elrévedt valahová. Csicsely András csak akkor szólalt meg, ha fölöttébb szükségesnek találta, különben megfontoltan, és kissé mélán hallgatott. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Szalma Lajos a társaság középpontja, szellemi atyja és diktátora, és a dialógosok valójában hosszúra nyúlt monológok, éppen úgy, mint amikor Lajos bácsi Jocóval tárgyal. Ebben a csapatban egyetlen ember akadékoskodhat, Jordán Manci. Bár Manci rendre replikázott, könnyen lecserélte meggyőződését, ez esetben pedig – lévén, hogy Lajos bácsi márványba faragott elvei évtizedek óta megmásíthatatlanok – ő sem igazi vitapartner. Kucsera Tibor kopott, divatjamúlt, háromgombos öltönyt viselt, Jocó a régi fényképeken látott ilyeneket, amikor mesteremberek vagy parasztok magukra öltötték egy rend ócska ünneplőjüket, és az objektív előtt egy leheletnyivel jobban kihúzták magukat, mint az előnyös. Az öltözék akkor tűnt igazán meglepőnek, mikor kiderült, Kucsera Tibor a baromfifeldolgozó alkalmazottja, a libakacsa részlegen dolgozik, ő az, aki egy forgótárcsás eszközzel elmetszi az élő szárnyasok nyakát. Egy kerek, a pörgéstől sikító penge az ő hitvese, a meghosszabbított karja, melyről egész műszak alatt csordogál a hűtésre használt, vérrel keveredő víz. A halálnak manapság kerek és végtelen a pengéje, Tibor pedig, nincs rajta mit szépíteni, hóhér. Csicsely András viszont a kék, vasutas kertésznadrág dacára nem dolgozott sehol, hatvanegyszázalékos, ennyit felelt, Jocó először nem értette, ez mire vonatkozik, csak később jött rá, hogy a „hatvanegy" a leszázalékolás mértékét jelenti.

A paravánokkal elkerített kert valódi iskolakertészetet takart. Szürke, a legkevésbé sem tetszetős virágok növekedtek a virágcserepekben, a kaspók fölött egy mohás hasú, szilikoncsőből eszkábált öntözőrendszer futott, minden növény gyökeréhez gondosan bekötve a leágazás. Jocó botanikus kertben vagy biológiai laborban látott hasonlót, mikor gyógyszerész albérlőtársait elkísérte gyakorlatra. Mint egy kutatóintézetben, gondolta, ahogy belépett a kis házba. Be kellett ismernie, igazából meg sem lepődött. A különös kert után erre számított. Lombikokat, csészéket, borszeszégőt, csipeszeket és növényi maradványokat talált. Kucsera Tibor hátralapogatta ritkás haját, boldogan körbenézett, és megállapította.

– Mindig fejlődik itten valami.

– Amit gondoznak, felelte Lajos bácsi, gyarapodik.

– Ez az új izé, lépett oda egy kacskaringós üveg és csőrendszerhez Mancika, azért nem semmi. Mikor szerezted?

– Lepárló, büszkélkedett Lajos bácsi. Csodás kivonatokat, koncentrátumokat lehet vele készíteni. Két hete fejeztem be, de nem biztos, hogy működik.

Jocó, bár próbálta, nem bírta legyűrni a sértődöttséget és megbántottságot, ahogy a büszke gazdát figyelte. Lajos bácsi nyilvánvalóan sok időt tölt itt, töménytelen munka van a házban és a kertben, és nem csak a gondoskodás látszik, de a speciális szakértelem is. Mégsem egy hagyományos, konzervatív hobbikertről van szó, ahol évtizedekre visszatekintve is az a legizgalmasabb történet, hogy befészkelt egy egércsalád a tulaj régi gumicsizmájába. Mindezekkel szemben Voith József, Szalma Lajos deklaráltan *legkedvesebb* unokaöccse, fogadott fia még sohasem hallott róla, hogy Lajos bácsinak az evezésen, teniszen és az utazáson kívül más őrülete is lenne. Még arról sem értesült, hogy *van* hobbikertje, nemhogy ott lepárlóval és öntözőrendszerrel vacakol. Nem úgy az itteni, mindenféle szedett-vetett cimborák, akik – ez egyértelmű – nem először járnak itt, és nem tűnnek meglepettnek. Sőt, nem győzik érzékeltetni, mennyire komolyan veszik barátjuk megmosolyogtató hobbiját. Jocónak összeszorult a torka, hazavágyott. Aztán nem is haza, inkább vissza az albérletbe, Szegedre, a belakott életébe, a Gogol utcába, ahonnan bármikor leszaladhatott egy csípős sajtburgerért a Kárász utcába, vagy megállhatott az utcasarkon, a Lófaránál, hogy megnézze, ahogy az egyvágányos, öreg járat zörgő kocsijai a megállóban lomhán elkerülik egymást, esetleg, hogy keresztben, a Kálvária sugárúton, hosszas pihenés után meglódul végtelen útjára, a temetők felé a hármas villamos. Ott van srégen szemben egy ritkás, gondozatlan park, de mögötte már a Dugonics tér, az alulról megvilágított szökőkút, körben betűk, egy Juhász Gyula vagy József Attila idézet. Mielőtt eltűnt kedvenc utcájában, mindig visszanézett mindezekre, és átjárta a fontosság érzése, hogy fontos, mert fontos helyen van, a centrum biztonság adott, ő ott érezte magát úgy, mint egy védett odúban, talán mert jelölt, látható térben volt, volt *valahol*, nem satírozták le a térképről, mint most. Itt minden ellen védtelen vagyok, gondolta.

Lajos bácsi nem akarta észrevenni, hogy Jocónak elege van a vasárnap esti kalandozásból, úgy tett, mintha nem látná, hogy fáradt és csalódott. Leültette őket és valami kék színű italt szolgált fel, kanalat hozott, cukrot és egy vaskos gyertyát. Jocó igyekezett oldottan viselkedni, nem szemlélődni, a szemekbe nézett, mint aki nem először jár itt, és csak Szalma Lajost követte a tekintetével, akárha türelmetlenül várná, hogy ihasson, hogy telepedjen le végre a házigazda is. Eközben óvatosan körbekémlelt. A kisház nem is volt olyan szűkös, de az is lehet, csak azért tűnt tágasnak, mert egyetlen helyiségből állt. A sarok, ami első látásra labornak mutatta magát, valójában konyha volt, gáztűzhellyel, és egy újra divatos, öreg kilincses hűtővel a mosogató mellett. A lepárló és az egyéb agyafúrt eszközök a hely jó részét elfoglalták. A szoba egyszerre nappali és háló, jórészt az előbbi. A méretes dohányzóasztal és a kopott, szakadt huzatú ülőgarnitúra-elemek mind aránytalanul nagyok voltak, egy polgári lakás nappalijából selejtezhették le őket. Olybá tűnt a vityilló, mintha egy ódon, állott szagú polgárház lezüllött, tékozló testvére lenne, amerikai konyhával, amit – talán túl divatosan is –

egy pult választott el a szobától. Mindezzel átellenben egy üvegajtós kandalló volt vagy kemence, a félhomályban Jocó nem látta tisztán, melyik. Alvásra a garnitúraelemeken kívül szerény lehetőség adódott, a bejárat melletti sarokba egy bolhás díványt taszigált Lajos bácsi. Ez volt a kakukktojás az enteriőrben, az egyetlen vidéki hétvégi házra jellemző berendezési tárgy. És gesztus. A pamlag félig útjában volt a mosdó ajtajának, és aki székelés közben megfeledkezett róla, kifelé jövet beleverte a sípcsontját.

– Mi ez, kérdezte Jocó, és az italra mutatott.

– Abszint, felelte Jordán Manci. Így szoktuk. Ezzel indítunk.

Jocó az érkezés óta magán érezte Mancika tekintetét, az asszony figyelte, és minden bizonnyal látta, hogy a fiú nem akar vendégként, betolakodóként viselkedni. Rosszindulatú nőszemély, gondolta most Jocó, hogy bizonyítva látta, a nő ki akarja kezdeni. Védekezési mechanizmusa bekapcsolt: igyekezett Mancika gonoszságára koncentrálni, és haragot érezni inkább, mint féltékenységet és megbántottságot. Lajos bácsi ledobta magát a fotelba, és azt mondta.

– Itt Jocóval is mindig így kezdünk, Mancika. A Körös-torok, az más tészta, kisszívem, ott még keményebbek vagyunk, azt el sem tudod képzelni.

Jocó felnézett, hirtelen nem is értette, mit akar Szalma Lajos. És később sem megértette, inkább megérezte, hogy ostobán és álnokul védi őt, mindez egy pillanat alatt járta át, sokkal hamarabb, mint végiggondolhatta volna, milyen átlátszó és ügyetlen ez a hazugság, mennyire bántó, leginkább az, hogy – ezek szerint – szükség volt rá, Lajos bácsi úgy vélte, kellemetlen, hogy unokaöccse nem járt ebben az elvarázsolt vityillóban, és most egy éles nyelvű csapos nő előtt álságosan mentegetni igyekezett őt.

– Még sohasem jártam itt, mondta Jocó. *Természetesen.*

Senki sem felelt. Jocó félt Lajos bácsira nézni, és általában senkire sem mert, lehajtotta a fejét. Valaki kitöltötte az italokat. Tibor és András azzal szórakoztak, hogy megfelezzék a kockacukrokat, aztán egy különös, kilapogatott kanálra tették, aminek hasítékokban lyukas volt az alja. Belemártották az italba, és meggyújtották. Jocó megkönnyebbülten nézte, ahogy lángol a szesz, az apró, kékes fáklyák hatására megváltozott a szürkülő szoba hangulata, lágyabbak lettek a kontúrok, alakjukat vesztetve elfolytak a feszes formák, akár egy sérült tojássárgája, megenyhült minden, mintha az iménti színjáték meg sem történt volna. Másodpercekig nem kapott levegőt. A többiek vagy nem gondoltak rá, hogy figyelmeztessék, vagy számukra nem volt ennyire erős az ital, de ő fuldokolni kezdett tőle. A nyolcvanszázalékos abszint semmivel sem lett gyöngébb a karamellizálódott cukortól, csak kicsit langyosabb, ami, ha lehet, fokozta az erősség érzetét. Lajos bácsi egy cserepes virággal tért vissza a kertből, megállt az ajtóban, felkapcsolta az állólámpát, és ott maradt a fény aurájában. Mint egy ceremóniamester.

– Gondoljátok csak meg, mondta, a látnokok szerepe kulcsszerep, egészen régről illene tudnunk, mi lett a látnokok sorsa. Micsoda hálátlanság úgy kommentálni, hogy a *jóslat* önbeteljesítő. Mikor látnok nélkül nincs jóslat, és a látnok nem azt látja, hogy a fiú egy útkereszteződésnél megöli az apját, majd elveszi feleségül a saját anyját, hanem azt, hogy az ő jóslata elől menekülve, sorsát kerülendő öl meg egy vadidegent, és vesz el egy szívének kedves asszonyt, a legkevésbé sem sejtve, hogy véreiről van szó, és ami még ennél is fontosabb, a legkevesebb ön-azonos szándékkal. A látnok persze a végeredményt látja, ám mégis, a vegyület, mit kikever, a kikristályosodott szó, amit a kérvényező elé tár, már egyfajta értelmezése és befolyásolása a történetnek, egyetlen nézőpont, amit kiegészíthetne három másik is akár.

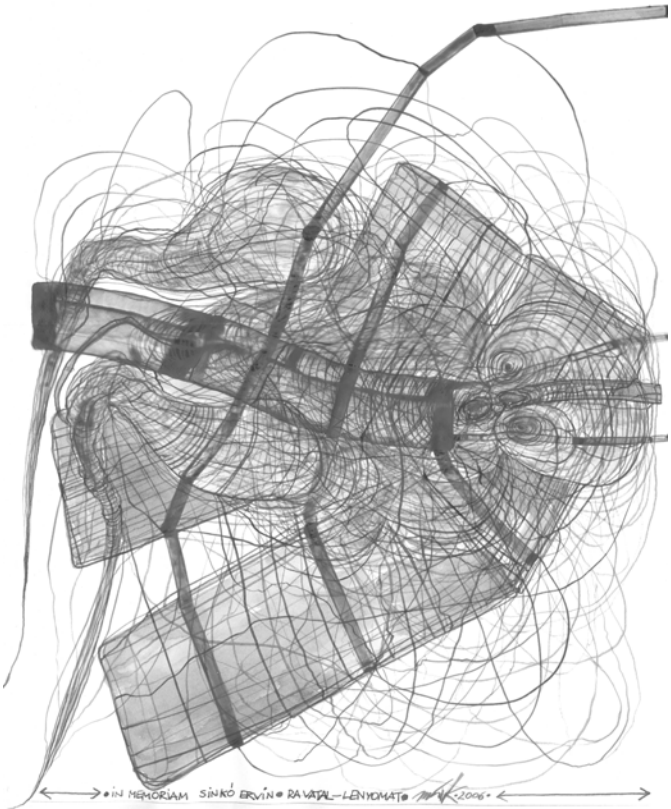

MAURITS FERENC

Szürkület, szürkületben

CSENDÉLETEK AZ ÖTVENES ÉVEKBŐL

„rongypokrócot
súrol ómama
sámlin ülve
a kisdunában”

.
gőzölgő
porcukros
almáspite

fekete
tepsiben

angyali
látvány
a kiskonyhában

.
mihály bácsi
sekrestyésünk

pödrött
bajsza

felugrik
a nagyharangig

.
ómama
lassan
végigcsoszog
a virágoskerten

a rózsabokroknál
puhán
fellép
a fellegekbe

.
drága
egyetlen
rozink

agyhártyagyulladásban

meghalt
karácsonyra

.
narancssárgán
vibráló
rizskohot
süt
az áldott
molett
franciska

névnapomra

.
ómama
kukoricát
pattogtatott
a fészerben

szitáló
hófehér
esőben

.
hatalmas
fekete bőrkabátban
támolyog
szilvási
a besúgó
spicli

a dermedt
lila
őszi ég
agyon
akarja
nyomni

.
állt
albert

sötéten
megázva
kalapban

a küszöbön

részegen
sírva
másnapra

TURCZI ISTVÁN

Tisza-parti ősz

KÉT NAP FALUDYVAL, SZOLNOKON

Az estig persze dugig lett a ház.
Mindenki látni akart. „Máris?”
Ahogy belémkaroltál, madárnyi
súlyod alatt lett a pillanat irreális.

A közönség előbb megilletődött,
készen rá, hogy rekeszizmát edzze,
s a közelgő éjszaka tépett haját
gyöngyházfényű nevetés ékszerezze.

Bezárva a nyelv titokzatos poharába
a magyar vers a nyolcadik csoda.
Már ötven éve megmondtad,
csak semmire nem figyelünk oda.

Hamar megértetted velünk a magad
választotta, megváltó geometriát,
boldog fikcióban összeédesedve,
hol irodalom, élet egybevág.

Hazárd jelenések vándorútjain
merész légvárak dőltek össze,
de „itthon vagyok, élek”, ennyi
a lényeg, három szóban összegezve.

Azóta tollad metronómja méri az
időt, mely kis dolgok keserves sora.
Valahol a seholban mégis bármikor,
mintha már nem múlna el soha.

Nagy, lapozható levegőben másnap
skálázó gravitáció a gesztenyesoron.
Fürdőzés utáni meghitt, mezítlábas séta;
Tisza-parti ősz Faludyval, Szolnokon.

Szaniszló szerint a másvilág

KÁLNOKY HOLTIDÉNYBEN

Az üresség szögelhető azon az
elhagyatott novemberi fürdőhelyen,
hol Szaniszló, szintén dunántúli
születésű költőtársam, pihen.

Lassú keringő ütemére forognak
a nappali árnyak. Szürke eső könnyezik.
A köd korhadó, százados fákban
terpeszti szét jégpántos ujjait.

Kisértetjárta, gőzölgő rezervátum ez.
Idén már a vázákban sincsen virág.
Ajtókat csapkod a szél, a lámpák nem égnek.
Szaniszló szerint ilyen a másvilág.

Viszont nem látásra, mondják a falak.
Az izzasztóban viszont jókora előny,
hogy üresek a medencék; már nem
zsúfolódik, csak az elíziumi mezőny.

Azért még évről évre visszatér ide:
a megszokás hatalmas mágnes.
Vonzza őt a természet gyönyörű gyomra,
s nemcsak a rím kedvéért: valami Ágnes.

Aztán Mara nővér, Erika, Hilda,
és a sor turnusonként folytatható.
Szaniszló szerint a dunyha alatt egyedül
kitervelt kalandnál nincs jobb altató.

Enyhén szólva szűk az eseményhorizont.
Pár visszajáró lélek, és sorsüldözött alak.
Az ebédlőben rég nincs kártyaparti.
Tévét nézni este tízig szabad.

Sokkal kisebb dolgok is akadnak,
például a képzelt írógépkattogás.
Szaniszlónk szerint költőknél
a képzet kényszeres vonás.

Minden zárat kipróbál, mielőtt
aludni tér. Egy testhelyzet menedéke.
Szaniszló szerint édeni állapot.
Egy újabb napnak így lesz vége.

Mintha gyermek volna újra,
emlékezetének rozsdás lemezébe vésve.
Az ablakból a felhők, akár egy
haldokló isten lemondó legyintése.

BENE ZOLTÁN

Krónikás ének

Pető Bálintnak

Ejnye, de kurva meleg van, mondta Nyáry Lőrinc kapitány félhangosan, és megtörölte verejtékező homlokát. A keze fejéről aztán az izzadtságot a csizmája szára mellé csapta a porba, azzal a mozdulattal, ahogyan orrának tartalmát szokta csata közben, mikor nincs idő hosszasan bíbelődni. Elnézett a szolnoki síkon, s látta a gyülekező pogány hadat odakint. Idebent meg a franciakóros spanyolok, taljánok, németek, csehek. Zsoldos katonák. Hogy gebednének meg! Kinn a farkas, benn a másik farkas. Bárányok errefelé nincsenek. Ezt már az egyik hajdú morogta, miközben elment a kapitány háta mögött és kihasított egy hasábot a várparancsnok köré kövesedett aggodalomból. Figyelte a kapitány, ahogy a törökök serényen állítgatják föl falrontó zarbuzán ágyúikat, egyiket a másik után, mint valami halálos orgona sípjait. Azzal lövik majd a várfalakat. Azt a szakaszt is, amelyiken éppen Nyáry Lőrinc izzad, ahogyan a talján gróf, a barátgyilkos Castaldo izzadt Erdélyországban, miközben azt írta a császárnak, hogy „jobban félek hadinépemtől, mint a töröktől…" Félt Nyáry Lőrinc is. Mind az ezerhárom-száz nyomorult külhoni martalócától félt. Ezek is olyanok, mint Castaldo ebei: „olyan kegyetlenséggel vannak mindenütt, hogy a nép inkább a töröknek lenne szolgája, mintsem saját házát lakja. Minden tekintet nélkül öldösik le a parasztokat, minden holmijukat elhurcolják, a házukat lerombolják és így kegyetlenkednek mindenütt. Én már semmiképpen sem tudom gyalogos zászlóaljaimat rendbe szedni." Olyanok ezek is, szűrte a szót odvas fogai közt Nyáry Lőrinc, mintha ismerte volna az orvgyilkosságért nemessé emelt talján grófnak, Erdély kormányzójának levelét, olyanok ezek is, mint az állatok. Mind olyan, az összes véres pénzen vásárolt spanyol, talján, német meg cseh fegyveres. Most bezzeg békén vannak, mert beszartak a töröktől. Csak a fegyvertelen parasztok ellen bátrak. Rohadnának meg! Két napja még gyújtogattak, fosztogattak, mióta viszont itt a kontyos, behúzódtak újra a falak közé. Nyáry Lőrinc kiköpött, aztán eltaposta a nyálát. „Én már semmiképpen sem tudom gyalogos zászlóaljaimat rendbe szedni." Ezt írta a zsoldosvezér, Fráter György gyilkosa a császárnak. Írhatta volna Nyáry Lőrinc is. Nem írta. Csak verejtékezett és köpködött, sötéten méregette az ostromra kész oszmán hadat, s még sötétebben saját embereit. Két óra múlva aztán eldördültek az ágyúk. Hádim Ali budai pasa ágyúi. Két héttel azután, hogy Arszlán bég tönkreverte a bécsi király hadát, a felmentő sereget.

Nyáry Lőrinc tudta, hogy magára maradt és semmi esélye. Talán ezernégyszáz rettenthetetlen vitézzel tehetne valamit, de ezzel az ezernégyszázzal, akik közül az ezerháromszáz idegenajkúval bánni sem tud, mert lenézik, mert csak dúlásra valók, ezzel a véderővel ugyan mihez kezdjen? Fanyar íz tolult a szájába. Ezekkel semmi esélye. A száz magyar meg legfeljebb hősi halottnak jó. Dobó segíthetne még, ő azonban Egerrel van elfoglalva, nem küld embert, nem küldhet. Üzenetet küld helyette. Hogy tartsa magát őszig. Télen a pogány nem harcol, mert fázik. Tartsa magát, óvja Egert, a Felvidék kapuját. Víz és falak védik, huszonnégy ágyúja van, tartsa magát. Nyáry Lőrinc keserűen olvasta a levelet. Dobó könnyen beszél. Mit ér a felszerelés, mit ér az erőd, ha nincs hozzá ember? Dobónak nincsenek zsoldosai, csak néhány sváb pattantyúsa, a többi magyar. Dobónak nem kell kurafi zsebrákokkal küzdenie nap mint nap! Nyáry Lőrinc irigyelte ezért. Szeptember első napján pedig, amikor megérkezett Kara Ahmed és Szokolli Mohamed serege is a vár alá, a szolnoki kapitány felvette az utolsó kenetet és miközben átjárta a szentség, besárgult az irigységtől, amit Dobó iránt érzett. Minden nap omlottak a falak, s éjjel nem volt, aki visszarakja. Visszalőni visszalőttek, de csak úgy tessék-lássék, hitetlenül. Tudta Nyáry Lőrinc, hogy közeleg a roham, s a rohamot a Halál vezeti majd, elkerülhetetlenül pontos csatabárdjával aprítva a védőket, sikolya és kacagása Egerig hallatszik majd. Asszonyi ölekre gondolt ekkor és ízes vaddisznósültekre, zamatos borra és szépcsengésű zeneszóra, a pacsirta dalára gondolt és a szarvasbika méltóságteljes alakjára, ahogyan előbukkan egy erdei tisztáson a hajnali ködből. A lovak vágtája merült föl emlékezetének odvaiból és a sólyom vijjogása, mielőtt lecsap a zsákmányra, és a kék erek is eszébe jutottak, az úri asszonyok combjának belső oldalán, a hamvas, áttetsző bőr alatt kacskaringózó kék erek; és a parasztlányok kemény melle és feneke is előtolakodott benső rétjeiről valahonnan, s megkísértette az ördög. Hiába teszszük, uram, súgta abban a pillanatban fülébe az egyik hajdúja, aki szemének rebbenéséből kiolvasta gondolatát, hiába tesszük! Losonczi is megtette Temesvárnál. Szabad elvonulás helyett levágták mind egy szálig az embereit. Vele együtt. Tudod te is, kapitányom! És Nyáry Lőrinc tudta, noha nem egészen hitte. Mégis megkeményítette a szívét, mert Dobó István szakállát haragosan cibálta az északi szél. És dühös lett ettől a szolnoki kapitány, olyan mérhetetlenül dühös, hogy továbbra is visszalövetett a törökre, mint tette az első naptól, csak attól fogva kevesebb óvatossággal és elszántsággal. És saját ágyúinak kórusa közepette olyan keménnyé keményedett Nyáry Lőrinc szíve, akár a németalföldi mesterek csiszolta gyémánt, és nem hasadt meg, pusztán megszűnt dobogni, mikor egy hajnalon éppen a magyar naszádosok szöktek meg a Tiszán. Nem a spanyolok, nem a németek, nem a csehek és nem a taljánok. A magyar naszádosok. A naszádosok mind szarcsimbókok, legyintett erre egy másik öreg hajdú, aki sokszor látta már, miként fordul ki az emberből saját belsősége. Megfigyelte, hogy olyankor a felmetszett hasú teremtmény csodálkozó tekintettel vizsgálja magát, majd igyekszik

puszta kezével visszagyömöszölni beleit tulajdon hasüregébe, de azok minduntalan kisiklanak az ujjai közül, körülötte gyomorforgató szarszag lengedez; s az efféle látványok kiváló emberismerővé változtatták – amellett, hogy bölccsé tették és mélabússá. Nyáry Lőrinc tisztában volt a helyzettel. Számított arra is, ami ezután következett. A lovasok még azon az éjszakán átúsztattak a Tiszán, ahogyan előre látta, a gyalogosokért pedig visszatértek a szökevény naszádosok, így szeptember havának negyedik reggelén Szolnok várában Nyáry Lőrinc kapitány tartózkodott csupán ötven kipróbált hajdújával. Ott álltak a bástyák tövében, arcukra sötét vonalakat festett a közelgő enyészet. Szökhettünk volna, szólt fennhangon, miközben a zarbuzán ágyúk muzsikálásba fogtak, senki nem vetett volna ránk követ. Nem jutottunk volna Losonczi sorsára, mert a Tisza nádasait nem járja a pogány, az elnyelt volna minket, hogy megvédelmezzen. S ha így döntünk, már holnap este árokpartra teperhetnénk valami bögyös menyecskét és az ura meg a gyerekei szeme láttára magunk alá gyűrhetnénk, egymás után hatolhatnánk egyazon húsba, és egymás mocskát hordozhatnánk utána az ágyékunkon. Így tehetnénk, mert a bajtársaink is így tesznek most. Így élnek, eddig is így cselekedtek valahányszor tehették. Hallom a sikolyokat és a gyerekek sírását, ami a nyomukban jár. Mi azonban maradtunk. Ti azért, mert túl sok csatában jártatok már, belefásultatok és szemetekben megpattantak az erek a sok szenvedéstől és fáradtságtól, sebektől és haláloktól. Én azért maradtam, hogy ne kelljen Dobó szemébe néznem. És azért is, Isten a tanúm rá, mert tegnap reggel megszűnt dobogni a szívem. Halott vagyok már, noha járok és beszélek és lélegzem. Halott vagyok, halottak vagyunk. És Nyáry Lőrinc utolsó szavai után páncélt öltött, majd összehordatta a vár udvarára az összes marhákat, minden ingó vagyonát az erődnek, összehúzatta az ágyúkat is ugyanoda és megtöltette vasdarabokkal, lánccal és apró golyóbisokkal, égetett cserepekkel. Mindezekkel elkészülvén bort és pálinkát ivott az embereivel, azután várakozott csendesen. Arra várt, hogy az oszmán sereg megvilágosodjék. A zarbuzánok dönögtek, Nyáry Lőrinc izzadt. A hajdúk szomorúan nézték a tengerkéken hullámzó eget a fejük fölött és a talpuk bizsergett, szemük égett, behegedt sebeik fel-felparázslottak. Egyszerre elhallgattak az ágyúk, a pogány észrevette, hogy nem lövünk, jegyezte meg egy hajdú tárgyilagosan. Csakhamar hallották is a közeledő janicsárok agáinak vezényszavait. S mikor a fal hasadékaiban és a bedöntött kapukban feltűntek a török fejek, Nyáry Lőrinc kiadta a tűzparancsot, ugyanakkor maga vetett csóvát a vár összehalmozott vagyonára, amely fellobbant és egyetlen lobbanással finom szemcsékké porladt. Közben a kartácstűz ördögi pusztítást végzett a betoduló ellenség soraiban; több száz janicsárt szaggattak szét, csonkoltak meg a láncok, vasak, torkokat hasítottak fel a cserepek, de az elesettek és sebesülten összeroskadók helyébe új vérszomjas támadók termettek, és az egymással vállvetve várakozó magyarokra rontottak. Rövid tusában levágták valamennyit, Nyáry Lőrincet legelőször. A kapitány különös hangot hallatott, melléhez szorította a kardját, s el-

zuhant, akár egy kidöntött nyárfa. Estére zápor mosta el a kormot és a vért a várudvar kövezetéről, s reggel a török gyalogosok temetni kezdték az ötven lekaszabolt hajdút és a kapitányukat. Mikor a sírba akarták hajítani, akkor vették észre, hogy Nyáry Lőrinc még lélegzik. Meglepődtek, dühük felhorgadt. Nem ütötték agyon, mert annyira bőszítette őket sok vitéz harcosuk értelmetlen és fájdalmas halála, sok-sok sebesültjük kínszenvedése, hogy úgy vélték, túl könnyű büntetés volna mindezért a gyors halál. Bosszúért lihegtek. Hádim Ali pasa elé vitték a testet, amelyben rózsaszín fénnyel pislákolt az élet. A pasa saját rabjának tekintette Nyáry Lőrincet, és tulajdon arabus orvosával meggyógyíttatta. Midőn felépült és megerősödött, Sztambulba küldte, majd onnan tovább Kis-Ázsia kietlen vidékeire, ahol egy malomban dolgozott évekig, mint az állatok. Őrlőkövet forgatott, akár a szamarak, szakadt róla a verejték, izmai pattanásig feszültek, minden tagja sajgott, recsegett, ropogott – ám a szíve nem dobbant meg egyszer sem. Soha. Halott maradt. Lélegzett, fájt, járkált, evett és ivott, de halott volt. Mikor pedig egy szerencsés esztendőben megszökvén a rabszolgasorból, kalandos, kanyargós utakon visszajutott Magyarországra, a szíve akkor sem kezdett ismét dobogni. Hallotta, hogy Dobó megvédte Egert, mégis börtönbe vetették felségárulásért, látta, hogy mindenfelé romlás és dúlás és füstölgő romok… Nyáry Lőrinc szája akkor megtelt valami fanyar ízzel, s mikor köpött, vér csorgott le az állán. Lecsorgott a mellére, onnan a kirepedezett földre hullott. Nyáry Lőrinc nézte. Mikor fölemelte a fejét, látta, hogy a messzeségben Szolnok vára lobog, mint egy délibáb. A vár fokán lófarkas zászló lengedez. A hajdani kapitány zajt hallott a háta mögül, sarkon fordult. Két talján zsoldos vonszolt a hajánál fogva egy keresztény nőt a mezőn keresztül. Nyáry Lőrinc ebből végleg felfogta, hogy hazaért. De lehet, hogy mindezt már csak álmodtam, fejezte be a történetet a vénséges éhenkórász, s remegő kezével egy falat kenyeret tolt fogatlan szájüregébe.

Keskeny határ

Kátó Sándornak

A gyógymód lényege, hogy egy különleges növény teliholdas éjfélkor leszakított leveleit kell porrá zúzni rézmozsárban, majd az így keletkezett port a nyelv alatt elolvasztani, tudniillik ezekben a levelekben csodatévő anyagok halmozódnak föl, melyek a nyelv alól egyenesen azon sejtekbe épülnek be, ahol szükség van rájuk. Ehhez társult a gyógynövényfőzet, aminek sosem tudta meg az összetételét. Szomor Zsolt mégis elfogadta a kúrát, mert csodára vágyott és éhezte a varázslatot. Ennél fogva ki is gyógyult a hetek óta húzódó makacs orrfolyásból, s imígyen megerősödve testben és lélekben, nekivághatott a csepűrágókkal a szórványnak.

A csepűrágók ugyanis a szórványhoz tartottak, hogy egy szívhez szóló színművet mutassanak be ott, ahol hitük szerint kincs a veszendőben lévő anyanyelvi szó és szent a hazafiúi/honleányi érzelem. Tenyerükön hordozták magukkal eme színjátékot, felosztották egymás között, ki-ki egy-egy szerepnyi darabkáját vitte vigyázva, óvatosan, amiképpen édes terhet szokás. És Szomor Zsolt beült a csepűrágók mikrobuszába és együtt nevetett velük. Testvéri érzések szakadtak ki belőle és potyogtak a lába elé, mint hólabdák a faágakról, és lepotyogván szétolvadoztak a busz padlatán, szétpárologtak utasterében, hogy az összetartozás melegével töltsék ki azt serényen…

Elérkezvén egy határhoz, a csepűrágók és Szomor Zsolt átnyújtották útleveleiket a határ őreinek, először a hazaiaknak, akik végignézték, végigtapogatták az okmányokat, aztán a külföldieknek. A külhoni határfelügyelők szinte pillantást sem vetettek az iratokra, csak pecsétet nyomtak beléjük, s már engedték is tovább Szomor Zsoltot és a csepűrágókat egyaránt. Szomor Zsolt évekkel korábbi emlékeinek ellentmondva nem kérdeztek semmit, nem kutakodtak, nem otrombáskodtak, nem kekeckedtek, nem várakoztatták meg az áthaladókat, nem néztek rájuk szúrósan. Ellenben mosolyogtak, jó utat kívántak és integettek. A határ mintha megvékonyodott, elkeskenyedett volna. Beszélték, hogy a következő esztendőben már útlevél sem kell majd az átlépéséhez, és Szomor Zsolt hitte, hogy ez igaz lehet, s kebelében az ország- és nemzetegyesítőket jellemző jellegzetes büszkeség emelgette a fejét.

A csepűrágók a szöveget mondták össze, a dráma pillangó gyanánt libbent szájról szájra. Szomor Zsolt álmatagon hallgatott. Az út szépen, szelíden futott alattuk, nem okozott nehézséget, nem tette próbára sem a sofőr türelmét, ügyességét, sem a rugókat (mint tette volna néhány évvel korábban). A kerekek simán futottak, nem döccentek kátyúkba, nem történt semmi baj, semmi kellemetlen-

ség. Csak az utolsó szakasz bizonyult gorombának, mikor már csaknem elérkeztek úti céljukhoz, az Isten háta mögé egy kicsit balra.

Ők azonban éppen oda vágyakoztak, s vágyuk beteljesedvén a csepűrágók birtokba vették a téli hideg dacára fűtetlen közösségi házat, hogy felállítsák díszleteiket, s közben gyomruk mind apróbbra zsugorodjék a nemes izgalomtól. Mire elérkezett a kitűzött idő, a kettőszáznál alig több lelket számláló, az Isten háta mögött elhelyezkedő falu aprajának és nagyjának jelentős hányada, mintegy száz személy szorongott a teremben, s még ennyien sem tudták otthonossá lehelni. A csepűrágók nekiálltak a szórakoztatásnak, azaz a magukkal hozott, lelkük tüzénél melengetett, szívük vérében fürdetett színdarabba kezdtek. A falu népe, amely az Istennek legfeljebb a hátát, de sohasem az orcáját láthatta, szóval ez a nyomorúságra választott népség figyelt, fülelt, vizslatott. Volt, aki nem értette a színjátékot, mert nem beszélte a nyelvet, amelyet a csepűrágók használtak, tudniillik az Isten háta mögé szorult faluban igen vegyes nemzetiségű lakosság élt. Akadt olyan is, aki azért nem érthette a színházat, mert az évtizedek hosszú során át végzett nehéz munka verejtékével együtt elpárolgott belőle a megértés és a műélvezet képessége is. És olyanról is beszámolhatna az első padsorban kucorgó, ámuldozó Szomor Zsolt, aki nem értette ugyan a színészek ajándékát, mégis megélt minden egyes mondatot, mozdulatot.

Figyelt mindenki, a maga módján odaadóan figyelt. Olykor kimentek, tán a dolgukat végezni, tán egy felest benyelni a sarki kocsmában, egy-egy gyerek felfelsírt, a kizárólag a többségi nyelvet beszélőknek a kisebbségi (szórvány-)nyelvet is bírók duruzsolva tolmácsoltak; időnként nevettek, ahol nem került nevetnivaló és sírtak, ahol nem volt sírnivaló – mindettől függetlenül az előadás mégis haladt a végkifejlet felé. Gördült a maga útján, akár kavics a domboldalon. És rendben elérkezett a tapshoz, a virágokhoz, a hajlongáshoz. Ahogyan kell, éppen úgy.

Szomor Zsolt elszorult torokkal ült megdermedt fenekén. Ült és figyelt. Szívébe alázat költözött, torkába gombóc. Mögötte egy asszony az anyjával azon a nyelven sutyorgott, amit Szomor Zsolt és a csepűrágók használtak, tehát ezen asszony az anyjával a célközönséghez tartozott: részei valának a szórványnak. De ugyanezen asszony a gyermekéhez már a többség szavaival szólt, ahogyan a férjéhez. Ám a gyermek és a férj is eljött. Becsülettel végigülték a színdarabot, nem értették, de nézték – és Szomor Zsoltnak ettől könny szökött a szemébe. Újra azt érezte, hogy elvékonyult az a határ és két egymástól elvadított nép közel került egymáshoz és az Úristenhez, s talán egyszer, talán hamarosan a Mindenható orcája is diadalmasan fényeskedik majd ezen a tájon. És nem gondolta Szomor Zsolt, hogy ezen gondolata merő pátosz és hamisság. A helyzet az, hogy éppen az ellenkezőjét gondolta. És ettől melegség töltötte el a jéghideg teremben, s látta, hogy a csepűrágók sem fáznak lenge jelmezeikben. És értette már, miért.

DOBAI PÉTER

Versek a Latin lélegzet *és a* Voltam élni *c. készülő kötetekből*

FELTÁMADT FASOROK

Valaha / mikor? Betelt időkben,
eltemetett terekben, emléktávlatos-régen,
egyszer vagy sosem?
járt, időzött itt hősi, szép, kihívó ifjúságunk
és immár messzire, szinte a semmibe
tévedve innen, mintha Ostia, Terracina, Fregene,
Ladispoli playái: acélazúr és megélni-végtelen
katedrális-visszhangú hullámkórusai
s Róma nyílttengermorajnál is mélyebb, ítéletharangjai
angyalszárny-rebbenés kísérte rejtélyes rezgéssel
röpülnének, zúgnának eltévedt útjaink után, Mari,
mintha Róma bolygójának platánjai, píneái, ciprusai:
feltámadt fasorként *vezetnének vissza kézenfogva*
mindkettőnket, suhogón, hívón egy szeretett, szerelmes,
kezdő *világba, kifelé, el, el világtalan évtizedekből,*
egy örök Alma Materba, mely virágos délmezőkben áll,
koszorús, drága ifjak táncos körében, elhívón, igen,
ajándékozva szerelmünknek egy második, egy végleges
ifjúságot, – emlékezet és álom helyett – és mindegy
hogy mindörökre vagy egy másodpercre csak,
mert e két idő a szenvedélyben egyremegy!
Vezetnek ókori gyászciprusok, befejezett jövendők
most épülő *romjain át, le, délre, Afrika iránt,*
a fehér, faragott szarkofágok szegélyezte via Appián!
– – – Mi emberek, kik sokféle időket éltünk:
mind ifjúságunk hősi halottai vagyunk.
De tart még csatánk! Csatánk?
Csupán egy kusza, hosszú álom…

SZENT TERÉZ EKSZTÁZISA

Gian Lorenzo Bernini szobra
Róma – Santa Maria Della Vittoria

(Chiesa di Santa Maria della Vittoria, Roma,
Gian Lorenzo Bernini: *Estasi di Santa Teresa*)

Marinak

Az ajzott-szép, ifjú leányarc
immár végleg az Égi Úré
vagy meglehet tart még érte a harc?
Avagy ájult mámora máris a mindig-jelenvaló
Mephistóé s perc se telik: jeges ideglázban ég el?
Megmarta volna Teréz sorort
tarantella-pók és annak veszejtő mérge
vagy önként árad szűzi lénye a halálos hívásba?
Álmából magát ki nem küzdő arcának kéjkómája
élethalál-határon látszik remegni remény és romlás
között. A lét és a nemlét, az itt-lét – a szeplőtlen-szép -
és a nem-itt-lét – a máglyás kárhozat – lesz a legutolsó tét
s közben ólomsúlyú láncszemek, lélekfogadalmak oldódnak,
mint némán, vakon hintázó, holt medúzatestek
s messzi tengerek hullámcsapásait hallucinálja
Terézia lelke, ahol nincsenek falak, fehér folyosók, boltívek,
se cellák, se zsámolyok, se fekete, suhogó pelerinek,
se csuklyák, se tortúrás önbüntetések,
se rejtő, sűrű, fekete fátyol, mely elfedné arcának
lobbanó, kívánságos, beteljesületlen világiságát!
A szüzességbe, önmegtartóztatásba hajszolt szervek
klímája villámhő-forrponton! Láng lenni! Lángolássá lenni!
Egy meztelenülő, meztelenítő, vészes-vad tavasz kezdi
elragadni, le, alá: földi nedvekhez, vérhez s virágként nyílni,
trópusi húsevő ősvirágként bomlani ki kápolnahidegben!
Angyalarcvonásaiban harmónia-tusa és valami kamaszleányi
„őshirtelenség" látszik támadón megjelenni, elűzhetetlen!
Két keze leejtve, megfogni mit? Kapaszkodni miben?
Ruhája tépett, feje hátrahanyatlik, veszett erők viszik
esendő erényeiből ki és ő hagyja, engedi, könyörgi,
dadogja: igen, így történni, minden elkövetkezőknek

így, elveszőben, elébe menni! Katasztrófát vagy katarzist!
Túl van Teréz éjféli imádságokon, megszentelt, végtelen
rózsafüzéreken, túl gyónásokon, mert a töredelmesen
suttogott szavak egyre-mindhiába, túl veszedelmes vezekléseken,
túl távoli, megszállott zarándokutakon, túl társnői zengő kórusán,
szeme cellák intelmes mécses-fényén túli célpontra fixál,
rémes jelenésekre fókuszál, valami soha meg-nem-áldott,
ösvénytelen, pásztortalan vissza-pogányosodás tartja igán,
a szétnyílt ajkakon, a félig hunyt szempáron önörvénye látszik,
a törékeny, heves lázig hevült test lángokba lép, lángol, lázít
és lázad, még ellenveti dúlt, fölszabadult önmagát egy ádáz,
delejező látomásnak, de hősi ereje bátran többé nem áll
fojtó fogadalmai megszegésének, se az Ámornak álcázott
Sátán szívére célzott varázsló nyílvesszőjének, se a reáhulló
arany napsugárözön súlytalan kévéinek. A védelmező angyalok
tehetetlenek, hatalmas, erős ez az útrahívás, immár határszélén
hitének: Teréz sorort láthatatlan szárnyak emelik egyre
maga- s mindene-odaadásának ismeretlenségébe, önkívülete
szerelmet sikolt, sikolya hívás: más-magához s zuhan, zuhan
lelkének fehér galambja, a végső, a világtalan vízióban
köréje lassan kentaurok, pánok és üres lovagpáncélok sereglenek!
Míg végre tévelygése, leányi dühe, női haragja kegyelmet
kap, hosszú éber álmot: a félt Feltámadáshoz!

EGY IFJÚ HÖLGYRŐL FESTETT

Egészalakos képmás,
– immár a semmiből néz reánk –
Képzelt neve: ANTEA

PARMIGIANINO (1524–1527)
három éven át festette ezt a képet,
én mégis befejezetlennek érzem.
Nagy volt a feladat, a nemes kisasszony
rejtélyét megfejteni nem volt képes.
A nagy festőt a szépség bizonyára
megbénította. A hosszú vis-à-vis
mindkettőjüket hipnotizálta.

Antea! Szépséges pármai leányzó,
Hát hol van kívüled a világ? A tőled más?
Önkívüled, köröskörül körülötted, előtted
mind, amit szándékkal meg se látsz!

Avagy delejező, leányi lényed mélyén, legbelül,
ahová tehozzád közelítve, senki sem kerül,
ott volna a védelmező végtelen s vele minden véletlen.
Szépséges nézésed ezért oly régen ismerősen

hatol belém? Antea, érzem, te is ismersz engem.
Antea, te emlékeid jövőjében élsz, személytelen!?
Szeretni kit félsz? Nincs múltad. Nincs jelened.
Miért, hogy mégis érzem, tudom jelenlétedet?

Sugaras ifjúságod, időkből szökötten, ott van a százados
festményen: szól, szólít, hív és engedni, hagyni látszik most
mindent: par hasard *és* par force! *Bársony, brokát, selyem*
ruhád nem takarja testedet, útra keltél felém, míly' merészen,

virulón, élőn és éden-mezítelen, időtlen közelgésben.
Ugyan, hát jelenthet valamit is ötszáz év nem találkozás?
Semmi történik félezer év alatt! Antea, te már régen nem élsz és már régen
nem vagy halott! Óh, bár – akármi áron – kialkudhatnád

a porból-sárból gyúrt, odalenti halállakáj-pribékektől, hogy másodszor
élj, *igen, énértem, énvelem, nekem! Remélhetem, hogy próbálkozol?*
Várlak, ha nincsen is élni visszaút. Elég idő adassék,
élnem addig, amíg porból, jégből, festményből kilépsz!

De… kicsoda lehetett az a boldog, régi férfi,
akit szemed tükrében lélekkel-testtel hozzád tartozni *látni?*
Lovag? Kamasz lovászfiú? Szolgáid közül kiszemelt valaki?
Ama nagy éjszakában, ahol most muszáj neked is ott lenni

s ottan *is maradni, hiába őriz* itt *festett lényed káprázata,*
ott *vajon kiről álmodsz és terólad,* teérted *ki álmodik, Antea!?*
Avagy a halálban nincsen álom, csak álmainkban halunk meg,
valakiért, akit alig engedett megismerni a megadatott élet?

LETTÉL NEMLENNI

Vannak találkozás nélküli viszontlátások.
Vannak viszontlátás nélküli első látások,
ezek azután soha-sehol nem ismétlődnek meg.
Emberek! Mindig kevésbé szebbek
vagyunk, mint egy szál virág.
Van kezdetben-közben-befejezésben,
emlékezetben-gondolatban-érzésben
a halál, az aplomb, kivédhetetlen aduász,
igaz, minden kártyaasztal egy-egy kontinens.
– – -
Szemben és ellen az élettel: hiába az Öröklét,
hiába a számon kérő Feltámadás.
De mégis Isten az egyetlen bátor honvágy!

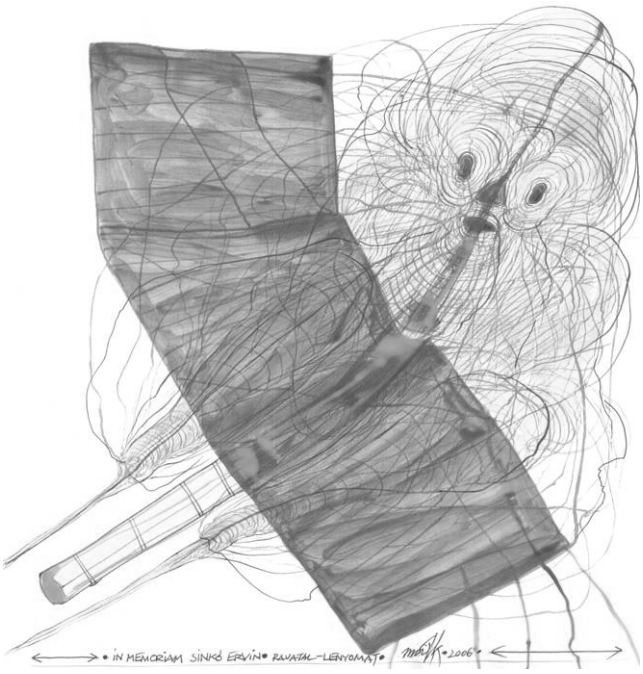

BÁGER GUSZTÁV

Gustav Joseph Haydn: 22. Esz-dúr (A filozófus) szimfónia

Ritkábban hallható, mint téli tücsökmuzsika.
Az éjjeliről köteteim maguktól lehullnak.

Üteme hegedűk föl- s alávonuló frissessége,
lapjai közt, tojásőrző fészkén, négy madár lakik.

Fuvolák hajszálcsövén menekül a dallam,
betűk s szavak hanglétráin sorok bukdácsolnak.

Körtáncok kendői lobognak integető szélben,
az őszi ég seregélyek széttűnő labdáival játszik.

A szimfónia: verset ihlető aszúborként csillog,
s a vers: a lelket új szimfóniába költözteti át.

Vasat izzít hirtelen a tenyér lelkesedése.
Vállak tornyáról taps repül – vassá megkeményedik.

Élni és várni: elballagni háromszáz (vagy annál is több) évet.
Az éjjeliről köteteim maguktól lehullnak.

Új súly

ADY-VARIÁCIÓ

ne kelljen hallgatni verseimnek
bár kényszerzubbonyban a lélek
szűnjön szabályok korlát-világa
árum ne árulják szeszélyek

zápult tojásnak kihűl a fészke
velem a Cél lovai futnak
gyors pályákra vezető csapáson
nyaktörés is része az Útnak

Uram én nem új s új lovat kérek
tudom a Verseny szabályait
végigfutni esélye csak annak
ki helyzetén az élbolyig javit

ANGYALISTVÁN FERENC

papírég

ott áll háttal nagyapád
néhai angyal istván
kalapja fekete csendje fényes
áll nézi ahogy a pernyében
a képek peregnek fel

ég a múlt és elég
a jövő is oszló
pillanatfelvételei az égnek
büdös mocsok és kátrány
szinte meghalsz ennyi a látvány

hát persze nem történt semmi
leölték mindahányt

apád előtted suhan el
ferenc ahogy rendes a neve
mosolya hullámokra
hullik szét zsebében tartja
öklét őrzi a titkot

szorításában feszülnek ők
ott sorakoznak az ősök mindahány
a halálra készülők és az ég piktorsegédei

nem nyílik nem pattan
ebben a füstös pillanatban
remeg könyörög fél
adjatok reményt és időt
itt robban szét a jövő

itt vesztettük el az alakot
a betűt a forrás lakóját
hangtalanul ívelő
örök papírhajóját

hát persze nem történt semmi
leölték valahányt

ebben a tűzben a vörös földi
játékaiban az írás veszt
alakot erőt a pontos
leírások folyamodnak
újrahasznosításukért

ülsz előtted rettenetes látvány
eső mossa a kövezetet
átfényesedik emlékezeted
robban a máj és fullad a tüdő
itt állsz évezredek esőiben

körülvesznek mintha
te magad égnél a tűzben
el indulat őket fel nem
tárhatja kezük merev
tekintetük is néma
meghalni jöttek s elveszni kilóra

hát persze nem történt semmi
leölték valahányt

leginkább csak körvonalak vannak
minden mozdulat éveket vesz el
keletkeznek mégis az újabb idők
a felbomlás iszonyú utcakövein
magad éppúgy ölsz ahogy
téged is pusztítanak

ebben a félelmetes csendben
lassan felállsz megcsókolod kezét
az áhítat mindig veled van csak

mintha folyvást elhagynád a nevét
finoman csendül meg minden varázslat
aprócska pontocskák a homlok közepén

hát persze nem történt semmi
leölték valahányt

a fekete-fehér felvétel őrzi
a fény színeit a fehérben
itt most megnyílik a színek
árnyalatrendje kibomlik az erős
égi bíbor mintha égne a fénykép
papírja ezen a folton át mintha

egy másik világba vinne át
ahol a rend kirakja titkait
az erő szabályrendszerét
a megfellebbezhetetlen törvényt
az ájulás gyermeki csodáját

igen átégsz az arany birodalmába
ahol lelked megszólal majd
elmondani a legfőbb szabályt

hát persze nem történt semmi
leölték valahányt

van vér s a szomorúság mégsem
az anyagban mondja el magát
vagyis abban is de azon túl van
az ami igazán fáj a vérrel nem mondható
szaggatás emléke a tenyeredben megnyíló
puskalövés szorítás a mellkasban
a szétrobbant szív és kiszáradt agy

egyfolytában hull a könnyed el
derülsz hogy léphess tovább
angyal vagy ki más ott azon
a másik világon vár nagyapád
apád is ott ül arca az ablakon

néz át mindahány tekintetben
olvadsz fel a kék színesben

hát persze nem történt semmi
leölték mindahányt

mára már mindenki tanácstalan
ki szemét az égre fel nem veti
az anyagban győztesek nem hiszik
de teszik a csillogó követ az ablakba ki

mindenki a szép pártján áll
szíve örökre felmelegedett
padlómély halk hangok
alig mégis kondulnak harangok
a törvény nyitja meg szíved
átléptél a rendbe ez léted fényköre

felzúgnak a fények
a mesék nem nyújtanak többé már festéket

hát persze nem történt semmi

nagyapám

nagyapám
néhai angyal istván
mindig jelen
van életem
folyamán

ő a kapitány
hiszen nevét
ő hagyta rám

nevet melyre
érdemtelenül
tartanék igényt
ha tartanék

de nem tartok
csak tartom
a nevet
hozzám tartozik
és különbözik
tőlem is

angyal nevet
istván nevet
ezek nehezek
mégis mindig
a magosba
emelnek fel

angyal vagy
ok vagy
inkább csak következménye
lehet istván nevének

mindenesetre elöl áll
ami megtévesztőleg
hathat
ebben az ősi
káprázatos medence
tövében ahol a nevek
nem úgy tartják magukat el
ahogy illenének lenni

LATZKOVITS MIKLÓS

Laboda, a bokszoló

Laboda 1963. május 13-án született Szegeden, Magyarország tündöklő metropoliszában. A híresztelés, miszerint a városi főépítész két nappal korábban magát Szent István királyt látta volna zokogni az egyik utcasarkon, méghozzá úgy, hogy egyik kezében jogart, a másikban országalmát, a harmadikban kardot, a negyedikben pedig egy bokszkesztyűt tartott volna, nem bizonyult igaznak. Az azonban tény, hogy Laboda valóban négy kicsi karral a vállán látta meg a napvilágot, s hogy anyja huszonnégy órányi rettenetes vajúdás után pillantotta meg gyermekét. A vélemények megoszlottak. Amikor egy héttel később a csecsemőt szülei hazaszállították a Pécskai utcai kastélyba, a Labodák ősi otthonába, a különféle médiák a „minden bizonnyal hamarosan esedékes" műtét esélyeiről tudósítottak, s a család orvosa, az események idején épp egészségügy miniszter, azonnal felajánlotta a segítségét. Három nap múlva egy ellenzéki napilap azzal viszonozta a gesztust, hogy a „Labodák történelmi szerepét" illető averzióknak adott hangot. Felidézte az 1848-as szabadságharc idején tanúsított nagyon is kétértelmű magatartásukat, mikor is válogatás nélkül lövettek le minden házuk előtt ácsorgó honvédet vagy épp osztrák katonát, hogy történelmünk során jótékony célra soha, egyetlen alkalommal sem áldoztak semmit, bár vagyonuk még ma is nagyobb, mint az ország éves jövedelme. A cikk írója élénk színekkel festette meg Vörös Laboda portréját, aki a 15. század derekán elképesztő kegyetlenségéről volt híres, no meg földig érő, sűrű, vörös hajáról, melyet életében egyszer sem fésült meg. Fia, akit a Szótalan Laboda elnevezéssel illettek, annyira gyűlölte embertársait, hogy negyven éves korában hosszú hónapok kemény munkájával, szántszándékkal felejtette el anyanyelvét, az egyetlen nyelvet, melyet ismert, hihetetlen akaraterővel irtotta ki az emlékezetéből, hogy véletlenül se értse meg mások szavát. A család története tele van szörnyszülöttekkel, valóságos vámpírokkal. Az idősebbek még emlékezhetnek Laboda nagyapjára, aki hetven évesen is rettegésben tartotta a környéket. Döbbenetes méretű szájában igazi cápafogak ültek, ha egy kitört, nőtt helyette másik, rendszeresen rátámadt a töltésen legelésző, mit sem sejtő tehenekre, egyetlen harapással kilós húsdarabokat szakítva ki a szerencsétlen állatokból. Mindez tényszerűen, dokumentumokkal és fényképekkel is igazolható. S bár ebből természetesen a legkevésbé sem következik, hogy a néhány napos csecsemőt bármiféle felelősség is terheli, „de a miniszter úr esetleg mégis foglalkozhatna mással". Az egészségügyi miniszter másnapi nyilatkozatá-

ban közölte, hogy ő minden magyar ember egészségügyi minisztere, s az ellenzék kedvéért sem fogja diszkriminálni az ország egyetlen dúsgazdag polgárát sem. Kijelentette, hogy a csecsemő valóban nem felelős a család történelmi szerepéért, melyet „az ellenzéki körök" tendenciózus rosszindulattal rajzoltak meg. Rövid expozéjában felidézte a Csónakos Laboda emlékét, aki az 1879-es nagy árvíz idején három éjszakán át hajózott a romok között, csaknem szünet nélkül játszva híres ezüstfuvoláján – ezt ma a Nemzeti Múzeum őrzi –, s Mozart és Bach muzsikájával nyújtott vigaszt a düledező házak tetején szorongó polgároknak. Emlékeztetett rá, hogy a Labodák (különböző gyáraik és vállalkozásaik révén) napjainkban is háromszázezer magyar embernek biztosítanak munkalehetőséget, ami minden alamizsnánál többet jelent, s ha az ellenzék egyáltalán képes lenne méltányolni valamit, ezt mindenképpen méltányolnia kellene. A város polgárai (szimpátiájuk jeléül) még aznap este énekelve, fáklyák fénye mellett vonultak a Pécskai utcába, de a kastély ablakaiból eldördülő sortűz szétkergette a tömeget. A sortűz hangjaira a csecsemő előbb összerándult, aztán fel is ébredt. Anyja megetette, tisztába rakta, s közben végigcsókolta mind a négy kicsi öklét. Egy zseniális bokszoló akkor még kicsi ökleit.

Laboda negyvenévesen kezdett bokszolni, vagyis későn, szokatlanul későn. Mégis ő lett a boksz utolérhetetlen, legnagyszerűbb bajnoka, akihez hasonlót nem ismer a magyar történelem. Pedig a magyar történelem sok bajnokot ismer. Mert ez a sportág egyidős a nemzettel, ősibb a honfoglalásról szóló mondáinknál, ősibb talán Emese álmánál is, szenvedély, melyet Ázsia végtelen pusztáiról hoztunk magunkkal a lelkünkbe írva, s amely már születése pillanatában megmarkolja minden magyar ember szívét. A kisiskolás gyerekek magukat bokszolónak álmodva alszanak el minden éjszaka, ahogy a bokszról álmodik a vézna hivatalnok, az akadémikus meg a hidak alatt az összes hajléktalan. Ez nemzeti önismeretünk alapja, páratlan teljesítményekre ösztönző, örök kihívás, mely elképedést és csodálatot vált ki minden külföldiből már az ősidők óta. 1963-ban egy amerikai kutatócsoport filmre vette az akkori bajnok egyik edzését. Előzőleg gondosan megmérték a gömb alakú, féltonnás „koppant", melyből rövid fogantyú állt ki, megmérték a bajnok mellbőségét, koponyaátmérőjét, vérnyomását és szívműködését pedig végig műszerek figyelték. Az edzés rövid ideig tartott. A felvételen jól látszik, amint a bajnok néhány másodpercig csukott szemmel koncentrál, aztán jobb kezével megragadja a koppan fogantyúját, tétovázás nélkül, könnyedén a magasba emeli, majd villámgyors mozdulattal és iszonytató erővel csapja a saját fejéhez. A tudósok elemzése szerint mindez lehetetlen. A féltonnás koppan súlya minden emberi izomzatot szétszaggat, ízzé-porrá zúz minden emberi csontot, úgyhogy „a jelenség tényleges magyarázatával továbbra is adós a modern tudomány". A felvétel, melynek eredeti kópiáját az amerikai Kongresszusi Könyvtár videotékája őrzi, bejárta az egész világot, s ma már az interneten bárki számára

hozzáférhető*. A nagy feltűnést keltő képkockák kapcsán világszerte divatba jött (újra divatba jött) a magyar bokszról beszélni, számos nemzetközi kutatócsoport alakult a titok megfejtésének eltökélt szándékával, a holland Wim Deetman pedig hét vaskos kötetben publikálta a vonatkozó dokumentumokat, egy nyolcadikban pedig a fontosabb szakirodalom bibliográfiáját. A témáról a legkiválóbb monográfia furcsa módon szintén egy holland tudós, Robert van de Roer munkája, s 1996-ban jelent meg Amszterdamban.

E több mint nyolcszáz oldalas, képekkel gazdagon illusztrált kiadvány első fejezete a szabályokkal, illetve e szabályok történeti fejlődésével foglalkozik. Ismeretes, hogy 1943 óta a magyar bokszmérkőzéseket (a nem magyar bokszmérkőzésekhez hasonlóan, sőt azok hatására) egy négyzet alakú területen vívják, amelyet négy, megfelelően a talajhoz rögzített oszlopon kifeszített kötélsor határol. A kötélsorok által határolt terület 4,9×4,9 méternél kisebb, illetve 6,1×6,1 méternél nagyobb nem lehet. A szorító talaját nemezlappal és arra helyezett ponyvával borítják. A küzdő felek kesztyűt viselnek az öklükön, melynek súlya a 227 grammot kötelezően meghaladja. Ütni csakis a kesztyű elülső, párnázott részével, az úgynevezett ütőfelülettel szabad. A magyar boksz legősibb szabályainak értelmében azonban bokszolóink nem egymást, hanem önmagukat püfölik, elképesztő erővel. Van de Roer számításai szerint az 1963-as magyar bajnokság serdülő korcsoportjának tizenharmadik helyezettje, egy 13 éves zalaegerszegi iskolás, egyetlen ütéssel padlóra küldené Muhamad Alit, Trevor Berbicket vagy épp Mike Tysont. E számítások alapját a berserkerek által megítélt versenypontok képezik (erről ld. később), tehát teljességgel egzaktnak tekinthetők. A játék célja természetesen az ellenfél padlóra kényszerítése. A versenyzők irdatlan, s lehetőleg egyre nagyobb ütéseket mérnek saját gyomrukra, vállukra és fejükre, mindaddig, míg ellenfelük vagy feladja a küzdelmet, vagy egyszerűen összeesik az önmagára zúdított elképesztő csapások súlya alatt. Ritkán, nagyon ritkán az is előfordul, hogy a berserkerek döntik el a versengést, pontozással, de az így szerzett győzelem inkább szégyellni való, s gyakorlatilag a küzdő felek karrierjének végét jelenti. A magyar boksz lényege 1943 előtt is ugyanaz volt, mint napjainkban, a küzdelem azonban kevésbé szabályozott körülmények között folyt. A versenyzők nem viseltek kesztyűt, és engedélyezett volt a különböző segédeszközök használata, úgymint kalapácsoké, hatalmas méretű, pattintott kőbaltáké és persze a koppanoké, melyeket ma kizárólag a felkészülés során vesznek igénybe sportolóink. Maga a küzdőtér még nem a „ring" volt, a vetélkedésre gyakran került sor színházakban, iskolákban, a 19. század előtt pedig leginkább (katolikus) templomainkban, ami a magyar boksz szakrális eredetével függ össze.

Mondanunk sem kell, hogy az 1943-ban életbe léptetett reformok élesen megosztották hazánk társadalmát, tulajdonképpen ugyanolyan élesen megoszt-

* http://susu.cs.jgytf.u-szeged.hu/~latzkovits/

ják ma is, s ezt politikusaink olykor tényleg kihasználják. Az ősi hagyományokhoz erősebb érzelmi szálakon kötődő szavazók megnyerése érdekében néha merőben taktikai megfontolásokból követelik a renovációt, vagyis a régi szabályok visszaállítását, a 2002-es választások egyik elnökjelöltje pedig a kampány egész ideje alatt koppanviselésre buzdított, ami egyrészt valóban jó kampányfogásnak bizonyult, másrészt a mázsás koppanokat cipelő szimpatizánsok nagy sokasága szabályosan megbénította a tömegközlekedést. A liberálisok ugyanekkor „az európai normákkal kongruáló '43-as szabályok" mellett érveltek, felszólítottak minden józan magyar embert, hogy a kampány ideje alatt 43-at lépjen naponta („se többet, se kevesebbet"), ami ez esetben is ügyes taktikának bizonyult, bár a tömegközlekedés végképp összeomlott. A politikai élet ezen visszásságai ellenére a magyar boksz maradt az, ami volt, ami volt mindig is, és amit olyan nehéz szavakba önteni. Van de Roer monográfiájának harmadik fejezetében tizenhárom definíciót találunk a sportágról, részben a külföldi irodalomból, részben a magyar történeti forrásokból összeválogatva, s ugyanitt megtaláljuk e definíciók hallatlanul érzékeny elemzését is. A holland tudós meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar boksz egyrészt tényleg sport, a szónak abban az értelmében, ahogy sport a labdarúgás és a jéghoki. Másrészt azonban sokkal több is, mint sport. Ha ugyanis egy síkfutó 9,77 másodperc alatt futja le a száz métert, akkor az sport, ha viszont 2 másodperc alatt, akkor az csoda. Pontosan mérhető, s ezt külön hangsúlyoznunk kell, ismételhető csoda, olyan jelenség, melynek tükrében a mesék világa kézzel fogható realitássá változik. Nem a realitás válik tehát meseséssé, hanem a mese válik valósággá, hihetetlenül szép, lenyűgöző valósággá. A magyar boksz arról győz meg bennünket, hogy nem vagyunk többé a testünk foglyai, sem a téré és időé, hogy az ember mérhetetlenül sokkal többre hivatott, mint eddig hihettük. Aquinói Tamás élete utolsó két esztendejében konokul kutatta a hatodik bizonyítékot. Ha magyar lett volna, biztosan megtalálja. Ahogy megtalálták a magyar teológusok és filozófusok legkiválóbbjai, gondoljunk csak Temesvári Pelbártra, Szegedi Kisre, Dávid Ferencre, Apáczaira vagy akár Lukács Györgyre és Mannheim Károlyra, bár a csoda egy kicsit mindig utolérhetetlen és megfoghatatlan maradt a számukra is, talán ez benne a legszebb. Az azonban tény, hogy egy közepes tehetségű magyar bokszoló egyetlen ökölcsapással keresztültöri a legmodernebb harckocsik páncélzatát. És közben mosolyog.

A viadalok során a berserkerek ugyanazt a szerepet töltik be, mint a nem magyar boksz esetében a bíró és a pontozóbírók. Minden mérkőzést öt berserker felügyel, egyikük a küzdőtéren, a másik négy a küzdőtér négy oldalán tevékenykedik. Utóbbiak a bevitt ütések ereje alapján pontozzák a játékosokat, mindegyikük csak egy versenyzőt, amiért is munkájuk kontrollálható, s persze egészen különleges szakértelmet követel. Az ütések erejét az ősi hagyományoknak megfelelően regösben, illetve táltosban mérik. 1 regös értékűnek számít az az ütés, melynek ereje pontosan megegyezik egy húsz méter magas bástyáról leejtett 2,17 kg súlyú

acélsisak becsapódási erejével. A váltószám ezer, tehát 1000 regös ér egy táltost. A bajnoki döntőkről a szatmári béke óta vezetnek statisztikát, melynek alapján megállapítható, hogy a győzelem megszerzése a bokszolóktól évről évre nagyobb helytállást követelt, bár a számok olykor kisebb visszaeséseket is jeleznek. 1711 és 1811 között nagyjából 6000 táltosnyi növekedésről beszélhetünk, 1811 és 1911 között pedig 12000 táltosnyiról. 1963-ban, Laboda születésekor a bajnoki cím megszerzéséhez 12632669 táltosra és 897 regösre, vagyis közel 12632670 táltosra volt szükség (ekkor rogyott össze az ellenfél). A bevitt ütések erejének méréséhez semmiféle műszert nem használnak, ám ennek ellenére a pontozás abszolút hitelesnek tekinthető. Egyrészt azért, mert 1711 óta egyetlen esetben sem fordult elő, hogy egy adott játékos teljesítményét két berserker ne teljesen azonos módon értékelte volna, másrészt garancia erre az a vizsga, melyen a jelölteknek feltétlenül meg kell felelniük, hogy berserkerek lehessenek. A vizsgának neve is van, „nehézkönnyűnek" hívják, hisz a leendő berserkereknek a nagyon csekély és a nagyon nagy erőmennyiségek pontos érzékelésére való elhivatottságukról kell számot adniuk. Nem megbecsülniük kell tehát, hanem pontosan megmondaniuk, hogy például egy zöldellő tisztáson találomra kiválasztott káposztalepke (manapság műszerekkel mérhető) két szárnycsapása közt hány regösnyi a különbség, vagy hogy egy 850 méter magasról földbe csapódó Apacs helikopter (szintén műszerekkel mért) becsapódási ereje hány táltossal egyenlő. A berserker vizsgákra ünnepélyes keretek között, kétévente kerül sor, közgazdászaink nem kis rosszallása közepette. Mert igaz ugyan, hogy az utóbbi évtizedekben hazánk gazdaság sohasem látott virágzásnak indult, ám egy 28 ezer tonnás Clemenceau típusú repülőgép-anyahajó 300 méter magasról történő leejtésének kivitelezése (pl. 2004-ben, s a járulékos költségek okán) mégiscsak túl megterhelőnek mondható, s érzékelhetően visszaveti a nyugat-európai országokhoz való felzárkózásunk lendületét.

A küzdőtéren tevékenykedő berserker a játék tisztaságát felügyeli. Ő dönt a tarkót érő, vagy övön aluli ütésekért járó pontlevonások mértékéről, valamint ő számol rá a földre zuhantakra. Nagyon lassan számol, merő tapintatból, ami ismét csak a magyar boksz lényegéből adódik. Mert bokszoltak már az ősi egyiptomiak, bokszoltak a krétaiak, híres olimpiáikon a görögök, és a sportág ma is népszerű az egész világon. Csakhogy a nem magyar bokszolók egymást püfölik, kegyetlen, nem egyszer szó szerint véres harcot vívnak pénzért és sikerért, ami egy magyar bokszoló számára egyszerűen elképzelhetetlen. Versenyzőink ráadásul jól ismerik egymást, a viadal előtt hosszan tartó, bensőséges ölelésben forrnak össze, ezt követi az ajándékcsere, melynek során már az ősidők óta igyekeznek egymást túllicitálni. A komolyabb mérkőzéseket megelőző napot rendszeresen együtt töltik, néha hajnalig beszélgetnek a tudomány és a legmodernebb irodalom problémáiról, lévén értelmiségiek valamennyien, entellektüelek, a szó legmélyebb értelmében. Épp ezért szelíd, kifejezetten tapintatos emberek, és ugyanezért ta-

pintatos minden berserker is. Szelídségünket sokszor félreértette már a világ, és – valljuk be- az extázis pillanataiban olykor mi is félreértettük a világot. Például 1526. augusztus 29-én, mikor is ujjongó magyar harcosok vetették magukat a török ágyúgolyók elé, mivel azt hitték, hogy láncos koppanok. Szokás hazánkat „ütközőállamnak" nevezni, de azt kevesen tudják, hogy e kifejezésen mi egészen mást értünk, mint a külföldiek. Tény, hogy a magyarság önnön sorsát permanens felkészülésként élte meg, egyfajta edzésként, mely a lehető legmagasztosabb célokat szolgálja.

Egy átlagos bokszoló napi nyolc órát edz, egy igazi bajnok pedig legalább tizennégy órán keresztül püföli önmagát (maradék idejét alvással és olvasással tölti). A hosszú évszázadok alatt számos igen hatékony felkészülési stratégiát dolgoztak ki versenyzőink, mi ezek közül csupán egyet ismertetünk: A leendő bajnok reggel hétkor kel, s nyolcig egy kisebb (100–200 kilós) koppannal gyakorol, melyet intenzíven csapkod a fejéhez (csak a fejéhez, ez fontos). 8–9-ig Esterházy Pétert olvas, majd délig újfent keményen dolgozik. Egy órát szán a gyomrára, amit a saját (kesztyűs) öklével ütlegel, egy órát a fejére, s újabb egy órát a fejére és a gyomrára egyszerre. Ekkor már feltétlenül a ringben gyakorol, s nagy gondot fordít a lábmunkára, melynek elhanyagolása végzetes következményekkel járhat. Az elkövetkező két órában megebédel (tíz perc), páros napokon Ágostont olvas (a De civitate Deit), páratlanokon Dantétól a De vulgari eloquentiát, mindkettőt kínai nyelven. Ezt követően az edzés – kimondani is rettenetes – egészen éjfélig folytatódik, méghozzá egyre nagyobb koppanok alkalmazásával, melyeket hol jobb, hol bal kézzel kell működtetni, szintén egyre nagyobb erőbedobással. Éjféltől hajnali háromig újra az olvasás következik, a választás teljes mértékben a bajnokra van bízva, néhány szerző azonban határozottan ellenjavalt (pl. Jókai, Maugham és Cholnoky Viktor).

Laboda 2003-ig, első nyilvános fellépéséig egyetlen egyszer sem gyakorolt. Ösztönös tehetség volt, akiben fajtájának minden pozitív tulajdonsága, minden teremtő erő csodával határos módon egyesült. Titokzatos személyiség, aki gondolatait, érzelmeit mindig is elrejtette a nyilvánosság elől, és mi csak a teljesítményt láttuk, a heroikus teljesítményt, ami előtt fejet kellett hajtanunk. Elképzelhetetlen, hogy gyermekévei alatt nem a bokszról álmodott ő is, hisz minden eleve erre predestinálta, a Labodák ősi vére, kifinomult intelligenciája, meg persze négy egyre izmosodó karja, bár biztosan csak annyit állíthatunk, hogy gyermekkora boldogan, csendesen telt. Tizenhárom éves korára megtanult tizenhárom nyelvet, írt tizenhárom szimfóniát, a Tiszából tizenhárom fuldoklót mentett ki, és közben még el is végezte az egyetemet. Akkor sem sírt, amikor megszületett, és akkor sem nevetett, amikor csiklandozták. A ránk maradt fényképeken arca olyannak tűnik, mint a hajdanvolt fáraóké, olyannak, mint a piramisokat őrző szphinxeké, megközelíthetetlennek és kiismerhetetlennek, s tekintete mégis valami megmagyarázhatatlan bizalmat ébreszt az emberben, ezt számosan meg-

jegyezték, akik személyesen ismerhették őt. Harminchét évesen nősült, ezt sem kapkodta el. Felesége, a csodálatos szépségű Szabó Mária, állítólag felsikoltott a rettenettől, amikor először pillantotta meg a négykarú géniuszt, ám ez a rettenet csakhamar egyszerű félénkséggé szelídült, majd olthatatlan szerelemmé változott, s az asszony két gyermekkel is megajándékozta őt.

Laboda csendes, merengő alkat volt. Csendben lenni és merengeni pedig egy proletárkocsmában szeretett, ahová testőrei (minden tiltakozása ellenére) mindig elkísérték. 2003. május 13-án történt, éjfél körül. A vita a conjugatio perifrastica észak-itáliai alkalmazásának 14. századi sajátosságai körül robbant ki. Egy robosztus testalkatú proletár háromszor sújtott le önmagára, egy csőfogóval, mely végül a kezében elrepedt, s ő diadalittasan nézett Laboda szemébe. Akkor Laboda a bejárati lépcsőbe verte tiszta, fennkölt homlokát. Csak egyszer, egyetlen egyszer. A földrengés pusztító erejű volt, ez közismert tény, a Tisza kilépett a medréből, és összeomlott minden magasabb épület. Ennyi történt, de másnap az egész haza visszhangzott a jókedvű dalolástól. Két héttel később Laboda már a ringben állt. A mérkőzésre az újszegedi sportcsarnokban került sor, ellenfele az akkori magyar ranglista hetvenhetedik helyezettje volt, a küzdelem azonban szokatlanul nagy médianyilvánosságot kapott, ami természetesen nem a két bokszoló akkori eredményein, inkább Laboda személyén múlott, akit mindenki látni akart. Sokan ekkor látták őt először. Megcsodálták két izmos jobb karját, melyek közül az egyik valamivel előrébb helyezkedett el az anatómiailag szokásosnál (ugyanakkor szimmetrikusan az előrébb lévő ballal), a másik meg valamivel hátrébb (szintén szimmetrikusan a hátsó ballal). Mind a négy karja egyenlő hosszú volt. Ha előre nyújtotta őket, a hátsókat ösztönösen kicsit srégen, lefelé, az elsőket ugyanígy srégen, felfelé tartotta, némileg másként, mint a kétkarú emberek. A hátsó karjai ilyenkor valamivel rövidebbnek tűntek, ami egyszerűen abból adódott, hogy ezek voltak a hátsók. A ringbe lépve a versenyzők hosszan tartó, szeretetteljes ölelésben forrtak össze, melyhez Laboda mind a négy karját igénybe vett, ellenfele mind a kettőt, a látvány igencsak megható volt. Az ajándékcsere során Laboda saját Finály-szótárát nyújtotta át ellenfelének, akitől viszont egy vaskos monográfiát kapott, mely Alexandriai Philon patrisztikára gyakorolt befolyásával foglalkozik, s melynek megjelenését már régóta türelmetlenül várták bokszolóink. Maga a küzdelem nem tartott sokáig. Laboda hátsó bal öklével hatalmas ütést mért az állára (a saját állára), majd könnyedén eltáncolt az egyik sarok felé. Ellenfele rögtön üldözőbe vette, megsorozta a gyomrát (a saját gyomrát, a berserkerek szerint átlagosan hétezer táltosnyi három ütéssel), ügyesen balra lépett, és ekkor megtörtént az, amire senki sem számított. Négy ököl csapott le egyszerre, irdatlan, emberfeletti erővel, valamennyi ütés tisztán ült Laboda orrán. A csarnokon zúgó orkán süvített végig, amely meglobogtatta az emberek haját, akik aztán tizenhárom napon keresztül közlekedtek lobogó hajjal a város utcáin, örömtől csillogó szemmel. Laboda ellenfele még egy utolsó, kétségbeesett

(és igen nagy erejű) ütést mért önmagára, majd eszméletlenül rogyott a földre. A néhány pillanatig tartó döbbent csendet örömittas kiáltások törték meg, melyek néhány másodperc alatt hatalmas robajjá erősödtek, az emberek felugráltak az ülőhelyekről, és a jellegzetes „szitty-szitty" kiáltást hallatva ugrándoztak a jobb lábukon, bal kezükkel pedig a fejük tetejét csapkodták az ősi magyar szokások szerint. A diadal teljes volt.

Az elkövetkező tizenhárom évben Laboda hétszázhetvenhét alkalommal szállt ringbe, és mindig diadalmaskodott. Egyszerűen nem akadt ellenfele, és ő minden eddigi rekordot megdöntve tizenháromszor nyerte el a bajnoki trófeát. 2009-től szokásává vált, hogy alkalmanként több kihívóval is megmérkőzzék (néha hattal, héttel is), szünetet sem tartva az egyes összecsapások között, ami példátlan a sportág történetében. Mint minden kimagasló teljesítmény mögött, Laboda teljesítménye mögött is ott találjuk a szorgalmat és a kitartást, és persze a mindennél fontosabb eredetiséget, egy szuverén egyéniség lenyűgöző eredetiségét. Ez az eredetiség Laboda edzésrendjében nyilvánult meg leginkább, amely gyökeresen különbözött a hosszú évszázadok során kidolgozott összes felkészülési módszertől. Laboda reggel hatkor kelt, s hétig egy háromtonnás koppannal gyakorolt, melyet intenzíven csapkodott a fejéhez (csak a fejéhez). 7–9-ig Italo Calvinót olvasott, elsősorban a Famászó bárót és a Nemlétező lovagot, olykor, egészen kivételesen, Günter Grasstól a Bádogdobot, majd délig újfent keményen dolgozott. Egy órát szánt a gyomrára (amit négy ököllel egyszerre ütlegelt), egy órát a fejére (jóval nagyobb koppanokat használva, mint reggel), s újabb egy órát a fejére és a gyomrára egyszerre. De sohasem a ringben. Többnyire a vasúti pályaudvaron lehetett látni, amint az állomáson keresztülszáguldó tehervonatok elé veti magát, kétrét görnyedve, hogy az első ütés előbb a fejét érje, vagy épp a sínekre fekve – elsősorban has- és mellizmait edzette ilyenkor –, s kondíciója pályafutásának tizenhárom éve alatt végig kiválónak volt mondható. Amikor a bajnoki döntők alkalmával különösen ünnepélyes külsőségek közepette került sor a mérkőzésre, Laboda néha tehervonatnak öltözve lépett a szorítóba, s puszta megjelenése félelemmel és tisztelettel töltötte el a versenyzők szívét. Nagy gondot fordított a lábmunkára, melynek elhanyagolása végzetes következményekkel járhat. Napi egy órát szánt alvásra, ez idő alatt azonban végig ugrált, tehát ugrálva aludt, ami – ezt mindenki beláthatja – igen nagy önfegyelmet igényel, és cseppet sem könnyű feladat. Edzésrendje értelmében egyébként déltől kettőig megebédelt (egy perc), páros napokon 16. század magyar költőket olvasott (Ráskai Gáspárt, Sztárait meg néha Balassit), páratlanokon pedig 17. századiakat (leginkább Beniczkyt, őt nagyon szerette). Ezt követően az edzés egészen éjfélig folytatódott, méghozzá egyszerre négy koppan egyidejű alkalmazásával, melyek segítségével Laboda lankadatlan erővel püfölte önmagát. Éjféltől hajnali ötig aztán újra az olvasás következett, s ő feltűnően nagy invencióval válogatta meg olvasmányait,

furcsa módon az egyébként ellenjavallt Jókait, Maugham-ot és Cholnokyt sem hagyva ki a sorból.

Laboda vonzódása a zenéhez közismert. A pécskai utcai kastély gyakran adott otthont különféle zenei rendezvényeknek, nagyszabású koncerteknek, melyek közönsége a négytagú Laboda-család volt, s melyek híre messze földről is vonzotta a külföldieket, akik a kastély előtt ácsorogva hallgatták az andalító muzsikát. A holland Karel Appel vette észre először, hogy Laboda játékstílusában egyértelműen kimutatható e zenei élmények hatása, elsősorban ütéseinek erején. Egyik legendás találatát a berserkerek 1234321 táltos erejűnek mérték. Appel szerint e számsorban egy előbb egyenletesen emelkedő, majd ugyanolyan mértékben ereszkedő dallam ívét pillanthatjuk meg, számjegyekkel kódolva. A neves kutató úgy véli, Laboda csaknem minden mérkőzése egy-egy kiemelkedő zenemű ilyen jellegű kódja is egyben, tehát a szó legszorosabb értelmében műalkotás, példái minden kétséget kizárnak. Hétszázhetvenhét mérkőzésén Laboda rendkívüli zenei műveltségnek adta tanújelét. Bokszolt Mozartot és Bachot (tisztán vokális és instrumentális zenét egyaránt), Haydntól az összes zongoraszonátát (némelyiket többször is), végigbokszolta a romantikusokat, különösen Lisztet (Vándorévek) és Chopint, s repertoárjából nem hiányzott Schönberg és Sztravinszkij sem. Karel Appel szellemes kutatásai nélkül ma ezt se tudnánk, hisz Laboda végig hallgatott, s ugyan ki a megmondhatója, mi mindenről hallgatott még. Bizonyosak vagyunk benne, hogy életművének gondos, részletes elemzése további megdöbbentő eredményekkel fog majd szolgálni, s hogy még távolról sem értettük meg teljesen ezt a lenyűgöző géniuszt.

Halálának körülményei azonban beszédesek. 2016. május 13-án turul madárnak öltözve lépett szorítóba, s egymás után legyőzte tizenkét ellenfelét. Akkor előállt a tizenharmadik. Arca olyannak tűnt, mint a hajdanvolt fáraóké, olyannak, mint a piramisokat őrző szphinxeké, megközelíthetetlennek és kiismerhetetlennek. Amikor ledobta magáról egyszerű, fekete köpenyét (alatta öltönyt és nyakkendőt viselt), a nézők szívét félelem és döbbenet szorította meg. Mert a ringben két négykarú bokszoló nézett farkasszemet, egymás szakasztott másai. Már az első ütés nyomán keletkező lökéshullám letépte a csarnok tetejét, de a küzdelem megállás nélkül folyt három teljes órán keresztül. Ismeretes, hogy Laboda végül legyőzte ellenfelét. Ismeretes, hogy nem sokkal később öltözőjében rosszul lett, és meghalt. Halálát egy égész ország gyászolta, s a gyász kimondhatatlan volt, semmihez sem hasonlatos. Tizenhárom fiatal nő még aznap éjszaka vonat elé vetette magát, a közvilágítást az egész országban kikapcsolták, a jajveszékelő tömeg pedig lebontott Szegeden minden hidat. Másnap a város polgármestere a Móra Ferenc Múzeum előtt szónokolt, majd az egyik kőoroszlánról fejest ugrott a múzeum lépcsőire, s vele jajgatott valamennyi szemtanú. Egy héttel később a miniszterelnök beszédét sugározta az összes televíziós csatorna. Az elnök szomorú volt. Elmondta, hogy Laboda nem csupán a magyar boksz szim-

bóluma, hanem egyszer s mindenkorra az egész nemzeté, egy olyan nemzeté, amely nem feledi el hőseit. Javasolta, hogy minden magyar települést keresztel-jenek át Laboda nevére, „beleértve a fővárost, és kivéve Szegedet, mely e hérosz szülővárosa és otthona volt". Az elnök többször sírni látszott, és kendőt emelt a szeméhez. Nagyon-nagyon szomorú volt, egyre szomorúbb. Végül az elé tartott kis ezüsttálcáról kezébe vette a kalapácsot, és haladéktalanul homlokon vágta magát.

A másnap megjelenő ellenzéki lapok szerint az elnök csalt, szándékosan kicsit ütött. A kormánypárti orgánumok nevetségesnek találták a feltételezést, bár a későbbiekben tovább árnyalták nézőpontjukat. Mert lehet ugyan, hogy az elnök kicsit ütött, de ebben az ütésben mégis ott vibrált a magyar jövő ígérete.

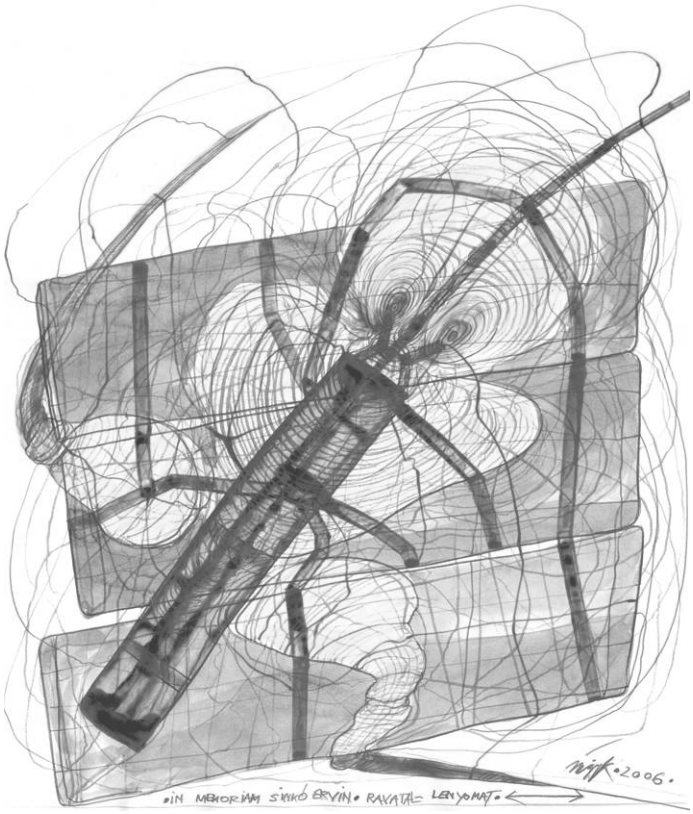

MUSZKA SÁNDOR

Dalolt a nyár

Neki a nőnek
Kinek bár nevét sem tudom
S a kocsma mélyéről
Szobára vitt

S az úton házáig
Dúdolt fülembe
S reggelre kelve
Maradhat itt

Szólott s hozzám bujt
S éltem sült húson
A tornácra ültünk
Ha eljött az est

Habzó söröktől
Nagyot nevetve
S bort is ihattam
Ha lankadt a kedv

Aztán én persze
Ezt is megunva
Az ablakon átall
Míg dolgára ment

Szöktem s utamra
Terült a zápor
S ezer virágban
Dalolt a nyárest.

Róla

Régvolt nyarakról
Egy lányról mesélek
Ki egykor az égbe lopva szívem
Lázvert szeméről
Ma róla mesélek
Méz íz ajkáról
Ki engem igen
Az útról házáig
Erdőkön átall
Vizek medrében
Falvakon át
Árnyas kertjéről
Hol hószín ruhában
Várt rám türelme
Sok éjen át
S megjön remélte
Én a bolond bús
Bitang szerelme
S a kerteken át
A tél jött lopózva
És semmit felőlem
S ö fogyván a holddal
Nem várt tovább.

LACKFI JÁNOS

hagyjatok, gennyládák, megvakultam!

Egyik délután eljöttek a suliba a KISZ-esek, sokszorosított lapokat osztottak, addig nem mehettünk ki a teremből, míg fejből nem tudtuk az összes választ, ki is próbáltuk, tényleg nem engedtek ki, egy nagyszájú lány volt a vezetőjük, látszott rajta, állandóan örül neki, hogy milyen vicceseket mond, na, srácok, ez kevés, mint macisajtban a brummogás, mint lócitromban a C-vitamin, meg ilyenek, nem cseréltem volna vele, a helyében nem bírnám ki naphosszat összezárva magammal. Megtanultuk Ságvári Endrét, a KIMSZ-et, meg hogy Nemesmedves és Battonya, hol jöttek be és hol nem mentek ki a ruszkik, mindenki a Nagyréten akart már játszani. Elmondtuk nekik, hadd örüljenek, nem tudom, mit voltak úgy fel, Lenin elvtárs szánkózott a gyerekekkel, katátszja na lúzsah, ők is játszhattak volna inkább valamit, igaz, Lenin elvtárs a Bibliát is megtanulta a börtönben, hogy tanulmányozza az ellenség ideológiáját, és rápirított a nagyszakállas pópákra, mert azok nem ismerték a Szentírást olyan jól, mint ez a pogány komenista, ahogy nagyapám hívta volna, apám meg azt mondta, hogy amikor Lenin fűtőnek maszkírozva szökött át Finnországból Oroszországba, és kénytelen volt életében először és utoljára dolgozni egy kicsit, akkor hajtotta a legnagyobb hasznot az emberiségnek, de ezeket már nem mondtam el a halálos jó fej KISZ-eseknek, Timurnak és csapatának, akik keresztbe tolták azt a rohadt padot az ajtó előtt és azon ültek, és se ki, se be, nem mintha bárki is be akart volna jönni, ez csak egy szólásmondás, csak mondták, mondták hogy nicsak, te pupák, itt a mancsom, csapj bele.

Végül csak kijutottunk a Nagyrétre, mondtam a Gegének, nem lesz ez így jó, nagyon nyomják a mozgalmat, Hédi néni ofő órán azt kiabálta, meg kell alapítani az őrsöket, ideje végre közösséggé válni meg ilyenek, a végén besoroznak valahová, hülye csajokkal kell masíroznunk minden hétvégén. Gege azt mondta, hanyagoljam az ügyet, ő már egész jó programokat meg tud írni a gépen, igazából csak az érdekli, ahhoz matek kell meg fizika. Egészségedre, mondtam, de mi a szar ez a gép? Számítógépen, te töketlen, hogy lehet ezt se tudni? Ja, olyan űrkutatós cucc, ugye, kérdeztem, a nagybátyám tudományos, neki van olyanja, minden szobában egy. Te viszont, amilyen sötét vagy, be se tudnád kapcsolni azt a gépet, mondta, még egy rádiót se tudsz összerakni tekercsekből. Rávetettem magam, és csináltam rajta a fűben egy fojtást meg egy karfeszítést, hogy megmutassam, én is tudok valamit, csurgott rólunk az izzadság, Gege fűfoltos gatyá-

ban hol a karját, hol a nyakát masszírozta, hülye barom állat, köpködte a füvet, hülye állatok, hagyjátok ti is abba.

A fiúk körénk gyűltek, és kiabálták, hogy üsd ki, üsd ki, pedig tényleg jobb lenne hallgatni, még idejön valami tanár, azokból pedig untig elég mára. Csináljunk egy őrsöt, mondtam, a szarnak van kedve őrsbe járni, mondták, tudom, mondtam, én megírnám és megrajzolnám a naplót és kitalálnék minden foglalkozást, hogy ide mentünk meg oda, és nem kéne menni sehova. Én lennék az őrsvezető, a nevünk meg Fekete Párduc lenne, rohadt jó fekete párducot láttam egy könyvben, az gyorsabban fut, mint az autókártyán a sportkocsik, és benzin se kell hozzá. Végül is el lehetne lógni otthonról, mondta Gege, akit az anyja ébresztőórával várt haza a suliból, ott állt az óra a konyhaasztalon, előtte a Gege anyja, ráfüggesztve tekintetét, aztán kérdően Gegére nézett, annyit mondott, hét perc vagy tizenhárom perc vagy még több, és azt pontosan levonták a zsebpénzéből, vagy azt mondták, hogy nem kapcsolhatja be azt a nyavalyás gépet, amilyen senkinek nem volt az osztályban, elvoltunk nélküle is rendesen.

Motorozhatnánk, mondta a Pétersz, ilyen hülye neve csak neki volt, anyádba, abba a tarajosseggűbe, mondta a Kotnyek a vastag szemüvege mögül, mert csak neki volt motorja a bandából, inkább lőjünk a légpisztolyoddal, mondta, mert az meg csak a Pétersznek volt, akinek tiszt az apukája. Állítólag még rakétájuk is volt otthon meg gépfegyverük, az apja egyszer kilőtt a kertbe egy sorozatot éjszaka, mert matatást hallott a kertjükben, és ordított is aztán valaki, és másnap a leveleken meg a kerítésen vércsatakot találtak, a kutyát úgy kellett oldalba rúgni, hogy ne nyalogassa. A szomszédjuk hetekig sántikált és hónapokig nem köszönt, már majdnem sikerült lefeszítenie a lakatot a sufniról, mikor eltalálták, ott tartotta a Pétersz apukája a motoros fűrészt. Ukrajnából hozta, egy hadgyakorlaton cserélte valami favágókkal kincstári mikádóért meg usankáért, és ekkora törzsű fákat is ki lehetett vágni vele, a Pétersz kisnövésű gyerek volt, egészen szét kellett tárnia a karját, hogy megmutassa, milyen szélesek azok a fenyők, az apámnak meg is mutatták, esküszöm, senki nem hitte el neki. Persze, és ekkora volt a szeme, mutatta valaki két markát hatalmas golyóvá formázva, mint a viccben, amikor a hazudós horgásznak, aki széttárt karral mutatja, eeekkora halat fogtam, összekötik a csuklóját, hogy most mutasd meg, mekkora volt. És röhögtünk.

A Pétersz felnőttesen lepittyesztette a száját, elhozhatom, ha akarjátok, nem nagy ügy, mászkálok én fegyverrel gyakran. Nekünk is volt légpuskánk, de nem szabadott mondani, csak otthon lőni vele titokban, mert az már fegyvertartás, kevesebbért is betörik az emberek pofáját, a forradalom után beszolgáltatási kötelezettség volt és statárium, akinél puskát találtak, rögtön kinyírták, ezt a légpuskát csurom olajos rongyokba tekerve a krumpli alá ásták be a pincébe, nagynénikémnél volt egy fénykép a falon, apám vasalt rövidnadrágban és elválasztott hajjal fogja a puskát és céloz, verebet lőtt vele, és az árokparton meg is sütötte, bár nem sok rágnivaló volt az apró csontokon.

A Pisze Lali nem szólt semmit, az orrát túrta, és a nagy igyekezettől kilógott a nyelve, amúgy is állandóan kilógott. A tanárok gusztustalannak tartották, majd ők lenevelik az ilyesmiről, Lali abba is hagyta, ha rászóltak, de mihelyt kicsit elbambult, márpedig gyakran elbambult, rögtön előbuggyant a nyelve, a tanárok meg hagyták a francba, ha nem akartak gutaütést kapni. A Pisze Lali nagyon nyugodt gyerek volt, ha kihívták felelni, és nem tudott semmit, márpedig gyakran nem tudott semmit, akkor nem is mondott semmit, nem próbálkozott, nem nyökögött, nem vörösödött és nem izzadt, olajbarna bőrén nyoma se volt az izgalomnak. Csak kidugta a nyelvét. A suli közelében lakott, és volt egy papagája, az legszívesebben a nevelőapja sapkájában szunyókált, a nevelőapja feje tetején. Lali egyetlen egyszer jött ki a sodrából, mikor az a papagáj kirepült a házból, és a suli környéki jegenyefákon röpdösött, mi meg lentről próbáltuk hajkurászni, közben már be is csengettek, és az iskolaudvarról sem lett volna szabad kimennünk, a papagáj, mutattuk a tanárnak, aki mérgesen jött utánunk, az én papagájom, szólt Lali, és olajosbarna arca kipirosodott, olajos fekete haja szikrázott, ő volt a legmagasabb az osztályban, mert már kétszer is bukott, magasabb volt a tanárnál is, aki jobbnak látta, ha nem szól semmit, és végigvárja a papagájüldözést. Felőlem, szólt most Lali, de ez fontos felőlem volt.

A Horgos gyerek is megvonta a vállát, a nagy izomtömb vállát, ha focizunk is, akkor oké, és a Csókán is láttam, hogy benne van, bár őt csak a vetkőzős tolla érdekelte, most is azzal szórakozott, egy nő volt rajta bikiniben, és ha a tollat fejjel lefelé fordították, lecsúszott a bikini, és ott állt a csaj pucéran. A Csóka mutogatta azt rettenetesen szőrös fényképet is, amiről nem értettem, mi van rajta, akár egy orr és egy száj, vagy egy nyelvcsap és egy torok, ő meg röhögve azt mondta, a Hanák papi pofája, kis szőrös festőművész volt ez a Hanák, rajzot tanított, és az egyetlen tanár volt, aki örült neki, hogy töltőtollal, sokemeletes japán pagodákat rajzoltam az órán. Megvoltunk már heten, az ofő örülni fog, mert spontán szerveződtünk, az ember közösségi lény, erős közösségek nélkül nincs társadalom, egyik a másnak nyújtson segítő jobbot.

11-én őrsi foglalkozás keretében kilátogattunk a Nagyrétre, végigmentünk a Munkásmozgalmi Sétányon és megemlékeztünk a Hősökről. Utána segítettünk a Majálisra készülő szórakoztatóipari dolgozóknak a létesítmények felállításában. Futballmérkőzést is játszottunk (4-2). A kis Pétersz tényleg elhozta a pisztolyt, egy fehér rongyból tekergette ki óvatosan, azt mondta, az apja megöli, ha megtudja, nem mindenkinek adta oda, csak a menőbbeknek, én mint őrsvezető, épp csak megfoghattam először. Egyre jobban nekibátorodtunk, egymásra célozgattunk, csss, meghaltál, és feldobtuk magunkat, mint a filmekben, állati, simogattuk a hűvös és fekete vasat, sündörögtünk körülötte lelkesen. A Kotnyek cigit vett elő, már füstölt is, a füstön keresztül vetette oda a Pétersznek, azért a lámpakörtéket nem tudnád eltalálni innét. A Munkásmozgalmi Sétányt ugyanis éjjel-nappal kivilágították, hátha éjszaka érik rá valakire az emlékezhetnék, nehogy már

ne róhassa le a kegyeletét. Ne hülyüljetek, állt el a lélegzetem, de a Pétersz célba vette a magas oszlop tetején a hatalmas, tojás alakú üvegburokot, a pisztoly aprót kattant, és már cirrent is az üveg. Kell még, kérdezte a Pétersz sápadtan és komolyan, a szájából ólomgolyót húzott elő, a pofazacskójában tartotta most őket, és ment a következő oszlophoz, peregtek a szilánkok, kilőtt vagy négyetötöt, egyre jobban belelkesültünk, mindenki megpróbálta, de nemigen találtuk el, végül a kis Pétersz az összeset leszedte, ünnepeltük, mint egy munkásmozgalmi hőst. Akkor a Kotnyek célba vette az egyik emlékművön a betonba ágyazott műanyag vörös csillagot, rálőtt, de a csillag éppen csak megrepedt, az ólom visszapattant róla, a Csóka meg a szeméhez kapott, vér szivárgott az ujjai közt, seggfej, üvöltötte, nem fogok látni, mama, nem fogok látni. Akárhogy próbáltuk letépni a kezét a szeméről, nem engedte, hagyjatok, gennyládák, megvakultam, üvöltötte, kezénél-lábánál fogva vittük le a fűre, lefogtuk, a Horgos ráült a hasára, és lefeszítette a kezét. Már mind fel voltunk készülve a horrorjelenetre, a kifordult szemgolyóra, a véres szemüregre, kiszáradt a torkunk és összeszorult a szívünk, pont ide, a Nagyrétre jártunk vöröskeresztes foglalkozásra, műanyagból öntött, kifestett műsérüléseket ragasztottunk egymás kezére-lábára, tenyérnyi horzsolásokat, bíborvörös sebkrátereket meg nyílt törést, amiből kilógott a csont, és aztán szakszerűen meggyógyítottunk mindent, ezt nevezték életre nevelésnek, és valóban, bárkin meglátnám bármelyik ragasztott műanyag sebet azok közül, rögtön tudnám, mit kell vele csinálni. De semmi, csak egy apró repedés volt a Csóka szeme alatt, a hülyéje azt a kis vért maszatolta egybe a könnyeivel. Egészen kicsi seb, nem is fog látszani, üvöltötte Csóka képébe a Horgos, úgyhogy a gyerek el is hallgatott, csak a takony folyt két csíkban az orrából. Két centivel följebb megy, és csók, annyi a szemednek, mondta Kotnyek pokoli képregényvigyorral. Megöllek, te rohadék, üvöltött fel a Csóka, de a Horgos gyerek lenyomta a földre, mintha vaspántok fognák oda, állj már le, Kotnyek, mert betolom a pofádba a szemüveged, és hiába, hogy a Kotnyek is már kétszer bukott, most inkább visszaadta a fegyvert a kis Pétersznek.

Kedvetlenül rúgtunk egyet-kettőt, mert a Horgos hozott focit, veletek nem lehet játszani, fújtatott dühösen, amikor látta, hogy nem megyünk a labdákért, nem vesszük át a passzokat és nem védjük a kapuralövéseket. Csóka az arcát tapogatta és egy lapulevélbe próbálta fújni az orrát, látszott rajta, hogy legszívesebben hazamenne, de már így is eléggé szégyenkezik a sírás miatt, nem mer még gyávábbnak mutatkozni.

A mezőn lakókocsik álltak, körülöttük munkások mozgolódtak, Horgos hóna alá vette a labdát, Pétersz a nadrágjába csúsztatta az ormótlan légpisztolyt, röhögtünk rajta, nehogy valamelyik fegyver elsüljön odabenn, még kárt tesz a másikban. Leültünk a fűbe, és néztük, ahogy a körhintások szerelnek, fel-le másznak az állványokon, himbálózva függnek a láncokon, olajozzák az áttételeket. Félmeztelenül járkáltak a tavaszi verőfényben, április volt, de nem valami meleg. Ők

mégis fürdették a napban izmos bronztestüket, rondaságokat ordítoztak a lakókocsik ablakából kinézegető nőiknek, szájuk sarkából cigaretta lógott, mindig hunyorogtak a füsttől. Hú apám, mondta a Gege, gondold csak el, egy kocsiban lakni, mindig utazni, majálisról majálisra, ez klassz. Még a hátuk is szőrös, azt mondják, az a jó, a nők az olyat szeretik, aki mindenütt szőrös, mondta bizalmasan a Csóka, no né, a vakembert, fújta ki a füstöt vastag szemüvege mögött hunyorogva Kotnyek, egész kinyílt a csipád. Legjobb, ha még a füle is szőrös, dőltem a fűbe röhögve. Meg a talpa, hemperedett mellém Gege, borotválni kell! Nem a füle meg a talpa, ti állatok, üvöltött sírósan Csóka. Hanem a szemgolyója, mi, tette hozzá Pisze Lali tőle szokatlan frissességgel, az ő nehéz fejéből is szikrát csiholt a csiklandós napsütés. Nyugi, fiúka, ki ne lőjem a másik szemed is, formált pisztolycsövet mutatóujjából a Kotnyek, és becélozta a tajtékzó Csókát. Cseszdmeg, mondta a Horgos, hóna alól kipottyant a labda, és odébb gurult a füvön. Hirtelen mintha felfúvódott volna a mellkasa meg a karja is.

Oké, vigyorodott el a Kotnyek, képzeletbeli pisztolya csövét a céllövölde felé fordítva, mit szólnátok egy kis piff-puffhoz? Lőhetnénk fájdalomdíjat a srácnak... Mindenkinek nevethetnékje támadt, a zsebekből érmék kerültek elő, összedobtunk egy pár lövésre valót, odaadtuk a Pétersznek, és megindultunk a nyomában. Bácsi kérem, lőni szeretnék. Az öreg rosszkedvű volt, épp a lacipecsenyés nőt fűzte volna a bódé mellett, ha be nem toppanunk, úgyhogy odadobott pár ólombogyót, majd ment is vissza, onnan tartott szemmel minket, nehogy ellopjunk valamit. Balra hord, mondta a kis Pétersz az első lövés után. A rohadt szemét, suttogtuk, nehogy rendesen célozni lehessen. Velem nem tol ki, a kis Pétersz a zsebébe nyúlt, kitett a pultra még egy marék sörétet, és fürgén munkához látott. Lőtt és töltött, lőtt és töltött, mi meg pukkadoztunk a röhögéstől, mert szép sorban kiszedte a hajasbabák szemét, szétrobbantotta a rumosüvegeket, kicsorbította a hamutartókat, szilánkokra törte az apró köcsögöket, kilyuggatta a zacskó cukrokat. Nem tudsz célozni, az anyád valagát, te kis szaros, a pálcikát lőjed, rontott ránk üvöltve a vén trottyos, de akkor már minden be volt terítve törmelékkel, a kis Pétersz zsebre vágta a maradék sörétet, odadobta a puskát a pokrócra, aztán rohantunk, ahogy bírtunk, a kis Pétersz erősen markolta a nadrágjába rejtett légpisztolyt, elég röhejesen nézett ki.

A bokrok közt fetrengtünk a nevetéstől, csapkodtuk a földet, a céllövöldés vörös fejét láttuk magunk előtt, meg a lacipecsenyés nőt, aki szintén kiröhögte, egy darabig nem jöhetünk erre. Egyszeriben a Gegét hallottuk a sűrűből, ezt nézzétek meg, feltápászkodtunk és mentünk, amerről a hangja hallatszott. A kunyhó izgalmasan nézett ki, Ifjú Bölény szíve megreszketett, ahogy meglátta, szeme kutatva pillantott körül, itt egy felrebbent madár nyomán hintázott az ág, amott nyérc ürüléke, lekushadt, mutató- és hüvelykujja között morzsolgatta kicsit az anyagot, az állaga után ítélve pár órája járhatott erre az állat, hátrálni kezdett, gondosan ügyelt, nehogy száraz gallyra vagy levélre lépjen, nehogy felhívja ma-

gára a figyelmet, ujja az új idegén, feszült figyelme átölelte a vadont. A partra érve a kéregcsónakot leeresztette az odvas fa belsejébe, és a törzs tövénél úgy tornyozta össze az avart, mintha csak a szél fújta volna oda, egy rókafarokkal simára söpörte a homokot, ne fedezzék fel, hogy itt szállt partra, majd tíz métert gyalogolt a sekély, kavicsos folyómederben, s csak akkor indult a kunyhó felé. Ahogy közeledőben tekintete a bozótot fürkészte, vállmagasságig apró, letört gallyvégekre lett figyelmes, a törésekből friss nedv szivárgott. Alig fél órán belül járt itt valaki, termete átlagos, jóval alacsonyabb, mint az indiáné, meglehet, a kunyhóban tartózkodik épp, majdnem biztos, hogy ott van, vizsgálta meg a friss földön talált lovaglócsizmanyomot, mely hegyes orrával a házikó felé mutatott. Most apró légmozgás támadt, éppen abból az irányból, fontos üzenetet hozott, Ifjú Bölény kitágult orrcimpákkal szimatolt. A rettenetes kapadohány szagának egyetlen foszlánya elég volt, hogy azonosítsa a benn tartózkodót, a Ragyás James, suttogta befelé, szája sarkában egészen halvány mosoly jelent meg, fejében már készen állt a haditerv. Apró termést hajított az ablaktáblára, annyit koppant csak, mint mikor egy mókus mogyoróháncsot hullajt le a fa tetejéről. Abban a pillanatban nyílt is az ablaktábla, de Ifjú Bölény már a ház túloldalára került, nesztelenül belökte az ajtót, s amint a neki háttal álló, az ablakon kifelé néző James megfordult, egy nyílvessző a kunyhó falához szegezte jobb kezét, melyből kihullott a pisztoly. Ifjú Bölény két ugrással ott termett, acélos erővel átölelte a Ragyás testét, borotvaéles, hosszú pengéjű kése akadálytalanul szelte át a borostás nyakat, épp csak a gégeporc finom reccsenése hallatszott. A következő pillanatban már meg is tette az első néhány bemetszést a homlokon, a tarkón és a halántékon, hogy azon frissiben lerántha ssa és övére akaszthassa az arizonai skalpját, még mielőtt a fejbőr kihűlne és szorosan a koponyára tapadna.

A Kalapos Ember, súgtam Gegének, aki bólintott, egyedül ő tudott a nyomozásról. A kunyhót látható szakértelemmel ácsolták, úgy, ahogy a magas hegyekből jött emberek értenek csak hozzá, az illető a környéken található hullott ágakból dolgozott. A Horgos, hóna alatt a labdával, furcsán sápadt volt most, hagyjuk a fenébe az egészet, suttogta, mi az, bemajréztál?, vigyorodott el a Kotnyek, mire a labda lepottyant a földre, és zörrent párat az avaron. A Horgos felsőteste újra felfúvódott, a szeme összeszűkült, már láttuk, ahogy a Kotnyek vastag szemüvege a földön landol. A Horgos gyerek azonban nagy csörtetve odament a kisházhoz, hatalmasat rúgott az ajtóba, amely nyikorogva kitárult. Dermedten vártunk, a Horgos meg felkapta a labdát, és dekázni kezdett, na mi van, be vagytok szarva, már legalább húsznál tarthatott, vagy harmincnál is, mire megmozdultunk, na mi van, nem be akartatok nézni?, mondta negyvennél, s csak akkor hallottuk a labdát az avaron puffanni, mikor már mind a kunyhóban álltunk. Papírdobozok, pokrócok, az egyik sarokban gázégő. A falba verve körben kések, láthatóan akasztónak használta őket valaki. Megpróbáltam megmozdítani az egyiket, de túlságosan mélyen ült a fában. Két kézzel erősen megrángattam, de meg se moz-

dult, csak a kezemen vettem észre egy apró vércsíkot: valahogy hozzáérhettem a pengéhez. Papírt vettem elő a zsebemből, hogy próbát tegyek vele. Az összes penge borotvaéles volt, egyenletes, apró csíkokra szelték azt a lapot. Ekkor hirtelen kivágódott az ablaktábla, fény tört be rajta, és megpillantottuk a Kalapos Ember sziluettjét. Az arcát nem lehetett látni a beeső világosság miatt. Vérfagyasztót kacagott, kezében pengék villantak, és boszorkányos, késdobálói ügyességgel máris a kaliba falához szegezett mindannyiunkat. Az ablaktábla nagyot döndült, kitárult, egy focilabda esett be rajta, s még egy ideig pattogott a földön. Na mi lesz már, hallottuk a Horgos gyerek hangját, menjünk, mert éhes vagyok.

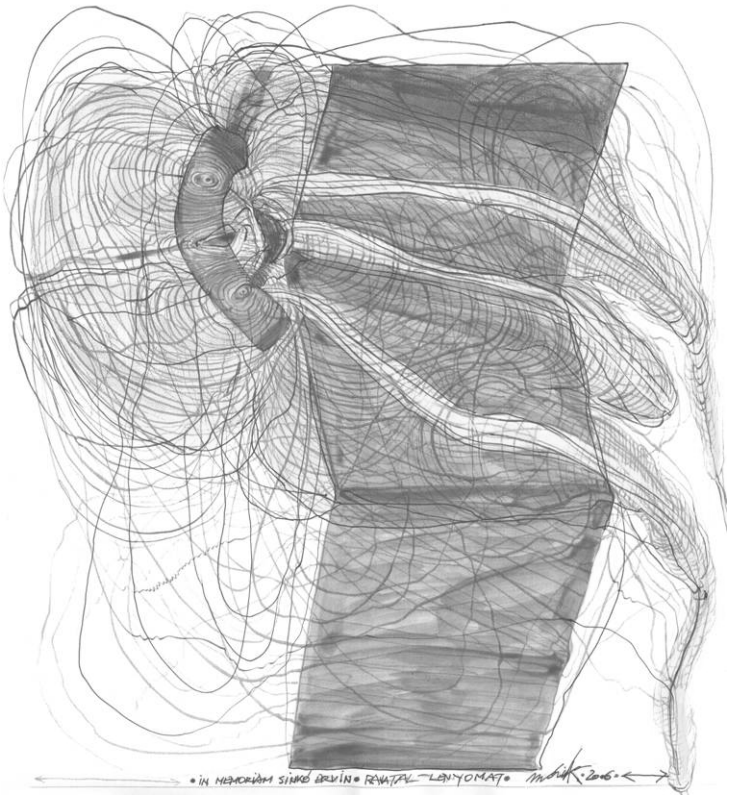

BALOGH TAMÁS

Száz év Szeged

KIEGÉSZÍTÉS

Művészet és közönség, író és olvasó vállvetve támogatják egymást Szegeden a – nemtörődömségben. Hiányzik e városból még az a szilárd öntudat, amelyet hivatásának parancsoló érzése ad. Nála jóval kisebb és kevésbé magyar városok százszor lelkesebbek a magyar kultúra dolgaiban. A szegedi írók és közönség keveset törődnek „lelki ügyeikkel", színház, művészet nekik még mindig – tisztelet elég kiváló kivételnek – Hekuba.

A Dugonics Társaság irodalompártoló és megértő közönségének tömör falanxában mindig szerényen meghúzódik egy kisebbség, aki aludni és melegedni jár a szegedi dogepalotába. Kiválasztanak egy csendes, biztos és, amennyire lehet, árnyas zugot, és melegen és boldogan szunnyadoznak. Néha fölriadnak a nagy csendre, és ilyenkor lelkesülten tapsolni kezdenek. Belátván tévedésüket, és érezvén, hogy megint megelőzték korukat, ismét álomba szenderülnek. A szegedi szép asszonyoknak, szép leányoknak hiányzott egy alkalom, az új kalapok bemutatására. Nem láthatták és nem hallhatták kedves íróikat s költőiket.

Nem vagyok tagja a Dugonics Társaságnak, de azért egy indítványt bátorkodom benyújtani, amely – hitem szerint – sokkal elevenebbé, művészibbé és virágzóbbá teheti a társaságot. Doktori értekezések helyett inkább Beethowen-szonátákat [!], emlékoszlopok helyett inkább szép szavalatokat adjon felolvasó ülésein. Így talán kevesebb dísztagja alussza át alig létező üléseit és több szép asszony fog érdeklődni, sőt – rémület! – szerepelni!

Beszélünk nagybányai festőkről, barbizoni iskoláról, berlini és müncheni, pesti, sőt szegedi irodalomról is. De van-e igazi szegedi irodalom és milyen az, ez itt a kérdés.

A városnak nem volt és nincs irodalma, mert nem volt története, múltja és nincs egyéni jellege. Itten nem volt soha irodalmi fészek. A magyar irodalom itt nem időzött, nem táborozott és nem kötött békét soha. Az itteni *városi író* voltaképpen csak magyar író. Valójában átutazó Pest felé. Magyarságot, tősgyökeres valamit hagy talán ebben a bevándorlókból összeállt, múlt nélküli „Lesz" városban? Az itteni városi írókról itten nehéz beszélni. Nagyon közel vannak hozzám és egymáshoz. A kritika csak világvárosban lehetséges, ahol levágják azt az írót, aki a másik kávéházba jár, és megveregetik a vállát annak az írónak, akinek a vállai a közelben vannak. Mert ellenkező esetben a fülét húzzák meg a kritikusnak, ha közel van! Az itteni városi írókat – ha érnek valamit – előbb-utóbb úgyis meglátja és – elnyeli Budapest. Ki tudja, talán támad egyszer egy itteni író, aki Budapestet

nyeli el! De annak meglehetősen óriásnak kell lennie. Addig marad Itten, ami volt: *a magyar írók feltételes megállóhelye*.[1]

*

– Te szegedi író vagy?

– Bocsáss meg, az micsoda?

– Létezik olyan, hogy szegedi író? Van egyáltalán szegedi irodalom?

– Mert pl. Mikszáth szegedi író volt?! Vagy Tömörkény, Gárdonyi, szegény bánatos Juhász Gyula az volt?! Ha azt mondom, szegedi író, az hozzávetőleg olyan, mintha azt mondanám: „női író", vagy „mozdonyvezető író". Író van, úgy általában és mindenestül, van egy író, aki most Szegeden él, vagy alkalomadtán Szegedről ír, vagy éppen átutazik Szegeden. Egy író éppen Szegeden szerelmeskedik, akkor ő egy „szegedi szerelmes író"?! Nem, nincsen szegedi író, ez egy irodalmon kívüli címke, görcsös kapaszkodás a hely intenciójába, varázsába, szellemébe. „Budapesti író", milyen ostobán hangzik, hát nem? Szegedet szerepeltetem a műveimben, a *Könnymutatványosok*ban a török hódoltság korában, most a „Víz" előtti Szegeden bóklászom, és van egy századfordulós szegedi elbeszélésem is, mely 1910-ben játszódik. Szív Ernő gyakorta konfabulál a mai Szegedről, nőkről, fákról, utcákról, szerkesztőségről, csip-csup hétköznapi dolgokról, Baka Pistáról. Ez akkor szegedi irodalom?! Nyilván nem az. A „Szeged" szó csak egy papírzacskó. Hogy mit rakunk bele, az a lényeg.

– 1999-ben e lap Szegediek Szegedről. Ezredvégi vallomások című számában nem túl hízelgő képet festettél a helyről: „Ez a város azt hiszi, hogy valamilyen. Rosszul hiszi. [...] *Ha ebből a városból kivonom a – máskülönben a hely szellemiségétől a mai napig idegenkedő – egyetemeket és főiskolákat, ha kivonom az ideiglenesen a városfalak közt tartózkodó fiatalságot, hát egy félhomályos, félöreg, gyanakvó, nagyon vidéki, nagyon kicsinyes közeget kapok, sok vággyal, törekvéssel, ilyen-olyan, legfeljebb a multi bevásárló központok előtt púposodó buckákig elhallatszó ötletekkel." Változott-e véleményed szerint az elmúlt hét évben, azon túl, hogy időközben Juronics Tamást is „elűzték" innen?*

– Én mindenképpen változtam e hat szigorú év alatt. De nem bánom, hogy akkor elmondtam mindezt, és semmi okát nem látom, hogy elsimítsam e kijelentés dühét, élét vagy kritikusságát. Szeged az árvíz előtti időkben több szigetszerű városrészből állt össze. Szellemi értelemben talán ma sincs másként. Több sziget, bucka és oázis, több társaság, kevés átjárás, plusz, mint örök álom, a Színház. Szegedi alkotónak lenni, illetve alkotóként Szegeden élni, egy idő óta valamiféle száműzetést, kirekesztettséget jelent. Itt élek, mintha kicsit megbuktam volna. Miközben valami lelkesült, csakazértis frusztráció hatja át a hely tisztelt szellemét. A kicsi nagyobbnak tűnik, a nagy homloka felett átlátunk. És persze lásd Bakát is, az ő sorsát, azt a keserűséget, dühöt, szenvedélyt, amit a várossal kapcsolatban táplált, holott, holott!, mondom ezt mai ésszel, nem is volt annyira rossz dolga. Mert egy szerkesztőségi szoba nagy kincs ám! Szerintem Podmaniczky Szilárd se túlzottan másként

[1] Fenti mondatok mindegyike Juhász Gyulától származik. Az idézetek helye és az írások lelőhelye: *A szegedi irodalom*. Szeged és Vidéke, 1906. júl. 15. In: JGYÖM 5 : 81–84.; *Vallomások a Dugonics Társaságról*. Az Idő, 1907. dec. 1–2.; *A Dugonics Társaságról*. Az Idő, 1907. dec. 12–13.; *A szegedi közönség*. Szeged és Vidéke, 1908. jan. 26. JGYÖM 5:151–154.

éli meg a helyzetét, bár nem tisztem helyette beszélni. Jó, akkor most egy konkrét példa. Valamelyik kulturális tótumfaktum a nagy városi hivatalban gondokkal barázdált homlokkal kérdezi, mi szüksége van pl. Szeged városának a Grand Cafe... izé... működésére. Izé, a támogatására. Válaszoljunk tanárosan. Csillagom, csak azért, mert ez a hely idehozza a hon éppenséggel virágzó irodalmának a javát. Mert ez a kicsi, lelkes és barátságos hely olyan írókat állít a közönség asztalára, akik nem csak itthon sikeresek, hanem olykor európai jelentőségűek. Na, Szeged és Európa, ez aztán egy különös viszony.[2]

*

Az „idézési célt" azonban nem részletezi a törvény [1999. évi LXXVI.]. A gyakorlat alapján ez elsősorban kritikai vagy ismertető célt jelent, valamint saját álláspont alátámasztására, illetve azzal való vita bemutatására szolgálhat. De a gyakorlat szerint idézési célként elfogadható például a mottóként történő felhasználás, tiszteletadás, önálló variáció kiindulópontja vagy más művészeti cél is. A lényeg, hogy az idézetnek mindig csak kiegészítő, soha nem lényegi szerepe lehet.[3]

*

Ezt az írást nem közölte a Bába és Társai Kiadó és a Szegedi Írók Társasága közös gondozásában szerkesztett és kiadott, s az idei könyvhétre ünnepi tizedik alkalommal megjelenő Szegedtől Szegedig 2007 *antológia. A visszautasító levél szerint:* írásom nagyon izgalmas, jó, bár kissé kemény. Van azonban némi gond vele: ez egyik felében irodalmi publicisztika, másik felében irodalmi riport. Azt pedig még 1999-ben eldöntötték, hogy novellákat, regényrészleteket, verseket, irodalmi esszéket és irodalmi igénnyel megírt más témájú esszéket közölnek kizárólag. Félre ne értsem: teljesen profi írást küldtem. Azonban ha közölnék, akkor ezen fölbuzdulva legközelebb rengetegen küldenének publicisztikát, riportot, ráadásul messze az én kiváló színvonalam alatt. *Ezt pedig, valóban, semmiért sem venném lelkemre. Fő a színvonal.*

---

[2] *Megtöltendő üres papírzacskó. Beszélgetés a Szegedért Alapítvány művészeti díjasával, Darvasi Lászlóval.* Szeged, 2006. márc. 50–51. (részlet)

[3] Dr. Tóth Péter Benjamin ügyvéd, ARTISJUS Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület jogi képviselője levele (részlet). In: *Szerzői jogok. Idézés és idézettek*. http://www.litera.hu/object.5f86b680-b7c0-44e6-8c3b-191318e60a4a.ivy

TVERDOTA GYÖRGY

Hegel öröksége és József Attila

Az *Eszmélet*ről írt első tanulmányomban arra hívtam föl a figyelmet, hogy a kutatás megfeledkezett a költőt ért Bergson-hatásról, holott a kortársak még számon tartották a francia filozófushoz fűződő szellemi vonzalmát. Ennek kapcsán idéztem néhány, József Attila halála után megjelent nekrológból, amelyekben makacs következetességgel ismétlődött a következő formula: „Sokat foglalkozott Freuddal, Bergsonnal, Marxszal, Hegellel, filozófiai és szociológiai problémákkal", s hozzáfűztem, hogy „Bergson neve azonban ezután eltűnik a József Attila-irodalomból". Bergson indokolatlan elfelejtésének hangsúlyozásával óhatatlanul azt a hamis látszatot keltettem, mintha az a befolyás, amelyet a másik három gondolkodó gyakorolt a költőre, a szakirodalomban megfelelő figyelmet kapott volna. Mintha például József Attila hegelianizmusáról bármiféle képpel rendelkeztünk volna. Az 1930 és 1937 között írt prózai értekezések kritikai igényű feldolgozásának munkája során szembesültem azzal, hogy amit Bergson esetében a nyolcvanas években megcselekedtem, most, néhány évtized múltán Hegel kapcsán is meg kell ismételnünk, mert ezen a téren érdemi előrehaladás azóta sem történt. A különbség a két vállalkozás között a jelenlegi gondolatmenet hátrányára abban áll, hogy most csak egy folyamatban lévő kutatás köztes helyzetében összegezhetem időközi, ideiglenes eredményeimet.

A szegedi egyetemen ugyan József Attila a filozófiai szakot is felvette, tanulmányainak félbeszakadása miatt felkészültsége mégsem tekinthető szabályosnak, rendszeresnek. Zseniális autodidaktaként azokkal a gondolkodókkal foglalkozott, akiknek a munkái azzal kecsegtették őt, hogy az őt foglalkoztató kérdésekre választ talál bennük. Mindenesetre arról, hogy Hegel is belekerült ezeknek a bölcseknek a körébe, több emlékezés egybehangzóan tanúskodik. Ezt a tájékozódást legkorábbra, az 1925–1926-os bécsi tanévre Németh Andor datálja, igaz, egy önéletrajzi novellájában, a *Feltámadás*ban, amelynek félig fiktív jellege legalább az időpont megjelölése tekintetében elbizonytalanító tényező: „Abban az időben Attila Hegel bűvöletében élt. Amiben nincs semmi rendkívüli. Aki Marxon nőtt fel, előbb-utóbb, ha puszta kíváncsiságból is, okvetlenül belekóstol Hegelbe. Hegelben megtalálta, amivel Marx adósa maradt, a bensőség bölcseletét. Marx az anyagi világ hiánytalan értelmezője. De hol a valóság határa? Csupán az volna a valóság, ami érzékelhető? Ezt Marx sem állítja!" Németh kijelentéseinek magja helytálló és sokat mondó. Bizonyos, hogy a Hegel iránti érdeklődés a marxista tájékozódás következményeként alakult ki József Attilánál, s ez a függő viszony eleve kijelölte azt az irányt, amely felől a költő a német gondolkodóhoz közelített, még akkor is, ha a Hegel-olvasmányok akaratlanul is jótékonyan tágíthatták, a Németh Andor jelezte módon, a tudományos szocializmus horizontját.

Más kérdés, hogy erős kétkedéssel fogadom, hogy minderre már Bécsben sor került volna, még akkor is, ha több emlékezés szerint az egyetemi hallgató az osztrák fővárosban tanulmányozta a marxizmus klasszikusait.

Sokkal valószínűbbnek tartom az egyéb tekintetben erősen kétes hitelű Sándor Pál datálását: „Így akadt meg egyes elvtársak szeme, 1929–1930 táján, József Attilán. Hogy milyen okos, éles eszű, művelt fiatalember volt, azt sokan megírták. Hozzá kell tenni elmélyült tájékozottságát a marxista irodalomban. Ismeretei abban az időben túlhaladták a szokványos brosúra-műveltséget. Alaposan tanulmányozta a *Kapital*t, sőt belekapott Hegel műveinek olvasásába is." – olvassuk a 24–25 éves fiatalemberről. De még ebben az esetben is a későbbi időpont megjelölést, 1930-at tartom reálisabbnak. Ezt igazolja Szántó Judit emlékezése is, aki a marxi–hegeli orientáció megizmosodását arra az időszakra teszi, amikor még a Margit körúti lakásban laktak együtt, kapcsolatuk elején: „ebben a 31-es esztendőben Attila a marxista tudományokban már nem mint kezdő jelentkezett. Csodálatos volt az alaposssága, az emlékezőtehetsége. Ebben az időben olvasta Hegelt németül, lefordította nekem, bebizonyítva Marx dialektikájának zsenijét." Barcs Sándor azt a József Attilát idézi föl, aki már újonnan elsajátított bölcseleti ismereteivel felszerelkezve fölényesen és nagy kedvteléssel oktatta ki a spekulatív filozófiában járatlan kortársait: „Először a Berlini téren találkoztam vele, az Ilkovics előtt. Állt egy kör közepén és a csípős hidegben hevesen vitatkozott. Bámulatos érvekkel fejtette ki, hogy miért szocialista, mit vár a szocializmustól és miben látja a marxizmus hibáit, aztán leszamarazta az egész társaságot, kievickélt a gyűrűből, de feleúton visszafordult és egy nyurga, vacogó fiatalembernek megragadta télikabátja hajtókáját. *„Ami pedig Hegelt illeti"* – kezdte és folyékonyan, hevenyészett szemináriumi előadást tartott Hegelről és a történeti materializmusról." Az idézett emlékezések kivétel nélkül együtt emlegették a hegeli orientációt a tudományos szocializmus iránti érdeklődéssel.

A Hegelt magyarázó vagy róla vitát folytató József Attila alakját más emlékezők is felidézik, de egyúttal közelebbről is megjelölve a költő által tanulmányozott forrásokat. A legtanulságosabb közülük, de a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet megjelenéséhez vagy az *Irodalom és szocializmus* című tanulmány felolvasásához közeli, viszonylag korai időpont miatt is legérdesebb, Agárdi Ferenc emlékezése: „1931 késő tavaszának szóban forgó napján Attila Hegelnek háromkötetes *Wissenschaft der Logik* című művével tért be a kávéházba. A Fővárosi Könyvtár porlepte polcáról kölcsönözte ki, és Füredi József barátjával tanulmányozta. [...] Tudtam, hogy Attila agyat marcangoló töprengésben igyekszik elhatolni minden dolog végső megismeréséig. Már ekkor sem örültem ennek, és Hegel műveibe történő öncélú búvárkodások ellensúlyozására ezen a napon az *Unter dem Banner des Marxismus* Hegel-különszámát adtam ajándékba neki.

Attila roppant megörült az ajándéknak. Megint volt »anyaga«, melyből meríthetett, és – főleg – melyből vitatkozási alapot teremthetett. Mert híven a nagy elődökhöz, Attila a marxizmust nem dogmák megkövesedett gyűjteményének, hanem a világ megismerése iránytűjének, a dolgokban való eligazodás útmutatójának tartotta. Alig lapozott bele a füzetbe, máris élénk vitába keveredtünk Hegelnek a kínai társadalomról vallott felfogása körül, miközben ő többek közt Bertrand Russel híres, Kínáról írt könyvére hivatkozott, melyről később cikket is írt."

Agárdi három szövegforrásra is ráirányítja a figyelmünket. Az egyik *A logika tudománya* című munka, amely a Hegel-életmű egyik centrális teljesítménye volt. A másik szövegforrás az említett német nyelvű marxista folyóirat Hegel-különszáma, ami arra figyelmeztet, hogy a költő Hegel-ismerete részben marxista értelmezésekre támaszkodhatott, s ezen nemcsak Marx vagy Engels Hegel-kritikáját kell értenünk, amire, mint például Marx *Zur Kritik der Hegelschen Rechtphilosophie*jára előszeretettel támaszkodott (egyebek között *A szocializmus bölcseleté*ben vagy éppen a *Hegel, Marx, Freud*ban), hanem egykorú szakmunkákat is. A nemrég a költő kéziratos hagyatékából előkerült *A dialektika kérdéséhez* című kézirat – valószínűleg József Attilától származó fordítás Lenin *Filozófiai füzetek* címen kiadott feljegyzéseiből (az információt Farkas János Lászlónak köszönöm) – például „a természettudomány modern ismeretkutatójára, a Hegel ellenes eklektikus Paul Volkmannra" hivatkozik. A harmadik szövegforrásra akkor bukkanunk, ha elolvassuk a költőnek *Kína* címmel a Korunk 1932-es évfolyamában publikált, Agárdi Ferenc által hivatkozott írását, amely Hegelnek a kínai vízszabályozásról írott mondatait idézi *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* című művéből.

Fejtő Ferenc emlékezése tovább bővíti József Attila hegeli erudíciójáról szerzett ismereteinket: „Egy emlék jut eszembe: hűvösvölgyi emlék, 1932 tavaszáról. Egy dombon ülünk, húsz–harminc diák és fiatal tanár, zeneakadémikus és ifjú festő, körbe fogva Attilát, aki ragyogó szemekkel, szinte nyálcsorgató élvezettel magyarázza Hegel esztétikáját." Fejtő emlékezésének hitelét alátámasztja az a költő által összeállított harmincas évek elejéről származó idézetgyűjtemény, amelynek első idézete Hegeltől való, József Attila fordításában: »A szép nem az elvont meg nem valósult, megnyilatkozás előtti eszme, hanem a konkrét vagy megvalósult, formájától elválaszthatatlan eszme, amint a forma azé a principiumé, amely benne megjelenik… Az eszme, ez az alapja, a lényege maga minden létnek, a típusnak, a valóságos és eleven egységnek, amelynek csak külső megvalósulásai a látható tárgyak.« 36–37. Esth. 1875. Paris. »A szép úgy határozódik meg tehát, mint az eszme érzéki megnyilatkozása (das sinnliche Scheinnen der Idee).«"

A költő által megadott szöveghely azonosítása még nem történt meg. Az *Esztétiká*nak az a kiadása, amelyre hivatkozik, 1875-ben Párizsban jelent meg, s a kiadás helye alapján azt gondolhatnánk, hogy a költő – talán párizsi tartózkodása idején – szert tett az *Esztétika* francia fordítására. Az utolsó mondatban a lefordított kifejezés mellett megadott német eredeti: „das sinnliche Scheinnen der Idee" ellenben azt sejteti, hogy az idézet költő által készített fordítása német eredetiből történt. József Attila Szántó Juditnak írt, 1934. május 1-jén kelt levelében egyebek között azt kérte, hogy élettársa küldje el neki „a Hegelt", amin nemigen lehet mást érteni, mint egy tulajdonában lévő Hegel-könyvet: „És vidd el neki, légy szíves, néhány Marx-könyvemet, a Hegellel együtt. Otthon van-e már a Historische Mater? A piros kötésű Luppolt is kérem." Ha helyesen értelmezzük, ez „a Hegel" nem lehet más, mint az *Esztétika,* amelyből az idézett mondatok származnak. A levélrészlet arra is rávilágít, hogy József Attila Hegelt tartósan és folyamatosan tanulmányozhatta.

A listáról feltűnő módon és egyben fájdalmasan hiányzik a német filozófus fiatalkori főműve, *A szellem fenomenológiája.* Alig hihető, hogy költő közeli barátjának, Németh Andornak ez a livre de chevet-je, azaz kedves esti olvasmánya, amelyet saját bevallása szerint egész pályája során folyamatosan tanulmányozott, ismeretlen lett volna József Attila

számára. Közvetlen adatunk azonban nincs arra, hogy ez a nehéz, de fontos mű a költő olvasmányai közé tartozott volna.

Mellékes kérdésnek látszik egy elméleti tanulmányról szóló konferencián, de szerintem döntő jelentősége van annak, vajon Hegel öröksége érdemben befolyásolta-e József Attila szorosan vett költői gyakorlatának övezetét vagy sem? Ha a kérdésre nemleges válasz születne, az az én szememben nagy mértékben csökkentené ennek a szellemi kapcsolatnak a jelentőségét, mert – ebben a tekintetben Lengyel Andrással, sőt, talán Bíró Bélával is vitám van – József Attila értekező prózájának önértékénél fontosabbnak tartom, hogy a gondolkodó milyen módon és milyen mértékben egyengette az utat a lírikus előtt. Szerencsére azonban a feleletem pozitív. Az adott keretek között csak néhány olyan pontra mutathatok rá, amelyeken tetten érhető a hegeli inspiráció.

Elsőként azt az 1936 nyarán készült interjút említem, amelyben a költő *A hetedik* című vers egyik strófáját értelmezi. Ez az önértelmezés nem minden tekintetben kielégítő, mindazonáltal nagyon érdekes, hogy a költő a strófa egyik sorának hegelizáló magyarázatát adja: „»*Eget mér és bólint*«: Megméri a dolgokat és megérti miértjüket, okozóikat. Ez valahogy a hegeli felfogás: minden, ami létező, ésszerű. Költő az, aki látja az okokat, összefüggéseket, és ezért észreveszi a jelenben a jövőt.” Kedvenc hegeli formulája lehetett ez a költőnek, hiszen a *Hegel, Marx, Freud*ban is találkozunk vele: „»Minden létezik, ami észszerű és minden észszerű, ami létezik.« Amennyiben tehát mi nem látnók be valamely lét észszerűségét, vagy valamely észszerűség valóságát, az csak arra vall, hogy mibennünk (vagy inkább velünk, a mi valóságunkkal) az ész még nem ébredt az eszmélet megfelelő fokára.”

A hegeli befolyás a szakirodalomban elsősorban az *Eszmélet* kapcsán merült föl. Szabolcsi Miklós *A verselemzés kérdéseihez* című könyvében a ciklus *IV*. strófájának tanulságait például így összegezi: „S a szakaszt a hegeli-marxi dialektika szentenciákba sűrített, keményen hangzó törvényei zárják: a meglevő világ, a »léha, locska lelkek« világa széthull s megsemmisül, – csak a jövőben lehet bízni, a mai vas világ, a mai rend, »ami van«, széthull, hogy »virág« legyen a jövő rendje.” *Eszmélet*-elemzésemben ezt a szakaszt a bergsoni filozófiára vezettem vissza, s ma sincs okom arra, hogy véleményemet megváltoztassam. De már az elemzés során megjegyeztem, hogy a Szabolcsi-féle értelmezési javaslatot is elfogadhatónak tartom, sőt, nem látom összeegyeztethetetlennek a két különböző irányból történő megközelítést. S csakugyan, *A dialektika kérdéséhez* című kéziratban, a hegeli dialektika-felfogás kapcsán, szembeállítva a fejlődés evolucionista és dialektikus értelmezését, olvassuk a következő mondatokat: „Az első fölismerés [az evolucionista] halott, szegény, száraz, a másik [a dialektikus] eleven. Csak a második adja az ugrásoknak, a folytonosság megszakadásának, az ellentétbe való átváltozásnak, a régi megsemmisülésének és az új előállásának kulcsát.” A halott és az eleven, a determinált és a szabad, a mennyiségi és a minőségi változásnak a *IV*. strófában történt szembeállítása mögött tehát a hegeli dialektika – esetünkben Lenin közvetítésével történő – recepciója is feltételezhető.

Az *Ars poetica* értelem és ész közötti nevezetes különbségtétele is visszavezethető Kantra és Hegelre. Farkas János László az én *Ars poetica*-értelmezésemnek az „Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább! / Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolga ostobát.” strófához fűzött magyarázatával vitatkozva joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy József Attila „olvasta Kantot és Hegelt, s aki olvasta, tudhatja, hogy náluk

az értelem és ész, a *Verstand* és *Vernunft* nem egymással felcserélhető szinonimák." Farkas legutóbbi erről szóló írásában inkább Kantot jelöli meg a különbségtétel forrásaként. Az *Ars poetica* születése táján azonban, amely a *Hegel, Marx, Freud* megírásának idejével esik részben egybe, József Attilát Kant sokkal kevésbé foglalkoztatta (kantiánus érdeklődést sokkal inkább a húszas évek végén lehet nála kimutatni), s ha ehhez a logikához tartjuk magunkat, akkor a szembeállítás inkább a hegeli dogmatikus értelem és spekulatív ész között történik a versben.

Végül megemlítem a *Március* című verset, amelynek első része véleményem szerint a hegeli dialektikus séma, a tézis-antitézis-szintézis, természet-társadalom-egyén hármasságának elve szerint épül föl. Még akkor is így van ez, ha egy, a *Hegel, Marx, Freud* előtt született, de Szántó Judit 1931–32-es keltezésétől eltérően késői töredéke *[A művészet kérdése és a proletárság…]* tanúsága szerint a költő ezt a formulát egyre több idegenkedéssel, távolságtartással fogadta: „Az ösztönök dialektikájáról fogok szólni, de nem gondolok a tézis-antitézis-szintézis eléggé tartalmatlanná vált alakzataira. Ezt a formulát sokan már úgy használják, mint a nyárspolgár a házipapucsát. A dialektika a tézis-antitézis-szintézis formula szerint a világfolyamat benső kényszer-elve. Én a világfolyamatban ilyen elvi kényszert nem látok, de nem is láthatok, ha nem akarom a világfolyamatot benső lélekkel fölruházni." A vers és a prózai gondolatfutam közötti feszültség elgondolkodtató.

Hegel vitathatatlan jelenlétének kimutatása József Attila költészetében és gondolkodásában azonban a kérdés megoldásának csak kiindulópontját jelenti. Ha ennél tovább akarunk lépni, már sokkal kevésbé kedvező terepen kell megpróbálnunk előbbre jutni. A szakirodalom ide vonatkozó megállapításai vagy tévesek vagy kevéssé megbízhatóak, s legjobb esetben is szegényesek. Részletesebben nem szólhatok arról az értelmezésekre is mélyen kiható tévedésről, amely az ún. *Esztétikai töredékek*nek a harmincas évek derekára történt hibás keltezéséből származik. Elegendő annyit megállapítani, hogy a kézirat keletkezésének visszadatálása a húszas évek végére többé-kevésbé kivonja ezt a művészetbölcseleti töredéket a hegelizáló szövegek köréből, a nagyon hegelien hangzó „egyetlen principiumunk az exisztencia dialektikája" mondat dacára is. Az *Irodalom és szocializmus*ban is inkább az *Esztétikai töredékek* (igazi nevén: *Ihlet és nemzet*) problematikájának továbbélését láthatjuk, s a költő Hegel filozófiája iránti új keletű érdeklődésnek legföljebb első nyomait fedezhetjük föl a „szabadelőadásban". Arra az interpretáció szempontjából talán kevésbé súlyos következményekkel járó tévedésre se térek ki, amely a *Hegel, Marx, Freud* 1934-re történő időzítéséből ered. Azt is csak röviden említem, hogy az *Ihlet és nemzet* és az *Irodalom és szocializmus* elveszítéséért bőségesen kárpótol a kéziratos hagyaték számottevő gyarapodása a nyolcvanas évek közepén, ami a költőnek Hegelhez való viszonyára vonatkozó információs bázisunkat jelentékenyen megnövelte. Elegendő itt ennek bizonyítékaként a már említett *A dialektika kérdéséhez* című kéziratra és a *Logika és Dialektika* című töredékre utalni. A források összességének ilyen alapvető átrendeződése a József Attila hegelianizmusára vonatkozó szakirodalmi megállapítások alapos kritikájára kényszeríti a kutatást.

A legjobb példa erre a József Attila-i dolog fogalom Hegeltől eredeztetése, ami teljesen vakvágányra terelte a kutatást ebben a kérdésben. Az értelmezés téves irányvétele már Sándor Pál *Az igazi József Attila* című 1940-es füzetében megtörtént, amikor a szerző *A dolog* című kéziratát hegeli kontextusba helyezte: „Hegelkedve állapítja meg – írja József

Attiláról Sándor – »a dolog három lényegét«, melyek: a) dologelőtti vagy alkotó lényeg… b) dologbeli vagy való lényeg… dolog mögötti vagy igaz lényeg". Ehhez a feltevéshez kapcsolódott Forgács László, aki azzal toldotta meg Sándor tévedését, hogy *A dolog* című szöveget a hegeli eldologiasodás-probléma keretében értelmezte: „A gondolkodó hegeli fejlődésszakaszának jellegzetes alkotása a Töredékek: benne érkezik el a »dologiság« esztétikai megfogalmazásához. Az ember elidegenedett a tárgyi – dologi – világtól. A Töredékek szerzője ehhez a problematikához férkőzik, amikor a fogalomnak a nemléttel és igazsággal való azonosítása során felveti a valóság és költői szemlélet viszonyának kérdését." Holott az *Ihlet és nemzet* dolog-fogalmának nincs köze a hegeli problémafölvetésekhez, még Kant Ding fogalmához sem, hanem eredete alighanem a skolasztikus hagyományban keresendő.

A mindenkori aktuális ideológiai kényszereknek vagy divatoknak való megfelelés igénye csak részben felelős az effajta tévesen kijelölt kérdésirányokért. A költő értekező prózája nem könnyíti meg a kutató dolgát, aki a hegeli inspirációt akarja tetten érni. Ritka kivételt képez az olyan kijelentés, mint a *Hegel, Marx, Freud*ban a napjaink véletlenével kapcsolatos állásfoglalás, amely Marx és Hegel nézeteinek szembesítésekor nem az előbbinek, hanem az utóbbinak ad igazat, s így a német filozófus gondolatára pontosan azonosítható módon hivatkozik: „Ösztönös mivoltunk társadalmi életünkben állandó meglepetésekkel szolgál, azzal a természetes, termékeny véletlennel, amely Hegel bölcseletében megleli a maga helyét, éppen mint »szükséges véletlen«. A marxi társadalomfölfogásban azonban nincsen a véletlennek szerepe." Hegelről szólva a költő általában beéri a globális kijelentésekkel, általános jellemzéssel, s e bonyolult és gazdag bölcseleti rendszer részletkérdései önmagukért véve alig bukkannak föl.

Nem meglepő, hogy az a mozzanat, amely többször és több formában visszatért József Attila értekező prózájában, s amelyet a költő legalaposabban körüljárt, a dialektika kérdése volt. A dialektika nem csupán témája volt a költő fejtegetéseinek, hanem egyben módszer is, amelynek elsajátítására, alkalmazására komoly erőfeszítéseket tett. Legnevezetesebb, sőt akár úgy is fogalmazhatnék: leghírhedtebb kísérlete az *Egyéniség és valóság* című tanulmány, amely munkásmozgalmi körökben széltében megbotránkozást keltett. Maga Fejtő Ferenc, aki szerkesztőtársa volt az egy számot megért Valóság című folyóiratban, ahol az írás megjelent, emlékezése szerint kérte barátját, „mielőtt nyomdába adtuk volna a tanulmányt, hogy fordítsa le előbb az olvasók részére Hegelről legalábbis Marxra – de megkötötte magát". A dialektikus módszer átvétele és majmolása hasonló veszélyekkel járt, mint amikor pályakezdése éveiben Ady költészetének kiötlő sajátosságait kölcsön véve próbálta meg költői mondandóit megfogalmazni: az epigonizmus veszélyéről van szó, s ezt a veszélyt az *Egyéniség és valóság*ban nem sikerült elkerülnie. A dialektikáról alkotott felfogása viszont komoly figyelmet érdemel.

Nézetei jól követhető fejlődésen mentek át az évek során. Feltűnő, milyen egyszerűen, olykor leegyszerűsítő módon fogalmazta meg a dialektika mibenlétét a Leninből magyarított *A dialektika kérdéséhez* című kézirat. Ez a szöveg alkalmas volt arra, hogy egy illegális szemináriumi előadás nyersanyagául szolgáljon, s lefordítható legyen egy illegális szeminárium munkás hallgatói intellektuális felkészültségének szintjére. *Logika és Dialektika* című töredékének érdekességét az adja, hogy a költő itt kísérletet tett a Pauler Ákostól tanult tiszta logikai ismeretei átmentésére a Hegeltől tanult dialektikus logika

rendszerébe. Mindent összevéve mégis elmondható, hogy ezekben az írásokban és más korábbi szövegekben, beleértve az *Egyéniség és valóság*ot is, a költő tartotta magát a hegeli dialektika Marx által továbbfejlesztett, ahogy mondani szokás: fejéről talpára állított ortodox felfogásához. Ez az ortodox álláspont azonban az évek során egyre több kritikai elemmel töltődött föl, s a dialektika világmagyarázó érvénye végül szűkebb körre szorult vissza.

[A művészet kérdése és a proletárság…] című töredékében jutott el dialektika-kritikájának egyik végpontjára: „Hegel, aki szellemi folyamatnak látta a világot, természetesen a dialektikát állította előtérbe, mert hiszen az emberi szellem, a logika, dialektikus természetű. Mi azonban, akik a gondolkodást is természeti folyamatnak látjuk, a világot nem mondhatjuk dialektikusnak, hanem történetinek kell mondanunk. A logika dialektikus, a valóság történeti. Mint valóságos lény, nem dialektikus, hanem történeti vagyok és csak mint elvont, logikai lény vagyok dialektikus. Történetet csinálok, dialektikát megértek. Hegel kész értelmet látott a világban, ezért metafizikát csinált és azt elnevezte logikának. Én történelmet látok a világban és meg akarom mégis érteni, hogy tudatosan formálhassam. Ezt a megértő működést nevezem dialektikának." A *Hegel, Marx, Freud* dialektikafelfogása, a József Attila-i Hegel-értelmezés másik végpontja ezzel diametrálisan ellentétesnek tekinthető, amennyiben számol a társadalmi valóságban érvényesülő „reális, tárgyi logikával", azaz „az emberi szellem lecsapódásaiban" tetten érhető objektív dialektikával.

A dialektika kérdésében tehát a költő gondolkodása nem jutott nyugvópontra, de bármint legyen is, bizonyos, hogy József Attila 1929–1930 és 1937 között mindvégig termékeny és elmélyült viszonyban volt a hegeli bölcselettel, a hegeli rendszer soha nem került ki figyelmének centrumából. Amint hogy a *Hegel, Marx, Freud* című írásában Feuerbach történeti jelentőségének is meglepően nagy hangsúlyt adott. A két névhez harmadikként Marxét kell hozzáfűznünk azzal a megjegyzéssel, hogy noha kétségtelen, hogy a költő nagy érdeklődéssel tanulmányozta a fiatal Marx írásait, *A szocializmus bölcselete* című tanulmányában mégis csak leírta azt a mondatot, hogy „főműve – a »Tőke«", azaz újabb keletű egyoldalúságnak tűnik a szememben József Attila elkötelezettségét hangoztatni a korai Marx mellett. A Hegel, Feuerbach és Marx iránt a tanulmányban megnyilvánult intenzív kritikai érdeklődés arra figyelmeztet, hogy a költő minden érzékenysége dacára, amelyet a modern személyiség bonyolult problémái iránt tanúsított, nem szakadt el a XIX. század közepén kimunkált emberképtől és társadalomképtől. Azazhogy törekedett érdemi továbblépésre, s ennek irányát Freud nevével jelölhetjük meg. A továbblépés azonban a legkevésbé sem jelentett elvtelen behódolást a pszichoanalízis emberképe előtt, hanem nagyon is sok kritikus elemet, fenntartást hordozott vele szemben. Nem arra törekedett a tanulmány szerzője, hogy Freud segítségével túllépjen Hegelen, Feuerbachon és Marxon, hanem arra, hogy a két pólus között folytonosságot, összhangot teremtsen. A *Hegel, Marx, Freud* tehát nagyszabású kísérlet a címben szereplő gondolkodók és a címből kimaradt Feuerbach örökségén alapuló saját bölcseleti koncepció kimunkálására. Hegel öröksége ennek a kísérletnek integráns részét képezi.

BARTAL MÁRIA

„… az apának és a fiúnak együttes szárnyalása…”

A következőkben József Attila *Hegel, Marx, Freud* című tanulmányának a közelmúltban ismertté vált 7. számú szövegrészét* vizsgálom, és a figyelmet elsősorban azon belső elmozdulásokra szeretném irányítani, amelyek a szövegben az egyén önértelmezésének definíciós kísérletei között mennek végbe. E meghatározások – mint látni fogjuk – a felnőtt *én* és az áldozatként megjelenített *gyermek* relációja felé mutatnak, és a kínálkozó freudi párhuzamos szöveghelyek megidézésén túl egymásra olvassák a görög Ikarosz-történetek egy változatát és az evangéliumi passiótörténet sajátos értelmezését. A tanulmány második részében az foglalkoztat, milyen hozadékai lehetnek e gondolatmenetnek a tanulmány megírásával egyidejű költemények értelmezésében, vagyis hogy olvasataink milyen új szempontokkal gazdagodhatnak a *Hegel, Marx, Freud* 7. részének elemzése nyomán.

1.

A *Hegel, Marx, Freud* 7. pontjának célkitűzése – a tanulmány egészének kérdésfeltevésével összhangban –, hogy az „emberi lényeg” marxi meghatározásának kritikájával a figyelmet a szocializmus megvalósításához szükséges, ámde hiányzó „alanyi, lelki előfeltételek”-re irányítsa. József Attila a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* meghatározásából indul ki, ahol Marx az egyén önmagához fűződő viszonyát a *férfi és nő* kapcsolatának analógiájaként közelíti meg. E sémát módosítja a tanulmányíró – vélhetően Freud és Ferenczi hatására – először a gyermekkori *én* felnőttekhez fűződő, már lezárult viszonyára, majd a zsidó-keresztény hagyomány megváltástörténetének, valamint a görög Ikarosz-történetek egy mozzanatának megidézésével leszűkíti *apa* és *fiú* egyidejű, történetiségétől megfosztott kapcsolatának rajzára. A megváltástörténet József Attila-i összegzésében („a kereszténységben a *gyermek,* az ember fia váltja meg az emberiséget szenvedéseitől”) feltűnő egyfelől, hogy – az apokrif gyermekségevangéliumok egyes szöveghelyeihez hasonlóan – az áldozattá vált *gyermek* Jézus alakjába sűríti a megváltás folyamatát, másfelől, hogy az evangéliumi elbeszéléssel szemben a megváltás tétjévé nem a *bűnök*től, hanem a *szenvedés*től való szabadulást teszi.

Az elsőként említett átértelmezés Freud *Totem és tabu* című, 1912–13-as írásának alkotó felhasználásáról tanúskodik. A bécsi orvos munkái közül egyébiránt ez az olvasmányélmény adatolható a leggazdagabban József Attila tanulmányaiban és töredékeiben:

cím szerint utal e műre a költő az *Egyéniség és valóság* főszövegében[1], a *Kína* egyik lábjegyzetében[2], több tartalmi utalás található továbbá a *Hegel, Marx, Freud* tanulmány előmunkálataiban is: pl. [*Az animizmustól…*] kezdetű töredékben[3]. A *Totem és tabu* IV., *A totemizmus visszatérése a gyermekkorban* című fejezetének gondolatmenete szerint az isteni gyermek önkéntes áldozatával a közösség nevében, a *szemet szemért* ősi törvénye értelmében az apagyilkosságként felfogott eredeti bűnt vezekeli le:

> „Ugyanazon tettével, amely az apának a lehető legnagyobb elégtételt adja meg, a fiú is eléri atyjával szemben vágyainak célját. Maga is istenné lesz az apa mellett, voltaképpen helyette. A fiúvallás váltja fel az apavallást. E helyettesítés jeléül újra felélesztik a régi totemlakomát a kommunió alakjában, mikor már most a testvérek serege a fiú húsát és vérét fogyasztja, nem pedig az atyáét, s annak elfogyasztásával megszenteli és vele azonosul."[4]

A *Rossz közérzet a kultúrában* című Freud-tanulmány a valószínűsíthető forrása annak az elgondolásnak, amely a megváltás tétjének az emberi bűnöktől való megtisztulás helyett a szenvedéstől való szabadulást tekinti. A bűn érzését ugyanis Freud e művében a megváltástörténet kapcsán a „szorongás topikai fázisaként" értelmezi, amely a későbbiekben a felettes éntől való félelemmé alakul.[5] Feltételezhetjük, hogy József Attilának saját példánya is volt e kötetből, ha hitelt érdemlőnek tekintjük Fejtő Ferenc visszaemlékezését[6], amelyben a költőtől kölcsönkért három Freud-könyv egyikeként említi e művet (a másik kettő *Az álomról* és *A mindennapi élet pszichopatológiája*). Erős Ferenc korábban a *Világosítsd föl* és az [*Ős patkány terjeszt kórt…*] kezdetű költemények kultúrpesszimizmusában látta bizonyítékát e könyv ismeretének[7], de a mű beható ismeretéről tanúskodik [*Az animizmustól…*] kezdetű töredék szövege, amelyben József Attila az anyáról való leválás folyamatát röviden összegzi, valamint [*A művészet kérdése és a proletárság…*] kez-

---

* A tanulmányban idézett József Attila-tanulmányrészletek, töredékek forrása (ha másképpen nem jelzem) a http://magyar-irodalom.elte.hu/ja címen megtalálható hálózati kritikai kiadás. Az egyes szövegek címe után szögletes zárójelben feltüntetett arab számok e kiadás gyakorlata nyomán az idézett szövegek azonosítására szolgálnak.

[1] „Illusztrálja ezt Freud Totem és tabu c. tanulmánya, amely alcíme szerint »a vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről« szól." (JÓZSEF Attila, *Egyéniség és valóság* [79])

[2] „A „nyugati" kultúrákban is a mezőgazdaság elterjedésével lépnek előtérbe az atya mellett a fiúistenek, akik most már szent családot alkotnak és a családon belül a fiúk rendeltetése az atya szolgálata." (József Attila saját jegyzete e szövegrészhez: „Totem és tabu 165.") (JÓZSEF Attila, *Kína* [81])

[3] „Az animizmustól, a tótemtől, Istenen át a termelési eszközig, végül ösztöneink észrevevéséig – a csecsemő utja, ahogy észreveszi, hogy a világon, hogy az anya teste nem az övé, hanem az anyáé." (JÓZSEF Attila, [*Az animizmustól…*] [147])

[4] Sigmund FREUD, *Totem és tabu,* 151 = S. F., *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások,* Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp., 1995 (*Sigmund Freud művei, V.*).

[5] Sigmund FREUD, *Rossz közérzet a kultúrában,* ford. LINCZÉNYI Adorján, 396 = S. F., *Esszék,* Gondolat Kiadó, Bp., 1982.

[6] FEJTŐ Ferenc, *Budapesttől Párizsig. Emlékeim,* ford. BALABÁN Péter, Magvető Kiadó, Bp., 1990, 212–214.

[7] ERŐS Ferenc, *Freudomarxista volt-e József Attila?,* 289 = HORVÁTH Iván, TVERDOTA György (szerk.), *„Miért fáj ma is". Az ismeretlen József Attila,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992.

detű szöveg, ahol József Attila pontról pontra követi Freud leírását a felnőtt énérzésének kialakulásáról, az anyamellről leválasztott gyermek traumájától kezdődően[8].

A Krisztus-történetben a fiú áldozatát az apa akaratával összhangban, a közösség képviselőjeként önként hozza meg; míg Icarus az ovidiusi mítoszváltozatban akkor válik áldozattá, midőn a repülés örömétől áthatva szembefordul a szülői paranccsal, és kilépve a kontaktus teréből az apja fölé, a naphoz akar emelkedni. Jóllehet Freud előszeretettel használta a görög mítoszokat illusztrációként saját gondolatmeneteihez, Icarus történetére sehol sem utalt. A pszichopatológiában e történet nyomán jóval később, 1980-ban jelent meg az Icarus-komplexus fogalma[9], a szülei tervek áldozatává vált gyermek torzult lelki folyamatainak leírása kapcsán. József Attila a *Hegel, Marx, Freud* 7. pontjában az ovidiusi változatában ránk maradt mítoszi anyagból kiemel egy feszültséggel, apa és fiú rivalizálásától, apai aggodalomtól és a közelgő tragédiától terhes képet, és „apának és a fiúnak együttes szárnyalását", a közös szabadulási kísérletet idealizált képpé merevíti, az együttlét önfeledt pillanatait sejtetvén:

„s nyomban előre –
röppent, visszatekintve fiára, akár a madár, mely
fészkéből kicsinyét legelőször csalja ki szállni,
hívta: kövesse, veszélyes ügyességre tanítván,
verte saját szárnyát, s szemmel tartotta fiáét…
[…]
ekkor örömre gyulladt a fiú a merész repüléstől
s messzire hagyta vezérét" (Dsida Jenő ford.)[10]

A kísérlet gyászos kimeneteléről hallgat a 7. szövegrész, holott természetszerűleg a kortársak harmincas évekbeli esszéiben is a történetnek ez az aspektusa került előtérbe. Kivételt képez közülük Szemlér Ferenc 1935-ös hozzászólása Babits Mihály egy évvel korábban indított vitasorozatához a Nyugat hasábjain: *Mit tegyen az író a háborúval szemben?*[11]. Szemlér Ferenc rövid eszmefuttatásában – amely valószínűsíthetően József Attilának is kezébe került – Kosztolányi Dezső indifferens hozzászólását támadja, és a *Hegel, Marx, Freud*-hoz hasonlóan a repülés eszméjét hangsúlyozza**:**

„Hát miért nem akarja elismerni, Mester, Ön, aki költő, hogy a vágyálmok, a látomások, az álmodozások viszik előre az emberiséget és nem a botor belenyugvás?… Nem tudja, hogy a repülést Daedalos és Ikaros mondája álmodta meg először és hogy a rabszolgaság gondolatát egy naiv regény, a »Tamás bátya kunyhója« tette megbélyegzetté?… Ó hát még mindig azt gondolja, hogy az álmokkal és mesékkel dolgozó költő semmit sem tehet?…"[12]

---

[8] Mindkét József Attila-írás a következő részlettel foglalkozik: Sigmund FREUD, *Rossz közérzet a kultúrában,* 331–332 = S. F., *Esszék,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.

[9] Erling ENG, *The Icarus Complex,* Journal of Personality Assessment, 1980.

[10] DSIDA Jenő, *Légy már legenda. Összes verse és műfordítása,* Püski Kiadó, Bp., 1997.

[11] *Mit tegyen az író a háborúval szemben? A Nyugat ankétja,* Nyugat, 1934/23–24. és 1935/1., 2., 3. szám

[12] SZEMLÉR Ferenc, *Mit tegyen az író a háborúval szemben?,* Nyugat, 1935/3., kötetben: Nyugat, 1935. I. 234–236.

Szemlér Ferenc annak a XIX. századi lelkesültségnek a hangján szól a művészetről és az emberiség haladásáról, amelyben a *Hegel, Marx, Freud* írója a technikai vívmányok kapcsán már nem tud osztozni: „Ha Freudot és tanítását marxi dialektikával elemzem, mindjárt észreveszem, hogy a technikába vetett pozitivista hit siralmasnak látszó féloldalas logikájára, logikátlan dialektikájára kellett elkövetkeznie."[13] Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy József Attila tanulmányában a technikai vívmányok örökébe a „felnőtti és a gyermeki nemiség" viszonyának tudatos feloldására hivatott pszichoanalízis lép, ahogyan talán sejthető is már az „atyának és fiúnak együttes szárnyalását" kimerevítő képből, amely a tárgyalt 7. szövegrész nyelvhasználatától élesen elütő, archaizáló megfogalmazásban szólal meg. A technika vívmányainak elsőbbségét felváltó pszichoanalízis szerepéről az előtanulmányok közül *Az új század új tudománya* című írás szól bővebben[14], és világos előképét megtalálhatjuk Hollós István Ferenczi Sándor könyveiről írt, szintén a Nyugatban megjelent bírálatában[15]. Hollós recenziójának alapötletét a lelki mélységeket feltáró pszichoanalízis és a „levegő magasságait" ostromló repülőgép feltalálásának tudománytörténeti egybeesése, analógiája adta.[16] Bak Róberttől tudjuk, hogy József Attila ismerte Hollós írásait, közülük Kassai György szerint elsősorban a *Felemelkedés az ösztönnyelvtől az emberi beszédig* című értekezését (még kézirat formájában), amelyre elsősorban a *Költőnk és kora* című költemény szövegéből következtethetünk.[17] A *Hegel, Marx, Freud* tanulmány 7. pontjának gondolatmenete azonban érzékelhetően elmozdul az *Egy illúzió jövőjé*ben (1927) megfogalmazott elgondolás felé[18]. József Attila e Freud-mű szellemében,

---

[13] JÓZSEF Attila, [*1. Nem volt olyan könyv…*] [143].

[14] „A XIX. század bámulatra méltó technikai fejlődése új formát adott az örökké külső vagy inkább külsőnek látszó tárgyakra támaszkodó emberi hitnek. …Általánossá vált az a hit, hogy az uj technika függetlenít a természettől, megszünteti végre az emberi boldogtalanságot egyfelől azzal, hogy életre segít egy társadalmi rendet, mely a köz javán alapul, másfelől azzal, hogy a tökéletesedő műszerek segítségével megszabadítja az embereket a betegségektől. Most már látjuk, hogy nem így történt, a bizalom csütörtököt mondott. Kiderült, hogy az új technika szadista, vagy legalábbis agresszív társadalmi eszmények hitvallóinak vált parancsnoki hídjává és kiderült a betegségekről is, hála a pszichoanalízisnek, hogy nagyobb részt lelki eredetű szorongásos megbetegedések." (JÓZSEF Attila, [*I. Az új század új tudománya*] [148].)

[15] Dr. HOLLÓS István, *Ferenczi Sándor: Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből.– Ideges tünetek keletkezése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből. Budapest. 1914. Dick Manó kiadása*, Nyugat, 1914/8.

[16] „A technikai tudományok elérhetővé tették a levegő magasságait, a pszichoanalízis feltárta a lélek mélységét. A két egymástól oly távol álló esemény időbeli találkozása nemcsak tudománytörténelmi szempontból jellemző, hanem belső analógiáknál fogva is. A levegő meghódítása és a lélek megismerése egyformán ősi, mélyen izgató és eddig elérhetetlen vágya volt az emberiségnek. Némi analógia rejlik már abban a körülményben is, hogy amíg valóságban repülni nem tudtunk, a léleknek régen adott égbe vivő szárnyakat a hit. És előbb meg kellett szűnni a szárnyas lélekben való hivésnek, hogy a test az ég felé repülni tudjon. Mindkettő, a lélek megismerése és a repülés technikája egyformán a természettudományos gondolkodásnak lehetett csak gyümölcse." (HOLLÓS Isván, *I. m.)*

[17] KASSAI György, *Ősiség és folytonosság József Attilánál,* Thalassa, 2003/2–3, 49–56.

[18] „Ha eleinte azt hihettük, hogy a kultúra lényege a természet felett való hatalom, abból a célból, hogy az élethez szükséges javak előállíttassanak, és hogy a kultúrát fenyegető veszélyek elháríthatók lennének, ha a javakat az emberek között célszerűbben osztanák el, úgy most azt látjuk,

valamint korábbi analitikusa, dr. Rapaport Samu általa stilizált munkáját, az *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása*[19] című könyvét is megidézve [20] így fogalmaz:

> „…amennyire észszerű követelménnyé teszi a mai, repülőgépes technika a társadalomnak az egész emberiségre szóló megszervezését a társadalmi tudatban, az egyének gyomorsavtúltengéses biológiai léte éppoly értelmetlenné teszi e megszervezésben való öntudatos részvételt. Marx a gyermek szerveiből nem olvashatta ki, hogy a gyermek nemi lény s így nem is jöhetett rá arra, hogy az embernek önmagához való, a felnőttnek a gyermekhez való viszonya, melyet minden felnőtt egyén külön, materiális gyermek nélkül megtestesít önmagában – végső fokon nem más, mint a felnőtti és a gyermeki nemiség viszonya egymáshoz ugyanabban az emberben. Ennek a viszonynak a tudatos föloldása nélkül az egyének egyszerűen nem juthatnak kifejlett szerveiknek, szerveik működésének szabad birtokába…"

E szövegrész előzményének tekinthetjük a Lengyel András szerint 1935–36-ra datálható[21] [*Marx szimbolizmusa*][22] című, befejezetlenül maradt írást, amelyben József Attila vázlatos formában tesz kísérletet a marxi és freudi fogalmak összeegyeztetésére. Szempontunkból különös jelentőséggel az utolsó mondat bír: „Megvalósítási elv (repülő, repülőgép) mint a termelési eszközök fejlődésének magyarázata." Néhány mondattal feljebb József Attila ebben a töredékében is előhívja a *termelési eszköz* marxi értelmezését, mint amely „meghatározza az emberek egymáshoz és a természethez való viszonyát" (ez szempontunkból különösen érdekes), majd megfelelteti azt az ösztönök kölcsönviszonyának leképződéseként értett *képzet* fogalmának.

Mielőtt áttérnék annak tárgyalására, hogy József Attila utolsó éveinek költészetében milyen hozadékai lettek, és a versek értelmezésében milyen szempontokat nyújthat a *Hegel, Marx, Freud* tanulmány itt tárgyalt rövid részlete, szeretném még egyszer felhívni a figyelmet a 7. rész belső elmozdulásaira az egyén önmagához való viszonyának meghatározásában. József Attila a marxi analógiából indul ki, férfi és nő kapcsolatából, majd a gyermekkori *én* korábbi, felnőttekhez fűződő viszonyát merevíti „lelki valósággá". A megváltástörténet freudi értelmezésének és az Ikarosz-mítosz egymásraolvasásának segítségével az apa–fiú relációban felfogott gyermek-áldozatra helyezi a hangsúlyt (ahol már az apával való kontaktus felbomlásának veszélye fenyeget), majd az imént idézett részletben mintegy visszacsúszik egy leegyszerűsített freudi, nemiségre korlátozódó sémához. (Ez utóbbi kapcsán fontos szem előtt tartanunk a III. *Rapaport-levél* egy részletét[23], amelyet Lengyel András joggal nevezett meta-pszichoanalitikus értekezési betétnek[24]. A 139–162.

---

hogy a súlypont az anyagiakról a lelkiekre tevődik át." (Sigmund FREUD, *Egy illúzió jövője,* Párbeszéd Kiadó, Bp., 1991, 11.)

[19] RAPAPORT Samu, *Ideges gyomor- és bélbajok kezelése és gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány*, Bp., Lélekkutatás Kiadása, 1931.

[20] E munkálatokról bővebben l. VALACHI Anna, *Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval* = HORVÁTH Iván, TVERDOTA György (szerk.), *„Miért fáj ma is". Az ismeretlen József Attila,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992, 229–258.

[21] a keltezéshez: LENGYEL András, *„…gondja kél a gondolatban". Az értekező József Attiláról,* Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2005, 256. (a töredék értelmezéséhez: 256–260.)

[22] JÓZSEF Attila, [*Marx szimbolizmusa*] [146].

[23] HORVÁTH Iván, TVERDOTA György (szerk.), *„Miért fáj ma is". Az ismeretlen József Attila,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992, 362–363.

[24] LENGYEL András, *I. m.,* 197.

sorig terjedő rész ugyanis árnyalja azt a képet, amelyet számos tanulmány korábban József Attila Ödipusz-komplexusról alkotott nézeteiről kialakított. Az ún. *Ödipusz-komplexus* itt ugyanis határozottan pszichoanalitikai konstrukcióként jelenik meg.

2.

Különös, hogy a szövegkörnyezetéből stilárisan és gondolati tartalmát tekintve is kirívó, Daedalust és Icarust megjelenítő mítoszi kép máshol nem szerepel nyílt referenciaként József Attila egyetlen tanulmányában, általunk ismert töredékében vagy költeményében sem (a két férfi együttesének idilli ábrázolásához legközelebb talán még az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* című költemény áll). Szembeötlő ugyanakkor, hogy a megváltástörténet freudi átértelmezése milyen kitüntetett szerepet kap az utolsó két év költészetében. Tverdota György a József Attila-kultusz kialakulása kapcsán könyvében külön fejezetet szentel azon méltatások elemzésének, amelyek a recepció kezdeti szakaszától napjainkig a passiótörténet mintájára írják át a költő élettörténetét (*A krisztusi párhuzam*).[25] Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy József Attila költői *én*értelmezései mögött a *Lázadó Krisztus* című korai verstől kezdve palimpszesztként mindvégig jelen van a krisztusi szenvedéstörténet, különös tekintettel az utolsó hónapok verseire (*Nem emel föl, Bukj föl az árból)*. A *Hegel, Marx, Freud* tanulmány kapcsán válik különösen szembetűnővé, hogy ez az áldozat mindannyiszor apa és fiú kapcsolatának terében megy végbe, a szubjektum-objektum séma legyőzésével, az *én* és a *te* szólamának egymásra íródásával[26]:

„Alkotni vagyunk, nem dicsérni.
Gyermekeink sem azért vannak,
Hogy tiszteljenek bennünket
S mi, Atyánk, a te gyermekeid vagyunk
[…]
S enmagunk előtt is térdet hajtunk, mondván:
Szabadíts meg a gonosztól.
Akarom.”

(Imádság megfáradtaknak, 1925)

„Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva
…
Tudod, szívem mily kisgyerek –
ne viszonozd a tagadásom,
ne vakítsd meg a lelkemet,
néha engedd, hogy mennybe lásson.

[25] TVERDOTA György, *A komor feltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*, Pannonica Kiadó, Bp., 1998, 122–129.

[26] erről bővebben BARTAL Mária, *„Légy a mi érző, meleg bőrünk”. Az imádság beszédmódjának megújítása József Attila költészetében*, Literatura, 2005/4, 447–458., különösen 452 skk.

Kinek mindegy volt már a kín,
Hisz gondjaid magamra vettem…”[27]

(Nem emel föl)

A *Hegel, Marx, Freud* 7. része nyomán válik láthatóvá továbbá, hogy az *én*t áldozatként elbeszélő versek mögött a passiótörténet módosítójaként jelen van az Ikarosz-mítosz sémája, annak egyes képei és a történet kapcsán kialakított szubjektumkoncepció. Korai csírája megfigyelhető ennek a *Mint gyermek…* kezdetű, 1935-ös szonett szövegében, amely a megváltás és a szabadulás lehetetlenségének panaszát úgy szólaltatja meg, hogy a vers ellenpontozó lezárásában felnőtt és gyermek egymásnak ellentmondó tapasztalatát egyetlen szólammá egyesíti:

„Mint gyermek, aki bosszút esküdött
és felgyújtotta az apai házat
s most idegenség lepi, mint a köd
…
Világot hamvasztottam el szívemben
és nincs jó szó, mely megríkasson engem,
kuporogva csak várom a csodát,

hogy jöjjön el már az, ki megbocsát
és meg is mondja szépen, micsodát
bocsát meg nékem e farkasveremben.”

A tanulmány 7. pontjának gondolatmenetében szerepeltetett, egymást kölcsönösen (át)értelmező két történet rávilágít a passióversek egyik jellemző poétikai megoldására. Apa és fia versengését, az apai álmot végrehajtó fiú lázadását, elbizakodottságát és erejének elégtelen voltát az áldozathoz a testek tömegének összehasonlítása, *könnyű* és *nehéz* szembeállítása valamint a *fent* és *lent* kétpólusú térszerkezete adja, amely minden bizonnyal a lélek freudi topográfiájára is utal. A *Bukj föl az árból* című 1937-es költemény megidézi az ovidiusi sorokat:

„…a középutat őrizd
meg, fiam, ezt lelkedre kötöm most, mert ha alant szállsz,
víz nehezíti le szárnyaidat s ha magasra repülnél,
perzsel a tűz. A középút biztos.”[28]

József Attila e passióverse a repülés két tiltott szélső pólusának (nap, tenger) hirtelen váltogatásával az olvasóból bizonytalanságot, szinte tériszony érzését váltja ki, és így teszi érzékelhetővé az *én* pozíciójának ingatag voltát, amelyet súlyosbít a kemény apaként megszólított Isten hiánya, akihez az *én* mérni tudná önmagát. A két pólus váltakozása különösen szembetűnővé válik a következő sorok kiemelésével: „Bukj föl az árból hirtelen,/ ne

[27] A tanulmányban idézett József-Attila költemények forrása: *József Attila összes versei I–III. Kritikai kiadás,* közzéteszi STOLL Béla, Balassi Kiadó, Bp., 2005.

[28] Publius OVIDIUS Naso, *Daedalus és Icarus,* ford. DSIDA Jenő = D. J., *Légy már legenda. Összes verse és műfordítása,* Püski Kiadó, Bp., 1997, 386.

rántson el a semmi sodra", „Gyulékony vagyok, s mint a nap,/ oly lángot lobbantottam – vedd el!", „Hisz, hogy ily ártatlan legyek,/ az a pokolnál jobban éget.", „Vad, habzó nyálú tengerek/ falatjaként forgok, ha fekszem." A költő pszichoanalitikai írásaiban és költészetében természetesen gyakran visszatér a mérés, méregetés említett tematikája, a kérdéskör igen gazdag szakirodalma révén itt csak röviden utalnék a Rapaport-levelek közül az első kettőre[29].

Az említett költői eljárás legtömörebben és igen jellegzetesen a *Hegel, Marx, Freud* megírását követően, egy feltehetően 1937 októberében[30] született versben is tetten érhető: az *Egy költőre* című [*Téged szeretnek…*] kezdetű, Illyés Gyulát aposztrofáló költeményben: „én túlmagasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre". A költemény 2. versszaka (finom áthallással a Kréta-szigetéről szabadulni akaró Icarus történetére) az *én* szabadulásának zálogát a paradox módon *nehéz* gyermektest felemelésében látja, egymásra montírozva egyúttal a remélt szerető és az anya testét:

„Lásd, öt és fél kilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kivárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogy szabad lélek legyek a világon."

A vers zárlata világosan utal a krisztusi áldozatra, pontosabban a *Totem és tabu* korábban idézett szöveghelyére, amely a keresztény szeretetlakoma és az állatáldozatok rokonságára hívta fel a figyelmet[31]:

„Nekem sikerült *(s ez is szégyenem,*
hisz nem egyéb az ember-árulásnál)
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál."

---

[29] HORVÁTH Iván, TVERDOTA György (szerk.), *„Miért fáj ma is". Az ismeretlen József Attila,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992, 357–359.

[30] a keltezéshez: SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája (1930–1937),* Akadémiai Kiadó, Bp., 1998, 907.

[31] Az utolsó versszak kapcsán Szabolcsi Miklós megjegyzi: „A zárószakasz az életvégi kétszeres kudarc beismerése: sikerült, hogy szegény és sikertelen maradjon (ezt jelzi az isten-evés – mitológiai, Freudtól sem távoli – metaforája)." (Sz. M., *I. m.,* 909.)

LENGYEL ANDRÁS

A „szükséges véletlen”

A HEGEL, MARX, FREUD MARGÓJÁRA

A hatvanesztendős Tverdota Györgynek
– vitázva bár, de nagyrabecsüléssel.

„…az igazság nem vert pénzérme, mely
készen adható és így besöpörhető”
(Hegel)

A konferencia témája forma szerint egyetlen írás, a *Hegel, Marx, Freud* elemzése. Ez azonban, ha jobban belegondolunk, csak látszat, csak a fölszín. A megvitatásra választott cikk ugyanis nemcsak az, ami, de egyben a gondolkodó József Attila sajátos összegezési kísérlete is: benne több vonulat, több tradíció kapcsolódik össze, s mint ilyenben, nemcsak az összekapcsolás módja és eredménye, de az odáig vezető intellektuális út is érdekes. Külön megközelítést kaphatna tehát az itt tárgyalható Hegel-indíttatások története, külön megközelítést a Marx-inspirációké, s külön megközelítést a Freud-recepció. S nem kétséges, ez a három, József Attilánál összekapcsolódó vonulat akár egyenként is különkülön konferenciát érdemelne – lenne miről beszélni. A címben foglalt három név ugyanis nem egyszerűen három, úgynevezett nagy név, hanem három olyan név, akikre alapvető jelentőségű gondolkodástörténeti fejlemények megértése alapozható. Mégis, úgy gondolom, e József Attila emlegette triászban ma, a mai kutatástörténeti szituációban Hegel szerepének megértése a kulcsfontosságú: ő az, akinek jelenlétével a legkevésbé tud elszámolni a József Attila-kutatás, aki azonban aligha véletlenül bukkan föl József Attila cikkének címében is.

Miért vár magyarázatra Hegel szerepeltetése? Itt, úgy gondolom, mindjárt kínálkozik egy, talán provokatív, de kézenfekvő összevetés. Hegel, Marx, Freud – mondja József Attila. Nietzsche, Marx, Freud – mondja a „gyanú hermeneutikájáról” értekező mai filozófus. Az egyezések és a különbség szembeötlő e két megidézett gondolkodói triászban. S úgy gondolom, a részleges egyezés nem a véletlen műve, nem véletlen, hogy Marx és Freud neve itt is, ott is hangsúlyosan szerepel. Mindkét gondolkodó a modernitásnak olyan, a modernitáson belül maradó radikális kritikusa, akik nélkül nem lehet a modernitás gondolkodástörténeti mibenlétéről érdemben beszélni. Ám kérdés, hogy ha az egyezés ilyen lényeges és történetileg meghatározott, miből adódik a tagadhatatlan különbség? József Attila, ellentétben a mai értelmezői trenddel, miért nem Nietzschéből indult ki, akinek egyes műveit gimnazista korától ismerte, s miért tért meg Hegelhez? Azaz, más nyelven megfogalmazva a kérdést: miért nem a posztmodernt előkészítő Nietzsche, ha-

nem az utolsó nagy klasszikus rendszerfilozófus, Hegel volt a fontos számára? Ezt a kérdést egyelőre nem kívánom megválaszolni, szándékosan nyitva hagyom, de szeretném, ha nem vesztenénk szem elől. A Hegel melletti opció ugyanis megítélésem szerint nem egyszerűen a nietzschei problematika figyelmen kívül hagyása, hanem egyenesen egy éppen azzal ellentétes valóságértelmezési igény vonzását mutatja. Azaz értelmezésem szerint József Attila számára nem a „gyanú hermeneutikája", hanem a törvény metafizikája volt érdekes. Pontosabban: a törvény metafizikájának nem-metafizikus újraalapozása, új tapasztalatok alapján való újraértelmezése. A Nietzsche/Hegel „csere" tehát az egyik olyan kérdés, amelyre választ kell adni.

De más megközelítés is Hegelt helyezi előtérbe. Ha József Attila írásának címét kicsit figyelmesebben vesszük szemügyre, kiderül, e cikkben három névvel szimbolizálja azt, amit mondani akar. A középpontban – minden szempontból – Marx áll, de őt egy kronológiailag megelőző és egy őt időrendben követő gondolkodó veszi közre. Hogy Freud itt kétségkívül egy Marx utáni fejlemény, a pszichoanalitikus elmélet szimbóluma, nem vitás. De kérdés, hogy kerül ide Hegel? Mint előzmény, mint a Marxhoz vezető utak egyike, azaz mint egy olyan filozófus, akinek eredményei föloldódnak a marxi szisztémában? Egy ilyen válasz akár igazolható is lenne. Ám meggondolandó, hogy a marxi életmű úgynevezett előzményeiből miért egyetlen szerző, s miért éppen Hegel emelődik ki – emelődik Marxszal azonos jelentőségűvé? Hegel, mint előfutár, tudjuk, csakugyan fontos volt Marx pozíciójának kialakulása szempontjából, ezt nem is lehet tagadni. De Freudnak Marx mellé emelése arra enged következtetni, hogy József Attila gondolkodásában Marxnak egy olyan értelmezéséről van szó, amelyik a maga speciális nézőpontjából az akkor uralkodó Marx-kép megbontását, újrarendezését ambicionálja. Fölmerülhet tehát a kérdés, hogy Hegel ilyen kiemelt szerepeltetése vajon nem maga is a marxi pozíció mozgásba hozását, hegelesitését jelenti-e? Pontosabban: a merev, a sztálinistákra és a szociáldemokratákra egyaránt jellemző pozitivista Marx-értelmezés dinamizálását? Ismeretes, a kor európai marxizmusának egyik ága éppen ebben az irányban kereste a megoldást, s a marxizmust éppen Marx hegelizálásával próbálta megújítani. Ha csakugyan erről van szó József Attilánál is, akkor kettős következménnyel kell számolnia az értelmezésnek. Egyrészt valószínűsíthető, hogy ezzel a hegelizálással a marxi pozíció értelmezése automatikusan elvontabbá válik, másrészt a praxis és az absztrakt analízis vonatkozásában az utóbbira helyeződik át a hangsúly. Azaz: a világ, amely a marxi koncepcióban egyfajta magyarázatot kapott, most ismét „problémává" válik, s magyarázatot igényel.

De mi értelme lehet a hegelizáló újraértelmezésnek? S mi az a pont, ahol Hegel bevonásával újragombolható a marxi mellény?

Itt szükségképpen némi filológiai kitérőt kell tennünk. József Attilát ugyanis az emlékezők Hegel Logikájával hozták hírbe. A jó memóriájú s többnyire tárgyszerű Agárdi (Danzinger) Ferenc is a Logikát emlegeti József Attila olvasmányaként, s elsősorban Hegelnek e művével számol régebbi hasznos áttekintésében Szivós Mihály is. Nem árt azonban figyelembe venni azt a tényt sem, hogy a József Attilát sokszor és sokféle összefüggésben inspiráló nagy olvasónak, Németh Andornak alapvető Hegel-élménye nem a Logika, hanem a Fenomenológia volt. Az *Emlékiratok*ból tudjuk, hogy már a húszas évek elején, Bécsben megvette magának *A szellem fenomenológiáj*át, s ez a Hegel-mű tartósan inspirálója, vissza-visszatérő olvasmánya volt. Németh Andornak ez választása, úgy hiszem,

a Németh Andor–József Attila-relációban is érvényesült. Magyarán, e Hegel-mű, Németh Andor közvetítésével, József Attila Hegel-ismeretének is alaprétegébe tartozott. Azt, persze, hiba lenne állítani, hogy a költő Hegel-recepciója megrögzült a Fenomenológiánál, s végig azonos hangsúlyú maradt volna. De azt, úgy gondolom, biztonsággal lehet vélelmezni, hogy Hegel-indíttatásaiban ez a korai, Fenomenológia iránti érdeklődés valamiképpen mindvégig jelen maradt. *A szellem fenomenológiája* ugyanis az a Hegel-mű, amely a hegeli beállítódást minden lényeges vonatkozásában születés közben mutatja. Aki a Fenomenológiát ismeri, az éppen az alapokat, a megközelítés leglényegét ismeri.

*A szellem fenomenológiájá*nak hatása egyébként jól tetten is érhető József Attilánál. Nincs itt tér persze, hogy – eltérve a kései *Hegel, Marx, Freud* értelmezésétől – az alapozó jellegű József Attila-mű, *A művészet metafizikája* problémáit is tárgyaljam, de azt itt is érdemes leszögezni: az alapozó József Attila-mű, bár sok és sokféle inspiráció szülötte, a legtöbbet, nyelvét és módszerét *A szellem fenomenológiájá*nak köszönhette. Ha összevetjük a két mű fogalomkészletét, a hegeli indíttatás nyilvánvaló. Sőt úgy vélem, *A művészet metafizikája* igazán csak mint hegeliánus mű értelmezhető, hiszen elemzési s érvelési módszere a hegeli fenomenológia egyik aktualizált, új eredményekkel frissített változata volt. (Croce, akinek szerepét hangsúlyozni szokás, maga is hegeliánus gondolkodó volt.) Mindebből számunkra, persze, most csak két dolog fontos. Az egyik: József Attila nemcsak a Marxon átszűrt, „fejéről a talpára állított" Hegelt ismerte, hanem ettől függetlenül, magával az eredeti hegeli intenciókkal is már akkor megismerkedett, amikor még előtte volt saját „metafizikája" kidolgozásának. A másik: ez az alapinspiráció a fenomoneológia volt, erre a hegeli alapra rétegződött föl utóbb sok egyéb inspiráció. De ezek az inspirációk, mint Pauler Ákos, Croce vagy akár maga Marx is, ezt az alapot módszertani értelemben „csak" kiegészítették, korrigálták, újraértelmezték: a hegeli fenomenológiát, mint szigorú logikát érvényesítő filozófiai metódust nem számolták föl, nem semmisítették meg.

Úgy gondolom tehát, a *Hegel, Marx, Freud* hegelizáló gyakorlatát is ebben a kontextusban célszerű megvizsgálnunk.

Mindez, persze, nem változtat azon a tényen, hogy a kései József Attila mind Hegel, mind Marx, mind Freud pozícióját – miközben alapvető inspirációkat merített belőlük – kritikával kezelte. Az *Ekkor azonban elválasztjuk…* kezdetű töredékben pl. azt olvashatjuk Freudról, hogy – idézem – „Ezt a nézetét minden tiszteletem ellenére sem oszthatom". *Az élet…* kezdetű 1. töredékben pedig a hegeli *magánvalót* utasítja el: „Az élet azonos megnyilvánulásának egyetemével, az ismert megnyilvánulások mögött nem rejtőzködik semmiféle »magánvaló«". S Marx is kap a kritikából. A *Nem szükséges…* kezdetű töredék, amely Marx gazdasági elemzéseinek elfogadásával indul, egyebek közt Marxot is bírálja. Marx, mondja, „fölvetette már azt a kérdést, hogy mi hát az emberi lényeg? És felelt: a társadalmi viszonyok összessége. Marx itt Feuerbach hibájába esett." Miért? – tehetnénk föl a kérdést. József Attila erre is választ ad: „Hegel a természetben működő ész tudatosításának látta az emberi művelődést; Feuerbach elszakította az emberi erkölcsöt a természetben működő észtől; Marx ezt a szakadékot akarta áthidalni s újabb szakadékot hasított természet és társadalom között." József Attila Marx-kritikájának lényege, amely újra aktiválta számára Hegelt, itt van kimondva. „A marxi szakadék [ugyanis] – mondja József Attila – abban áll, hogy ő a természetet a társadalomban élő emberek környezetének tekinti csupán, mint előfeltételt veszi számításba. A természet azonban nemcsak számunkra

van adva, hanem velünk, lényegünk szerint is, testsúlyunkkal pl. adva van a tömegvonzás, – ösztöneinkkel biológiailag határozott mivoltunkkal pedig egymáshoz s az egyéb természethez való, a társadalom közvetítése nélkül, sőt annak ellenére önnálló kapcsolataink." Hogy helytálló-e ez a Marxot érő kritika, vitakérdés lehet, de abban József Attilának bizonyosan igaza van, hogy az embernek ez a természethez való tartozása a marxi elméletben csakugyan nem kapott kidolgozást. Márpedig József Attila számára ekkor, sok ok miatt, éppen ez az összefüggés képezte az igazi problémát. Hogy mik voltak ezek az őt kondicionáló okok, most nem részletezem, csak utalok betegségére, neurózisára, amelyet már az 1932-es *Egyéniség és valóság*ban is elméleti szintre emelt, a nácizmus németországi hatalomra kerülésére, amely alapjában kérdőjelezte meg a marxista pártok aktuális politikáját, stb. A döntő az, hogy megszilárdult az a tapasztalata, amelyet a nevezetes *Eszmélet*-ciklusban így mondott ki: „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol". A kései József Attila, vegyük észre, ezt a tapasztalatot igyekszik elméleti szintre emelni. Az előbbiekben idézett Marx-kritikája ugyanis, nagyon jellemzően, így folytatódik: „Ösztönös mivoltunk társadalmi életünkben állandó meglepetésekkel szolgál, azzal a természetes, termékeny véletlennel, mely Hegel bölcseletében megleli a maga helyét, éppen mint »szükséges véletlen«. A marxi társadalomfölfogásban azonban nincsen a véletlennek szerepe [...]. Marx hallgatólagosan föltételezi, hogy az emberi társadalmi fejlődésben éppen az emberi természet oldaláról nem lép föl váratlan, véletlen meglepetés. Én inkább Hegellel tartok és szükségesnek tartom a véletlen fölbukkanását. Napjainkban ilyen véletlenek fölbukkanásának vagyunk tanúi."

Ez meglehetősen nyílt beszéd: Hegel itt nem előzmény, hanem Marxhoz képest is igazi elméleti aktualitás. Másképpen szólva: ez a marxi pozíció erőteljes felülírása, hegelizálása egy döntő ponton. De kérdés: hol s hogyan beszél Hegel a „szükséges véletlen"-ről? A professzionális Hegel-kutatók bizonyára kapásból tudnák sorolni a megfelelő szöveghelyeket, s ezekből sok mindenre fényt is lehetne vetni. Magam, aki – sajnálatomra – nem tartozom e kategóriába, e vonatkozásban csak *A szellem fenomenológiájá*nak egyes helyeit tudom megemlíteni, mint lehetséges forrást. A C. rész harmadik, *Az egyéniség, amely magán- és magáértvalósága szerint reális a maga számára* című fejezetének b. pontjában *A törvényhozó ész*-ről beszél Hegel. Itt egyebek közt kimondja, hogy: „Az értelmes, lényeges jóttevés [...] leggazdagabb és legfontosabb alakjában az állam értelmes cselekvése" *(A szellem fenomenológiája*. Bp. 1979. 217.). Majd, a jóttevést elemezve, egy logikai redukció során leszögezi: „A jóttevésnek, mely érzés, csak az a jelentése marad, hogy egészen egyedi cselekvés, olyan cselekvés, amely véletlen is, pillanatnyi is. A véletlen határozza meg nemcsak alkalmát, hanem azt is, egyáltalán *mű*-e, nem bomlik-e fel ismét azonnal s maga nem változik-e bajjá. Ez a mások javát szolgáló cselekvés tehát, amelyet szükségszerűnek mondanak, olyan természetű, hogy talán létezhetik, talán nem is; hogy ha véletlenül kínálkozik, talán mű, talán jó, talán nem" (uo. 218.). Az egész gondolatmenetet pedig ezzel zárja: „Az erkölcsi lényeg tehát közvetlenül maga nem tartalom, hanem mérték csupán, képes-e egy tartalom arra, hogy törvény legyen, vagy nem: nem mond-e ellen önmagának. A törvényhozó ész csak *vizsgáló* ésszé fokozódott le." (uo. 218.). Ez az érvelő elemzés, bár időben hamarébb született meg, mint Marx filozófiája, egy döntő ponton kétségessé teszi a proletariátusnak önmagát osztálytalan társadalommá, szocializmussá emelő marxi dialektikáját. A proletárosztály szerepéhez fűzött marxista várakozás tehát, amelyet a náci

hatalomátvétel sikere a gyakorlatban már megkérdőjelezett, itt elméletileg van kérdésessé téve, s a törvényhozó ész törvényvizsgáló ésszé lefokozva. József Attila hegeli opciója, minden jel szerint, e ponton, az önmagával együtt az egész emberiséget fölszabadító proletariátus funkcióját illetően érvényesült. Hogy igaza van-e Hegelnek, s igaza volt-e az őt aktualizáló József Attilának, megintcsak vitakérdés lehet. Annyi azonban, úgy hiszem, e röviden idézett Hegel-gondolatmenetből is belátható, hogy József Attila nem a levegőbe beszélt, amikor a „szükséges véletlen" elméleti helyét és szerepét keresve Hegelben találta meg elméleti igazolását. Hegel csakugyan tagadta a törvényhozó ész lehetőségét, s a benne szükségszerűen jelenlévő véletlen miatt csak mint törvényvizsgáló észt ismerte el.

József Attila pozíciójának elméleti alátámasztása azonban, s ezt mindenképpen hangsúlyozni kell, nem korlátozódott kizárólag Hegelre. A freudi inspirációkat végiggondolva ugyancsak a „szükséges véletlen"-hez jutott el. A *Forradalom ideje…* kezdetű töredék jól mutatja ezt. Ebben az analitikusan orientált szövegben a „forradalom" analitikus magyarázatát adja, s egyebek közt kimondja: „A psziche oldaláról determináltat, és a reális valóság oldaláról determináltat *a véletlen kapcsolja össze* s így voltaképpen *a szükségesség egésze a véletlenen nyugszik."* Majd, ugyanott, még végletesebben: „A tárgyi szükségességek rendszere […] *a vágy véletlenén alapul*." Ez, az esetleges látszat ellenére, egyáltalán nem pszichologizálás, ez filozófiai állítás. S mindez József Attilánál egy átfogó elmélet része, mozzanata, mely a nagy társadalmi átalakulásnak is magyarázata kíván lenni. Szerinte ugyanis „az összeomlott társadalmi szervezet a maga helyébe fejlettebbet kíván. A létrejött eszménynek olyannak kell lennie, mely egyszersmind megoldása a tudattalanból előtörő újnak. A lényeges, hogy a tudattalanból új elemek lépnek föl, olyanok, melyek előzőleg nem létezőeknek látszottak." A társadalmi átalakulások magyarázata tehát itt immár nem kizárólag a mindent magában egyesítő termelési viszonyok teóriája, sőt itt a „vágy véletlene" vele teljesen egyenrangú mozzanat.

A „vágy véletlené"-nek hangsúlyozása persze önmagában akár egy irracionális elmélet része is lehetne, a szubjektivitás piedesztálra emelése. Ám hogy József Attilánál nem erről van szó, sőt nagyon is a racionalitásba való kapaszkodás jellemzi, azt éppen a „véletlen" kettős alátámasztása, a freudi mellett a hegeli érvelésbe való belekapcsolódása mutatja. Hegel rendszere ugyanis számára éppen az esetleg egyéni önkényként értelmezhető „vágy véletlenét" emeli be egy objektivisztikus rendszer racionalitásába, s így a nagy elmélet tekintélyével és szisztematikus logikájával igazolja azt.

S itt végre egy pillanatra visszatérhetünk a kiindulásként emlegetett Hegel/Nietzsche „cseréhez". Úgy hiszem, József Attila opciója, Hegel melletti döntése immár világos. Bár kétségkívül határhelyzetben próbálta értelmezni önmagát és a világot, minden igyekezete arra irányult, hogy belül maradjon a modernitás gondolati koordinátáin.

FÜGGELÉK: PÓTLÁS A FÖNTIEKHEZ

Azon a konferencián, amelyre írásom is készült, nyitó előadásában Tverdota György változatlanul régebbi tézise mellett állt ki, s tagadta *A művészet metafizikájá*nak hegeli inspiráltságát. Ez az álláspont arra késztet, hogy – vállalva írásom belső arányainak, szerkezetének eltorzulását – függeléket írjak hozzá, s pótlólag már itt belebocsátkozzam a bizonyítás helyigényes és nehézkes, de – úgy látszik – meg nem spórolható műveletébe.

Sajnos a filológus munkáját a Hegel-hatás bizonyításában nagyon megnehezíti, hogy József Attila haláláig Hegelnek egyetlen egy könyve sem jelent meg magyarul, így a hegeli műszavak magyar megfelelői nem alakultak ki s nem szilárdultak meg. Mindenki, aki Hegelt idézte, úgy adta vissza ezeket a műszavakat, ahogy tudta, például – jobb megoldás híján – körülírással (vö. Szemere Samu, Magyar Nyelvőr, 1949. 331–336.). A jellegzetes, könnyen identifikálható hegeli műszavak így nem segíthetik azonosító munkánkat. Ennek ellenére tény, a művészetbölcseleti fragmentumokat már többen, így pl. Forgács László vagy újabban Miklós Tamás is kapcsolatba hozták Hegellel – igaz, e közben mindketten súlyos filológiai hibákat vétettek. Miklós Tamás pl. teljességgel félredatálta a töredékeket, s érvelését – önmagát is „megvezetve" – ehhez a téves datáláshoz „igazítva" alakította ki. Álláspontja így, mint hiteltelen lepleződött le. Magam azonban nem hiszem, hogy e hibák egyben a Hegelre való hivatkozás jogosságát is megsemmisítenék. Az ugyanis, hogy egy szövegben milyen pretextusokat ismerünk föl, döntően előzetes szövegismeretünktől függ: aki filozófiailag iskolázottan szembesül egy szöveggel, annak van esélye rá, hogy ezt az iskolázottsága körébe tartozó előszöveget föl is ismerje. Márpedig Miklós Tamás filozófiai tájékozottságát nehéz lenne tagadni. A kérdés, amellyel szembesülnünk kell, mindazonáltal mégiscsak az: mi bizonyítja, hogy a művészetbölcseleti fragmentumokban Hegel már József Attila (egyik) forrása volt? Konkrétabban: hogy ismerte a Fenomenológiát?

Ha a művészetbölcseleti fragmentumokat *A szellem fenomenológiájá*val szembesítve olvassuk, s arra figyelünk, van-e a költő szövegében olyan utalás, mely Hegel szövegének *nyoma* lehet, megítélésem szerint számos olyan jelzésre akadunk, amelyek ezt a föltevést igazolják.

„Kívülről", mintegy a felületről indulva azt látjuk, hogy József Attila fragmentumainak terminusai jelentős részben Hegel Fenomenológiájára mennek vissza: *dolog, alak, képzet, forma, fogalom, abszolútum, állítmány* stb. Erre a megállapításra persze azt lehet mondani, hogy ezek a műszavak a filozófiai nyelv széles körben használt szavai, nemcsak Hegel élt velük, így ezek nem is egyedítenek, nem igazolják félreérthetetlenül Hegel hatását. S ez *önmagában* igaz is. Ám ha jobban belegondolunk, kiderül, az ellenvetés elesik: ezek a terminusok ugyanis itt is, ott is *rendszerszerűen* kapcsolódnak össze, az érvelésnek konstitutív „mozzanatai". S itt nem véletlenszerűen használom a *mozzanat* szót: a szellemnek a Fenomenológiában leírt mozgása ugyanis, mint mozzanatok sora van leírva. Azaz a mozzanat szó voltaképpen maga is terminus-értékű s jellegű, s ez a terminus József Attilánál is a Hegelével egyező értelemben van jelen. Vagyis: nemcsak egyes terminusok, de e terminusok *kapcsolódása* is egyezik.

Hogy József Attila érvelését mozzanatokban gondolta el, jól mutatja néhány, szinte találomra kiemelt idézet fragmentumaiból. A gondolatról pl. ezt írja: „a gondolat azt kutatja, hogy létező tárgyunk hogyan létezik, azaz egyfelől jelenségeire, másfelől létének föltételeire és érvényességi *mozzanataira* bontja, tehát megértésére törekszik" (JATC 1/1:58.). A helyes gondolkodásról pedig ezt: „Amikor [...] helyesen gondolkodunk, nem teszünk egyebet, mint hogy egyes igaz tételeket, mint *mozzanatokat,* kiemelünk az egyetemes föltétlenből, azaz, mikor gondolkodunk, magát az abszolútumot elemezzük" (JATC 1/1:61.). S a szabályról (normáról) is ilyen értelemben beszél: „a szabály (norma) soha sem az igazság, hanem a *gondolat mozzanata*" (JATC 1/1:62.). Egy különösen fontos meghatározás pedig így szól: „Már most habár önlétem csak puszta evidencia is, mégis létem minden

egyes *mozzanatára* vonatkoznak érvényes tételek, amely tételek pedig nem mások, mint a föltétlen *mozzanatai"* (JATC 1/1:68–69.). A mozzanatok szóval való ilyen operálás, úgy hiszem, egyértelműen Hegel Fenomenológiájának érvelésmódjához vezet vissza.

S ha arra is figyelünk, mit mond saját módszeréről József Attila, egy újabb Hegelhez vezető út válik láthatóvá. Az úgynevezett pszichologizmust bírálva a költő egy helyen így adja meg a helyes filozófiai elemzés módszerét: „ezeknek a tévedéseknek alapja abban a módszerben rejlik, ahogyan rejtett, vagy kevésbé rejtett pszichologizmussal próbálták megközelíteni a műalkotást, ahelyett, *hogy önmagában szemlélték és tették volna a spekuláció tárgyává,* holott *valaminek a történeti vizsgálata el nem vihet a fogalmi megismerésig,* egyszerűen azért, mert ilyen módon a dolog megismerése helyet legföljebb a dolog történetének megismeréséig juthatunk el" (JATC 1/1:26.). Ebben a meghatározásban számunkra több érdekes elem is van. Föltűnő pl. a *spekulációnak,* ennek a nem ritkán negatív konnotációjú terminusnak a pozitív, igenlő használata. Ám tudható, Hegel maga is hasonlóképpen pozitívan viszonyult a spekulációhoz, sőt azt egyenesen a tudás megszerveződéseként nevezi meg. A szellem fenomenológiájának záró mozzanatát pl. így írja le: „Ezzel zárul a szellem fenomenológiája. Amit benne készít magának a szellem, az a tudás eleme. Ebben terülnek szét mármost a szellem mozzanatai az egyszerűség formájában, amely tudja, hogy tárgya önmaga. Már nem esnek szét a lét és tudás ellentétére, hanem megmaradnak a tudás egyszerűségében, az igazat alkotják az igaz formájában, különbözőségük pedig csak a tartalom különbözősége. Mozgásuk, amely ebben az elemben szerveződik egésszé, *a logika vagy spekulatív filozófia"* (Fenomenológia, 27.). Amikor tehát József Attila a spekuláció mellett áll ki, voltaképpen csak a Fenomenológia Hegelét visszhangozza. De Hegelre vezethető vissza e meghatározás *fogalmi* megismerést ambicionáló (s a történeti megközelítést leminősítő) elve is: „valaminek a történeti vizsgálata el nem vihet a fogalmi megismerésig" – írta a költő, „a dolog megismerését" a „fogalmi megismeréssel" azonosítva. Ez pedig jellegzetes hegeli beállítódása. A Fenomenológia *Előszó*jának első lapján Hegel már óv „a történeti és fogalom nélküli módtól" (Fenomenológia, 9.), majd egy másik helyen expressis verbis kijelenti: „csakis a fogalom az igazság egzisztenciájának eleme" (uo. 11.), hiszen „a fogalom komolysága a dolog mélyére száll" (uo. 11.). Eszménye, mint jól kivehető, az, hogy „a kaotikus tudatot a gondolat rendjéhez és a fogalom egyszerűségéhez vigye vissza" (uo. 12.), s e közben hadakozik „a fogalom nélküli szubsztanciális tudás" (uo. 19.) ellen. Értelemszerű, hogy így az úgynevezett történeti igazságoknak csak korlátozott érvényességet tulajdonít: „A *történeti igazságokra* vonatkozóan – hogy ezeket is megemlítsük röviden –, amennyiben tudniillik tisztán történeti mozzanatukat tekintjük, könnyen megengedik, hogy tárgyuk az egyes létezés, egy tartalom a maga esetlegessége és önkénye szempontjából, *e tartalomnak olyan meghatározásai, amelyek nem szükségszerűek"* (uo. 28.). Márpedig Hegel éppen ennek a szükségszerűnek a leírását ambicionálja. S – mint láthattuk – ezt ambicionálja József Attila is.

A művészetbölcseleti fragmentumok egy másik, szintén módszertani jellegű megjegyzése ugyancsak Hegelhez vezet. József Attila ezt írja: „A tárgy elgondolása az ész osztályainak segítségével történvén, a tudomány nem is különbözik másban a nem tudományos tételállítástól, minthogy módszeres. Azaz *nemcsak ösmeri, hanem* bizonyos fokig *érti is tárgyát* és módszere, azaz az egyetlen mód, ahogyan tárgyával foglalkozni képes, annyiban tiszta, amennyiben *tárgyát megérti.* A módszer a megértés fokának tanúsága" (JATC

1/1:50.). E szövegben nem annyira az *ész* szerepére érdemes figyelnünk (bár ez is erősen Hegelre utaló elem!), hanem az *ismerés* és a *megértés* ilyen szembeállítására. Ez, mint egy másik szöveghely is tanúsítja, József Attila számára fontos megkülönböztetés volt. A szemlélet és gondolat, illetve a valóság és igazság közötti „eltérés"-ről szólva így ír: „A szemlélet közvetlen *fölismerés, de nem megértés,* hiszen a művészetet is szemléljük és fölismerjük, de nem értjük a mai napig sem. Azaz, a szemlélet tudósít, hogy tárgyunknak van mibenléte, tehát hogy van és létezik [...], – ám hogy mibenléte micsoda, arról a legcsekélyebb módon sem tájékoztat. *Ezzel szemben a gondolat* él-hal, csikorog, megtudandó, hogy való tárgyunk hogyan való, azaz egyfelől jelenségeire, másfelől létének föltételeire és érvényességi mozzanataira bontja: *megértésére* törekszik" (JATC 1/1:66.). Az ismerésnek és a megértésnek ez az éles megkülönböztetése, sőt szembeállítása Hegelnek is egyik fundamentális distinkciója. A Fenomenológia *Előszó*-jának egyik helyén Hegel így ír: *„Amit általában ismerünk, csak azért, mert ismerjük, még nem megismert valami.* A legközönségesebb önámítás és mások ámítása, ha a megismerésben ismertnek veszünk fel valamit s ezért elfogadjuk; minden ide-odabeszélés ellenére az ilyen tudás nem halad előre, anélkül, hogy tudná, mi történik vele" (Fenomenológia, 24.). Az ismerés és a megértés megkülönböztetése és szembeállítása itt is, ott is ugyanaz – ez önmagában is Hegel ismeretére utal. De figyeljünk föl eközben arra is, hogy maga a polemikus hév, az „ide-odabeszélés" leminősítése, illetve annak ellenképe, a megismerés módszerességének eszménye ugyancsak az érvelő József Attila alapvető fontosságú átvétele. Érvelésmódja, jól érzékelhetően, maga is erre a hegeli módszertani megfontolásra megy vissza: úgy érvel, ahogy azt Hegel megköveteli a spekulatív filozófiától.

Mindezen túl, a Hegel-hatást tovább nyomozva figyelembe veendő, hogy maga József Attila is a dialektikát nevezi meg alapelveként: „Egyetlen princípiumunk az exisztencia dialektikája" (JATC 1/1:96.) – írja egy helyen a költő. Azaz, itt ő maga hozza összefüggésbe fejtegetéseit Hegellel, hiszen a modern dialektika, akárhogy vesszük, Hegelre megy vissza, s a Fenomenológia előszava, ha alárendelten is, de saját módszerét már dialektikaként nevezi meg (vö. pl. Fenomenológia, 42, 45.). A dialektika Hegel filozófiájának első számú sajátossága, minden későbbi dialektika, még a Marxé is, a Hegelére megy vissza, e vonatkozásban tehát valamiképpen mindenki tanítványa. (Hogy hogyan kerül ide az exisztencia terminus, más kérdés; nem itt kell róla szólnunk.)

Ugyancsak érdekes s Hegelhez visszavezető momentum, hogy a művészetbölcseleti fragmentumok műfaja, József Attila önminősítése szerint „valóságbölcselet (metafizika)", s hogy ennek kapcsán – egyebek közt – azt is megtudjuk, hogy „a valóságot elemezvén Istenhez jutunk" (JATC 1/1:232.). Istennek ez a filozófiai tételezése legalább is meglepő s így figyelemre méltó. Ez ugyanis nemcsak a későbbi József Attila-írások szemszögéből tekinthető magyarázatot igénylőnek, de ellentétes ekkori környezetének (Vágó Józsefék baráti köre) szociologizáló beállítódásával, ill. szekuláris előítéleteivel is. A költő „korszerűtlen" opciója azonban, minden jel szerint, teljességgel szándékolt és megfontolt volt: „valóságbölcseletet (metafizikát) csinálunk; *és csinál naponta mindenki, bármennyire is szitkozódjanak a bambák, az elme öngyilkosai.* A valóságot elemezvén Istenhez jutunk, a műnél az ihlethez, az észen kívül az egyetlenhez, ami az állattal szemben emberré tesz" (JATC 1/1:232.). Ehhez a szembefordításhoz József Attilának az (egyik) bátorítója, sőt igazolója, úgy gondolom, Hegel Fenomenológiája (s tekintélye) lehetett. Hegel ugyanis a

maga rendkívül szigorú módszeressége, a „dolgoknak hidegen lépkedő szükségszerűségé”-t (Fenomenológia, 12.) hangsúlyozó érvelésmódja ellenére, vagy talán éppen azért, maga is számolt Isten elméleti helyével. Sőt, bár azt vallotta, hogy „hasznos lehet elkerülni az isten nevet, mert ez a szó nem közvetlenül fogalom egyúttal, hanem tulajdonképpen neve, szilárd nyugalma az alapul szolgáló szubjektumnak” (Fenomenológia, 42.), s maga inkább más terminust használt, szembeszállt azokkal, akiket „istennek az egyetlen szubsztanciaként való felfogása” megbotránkoztatott (Fenomenológia, 17.). József Attila tehát egy vitathatatlanul nagy filozófus tekintélye (s érvei) mögé húzódhatott – e vonatkozásban is.

Nem a művészetbölcseleti fragmentumok egyike, de azokkal összefüggő írás s így itt tárgyalható az a cikk, amely a nevezetes *szallagút*-hasonlatot megfogalmazza. Babits Mihály költészetét bírálva József Attila a következőket írja a formaművészetről: „…az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének váltogatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak s ez a harmadiknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gondolatban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacskán egymás jelentését és jelentőségét, – a végire érvén már csak egyetlen mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű. Hasonlattal élvén, a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szallagúton vezet fölfelé egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szallagúton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már föntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívű éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között. Hát ez a formaművészet.” (JATC 1/1:219–220.).

Ez a leírás, bár tagadhatatlanul József Attila képzelete uralja, ha jól belegondolunk, nem egyéb, mint a szellemnek Hegel leírta fenomenológiája, mozzanatokban való előrébb és följebbhaladása, másképpen *a fenomenológiai körök teóriája* – művészetbölcseleti alkalmazásban. E leírásban már a mozzanatok szó terminusszerű használata is figyelmeztethet bennünket Hegel teóriájának jelenlétére, az egyre följebb jutó, magasabb szinten ismétlődő *körök* metaforája pedig, ami végül, a legmagasabb ponton, a műben, önmagát megszüntetve-megőrizve koncentrálódik, tételesen visszautal Hegelre. Akkor ugyanis, amikor a Fenomenológiában Hegel arról beszél, hogy az „eleven szubsztancia” „csak annyiban valóságos, amennyiben önmaga tételezésének mozgása, vagyis mássálevésének önmagával való közvetítése”, maga is használja a *kör* metaforát s fejtegetéseit így zárja: „Ez *önmagának levése, a kör,* amelynek *vége az előre tételezett célja és kezdete, s csak a kivitel és a vége által valóságos”* (Fenomenológia, 17.). Egy másik helyen pedig, egy mozgásfázist kinagyítva így ír: „E mozgás által a tiszta gondolatok fogalmakká lesznek, s csak általa azok, amik valójában, önmozgások, *körök,* az, ami szubsztanciájuk, szellemi lényegiségek” (Fenomenológia, 25.). E körök szerepének megértéséhez persze, jó tudni, hogy

Hegel szerint „a tudás csak mint tudomány [...] valóságos" (Fenomenológia, 20.), a tudomány pedig – mint az előbbiekben egy helyen már láthattuk – az ismeréstől a megértésig vezető út. S „ez az út a fogalom mozgása által átfogja majd a tudat teljes objektív világát a maga szükségszerűségében" (Fenomenológia, 26.). Azaz a hegeli fenomenológia voltaképpen maga is egy szallagutat, szerpentint leíró fogalmi konstrukció. S a szallagút-hasonlat hegeli eredete, ha szembesülünk azzal, hogyan jellemzi Hegel a tudomány „kezdetét" még inkább szembeötlővé válik: „a tudomány, *a szellem egy világának koronája,* nem tökéletes a kezdetén. Az új szellem kezdete sokféle műveltségi forma *hosszas átalakulásának terméke,* egy sokszorosan *szövevényes útnak* és éppolyan sokszoros erőfeszítésnek és igyekezetnek *eredménye. Ez az egymásutánból és a maga kiterjedéséből magába visszament egész,* ennek létrejött egyszerű fogalma. Ennek az egyszerű egésznek a valósága pedig abban van, hogy *ama mozzanatokká lett alakulatok ismét újból, de új elemükben a létrejött értelemben fejlődnek és alakulnak"* (Fenomenológia, 14.).

A két nyelv értelemszerűen különbözik, de az *út* és a *körök* metaforája, amely Hegel érvelését is konstitutív módon hatja át, mutatis mutandis József Attilánál is megjelenik, s „formaművészettel" kapcsolatos fölfogásának meritumát (s személeti alapját) képezi.

Az eddig mondottak, azt hiszem, már önmagukban is valószínűsítik, hogy a művészetbölcseleti fragmentumokat József Attila Hegel, közelebbről a Fenomenológia ismeretében koncipiálta meg. Számomra, mindezeken túl, mégis egy látszólag lényegtelen megjegyzés teszi igazán nyilvánvalóvá a hegeli inspirációt. Ismeretes, József Attila *Az Istenek halnak, az Ember él* című nevezetes „tárgyi kritikai" tanulmányában egy helyen emleget egy bizonyos „varázserő"-t (JATC 1/1:217.). Hogy mi is ez a rejtélyes varázserő, s milyen szerepével kell számolni, régóta kérdése a kutatásnak. A fragmentumokat legjobban ismerő, róluk a legtöbbet fölismerő Tverdota György ugyan megnevezett már több olyan szöveget, amelyek e szöveghely mögötti inspirációként lehetségesek. Ezeket nincs is ok kétségbe vonni. A Fenomenológiát olvasva azonban föltűnhet, hogy ez a rejtélyes szerepű, már-már misztikus „varázserő" Hegelnél is fölbukkan – méghozzá egy teljesen racionális érvelés keretében, egy fontos gondolatmenet részeként. Hegel itt arról beszél, hogy: „A szellem csak úgy éri el igazságát, hogy az abszolút meghasonlottságban megtalálja önmagát" (Fenomenológia, 24.), majd egy olyan hatalomról beszél, amely „csak azáltal [...] hatalom, hogy szembenéz a negatívval s időzik nála". S itt, e ponton következik a minket közvetlenül érdeklő megállapítás: *„Ez az időzés az a varázserő,* amely a negatívat a létté változtatja. – Ez a varázserő ugyanaz, amit [...] a szubjektumnak neveztünk; ez abban, hogy a maga elemében létezést ad a meghatározottságnak megszűnteti az elvont azaz csak általában léttel bíró közvetlenséget, s ezáltal az igazi szubsztancia, a lét vagy a közvetlenség, melynek közvetítése nem rajta kívül van, hanem ő maga ez a közvetítés" (Fenomenológia, 25.).

Nem kétséges, ez a bizonyos „varázserő" Hegelnél metafora, nincs tehát itt szó semmiféle „varázsló" varázserejéről – a Fenomenológia itt a szellem önmozgásának egy fontos fázisáról beszél. Méghozzá, ismerjük föl, egy olyan fázisról, amely a műalkotás létrehozása szempontjából is kulcsfontosságú lehet – ez az a mozzanat ugyanis, amikor a szubjektum *„a maga elemében létezést ad a meghatározottságnak".* Ha jól olvastuk József Attila fragmentumait, föl kell tűnjék, hogy a varázserő nála is valami ilyesmit takar. Utalhat persze ez a metafora nyelvileg a hétköznapi értelemben vett varázslásra is, de nem kell hozzá éleslátás, hogy fölismerjük, itt nem erről, hanem egy, a spekulációt előmozdító metaforá-

ról van szó, s így – megítélésem szerint – a József Attila-i „varázserő” is metafora, amelynek elméleti alapjait Hegel szövege teszi számunkra világossá.

S még valami. A „varázserő” azonosításának hegeli fölvezetéséből már idéztem egy keveset. Nem árt azonban egy kicsit hosszabban is idézni ezt a szöveghelyet: „A szellem élete azonban nem az az élet, mely fél a haláltól és tisztán tartja magát a pusztítástól, hanem az, amely elviseli a halált és fenntartja magát benne. A szellem csak úgy éri el igazságát, hogy az abszolút meghasonlottságban megtalálja önmagát” (Fenomenológia, 24.). József Attila ismerői tudják, ez a gondolat, más nyelvi köntösben ugyan, de később egyik kedvenc tétele lett a költőnek – gondoljunk csak a többször is fölhasznált mottóra: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ottan kell azt megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.”. (Ennek rövidebb változata 1932-ben, a *Külvárosi éj* kötetben bukkant föl, majd 1934-ben a *Medvetánc* kötet élére került.) S talán az sem véletlen, hogy a korábbiakban idézett „időzés” (amely, mint láttuk, tulajdonképpen a varázserő) maga is visszaköszön majd a költőnél: „Kinek szívében elidőz / a tigris és a szelíd őz.”

Summa summarum: József Attila már a művészetbölcseleti fragmentumok írása idején is ismerte a Fenomenológiát, s ez a fontos mű akkortól ott volt az általa olvasott filozófiai művek közt.

IRODALOM

AGÁRDI FERENC 1957: *Emlékek*. In: *József Attila emlékkönyv*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 263–274.

HEGEL, G. W. F. 1979: *A szellem fenomenológiája*. 3. kiad. Ford. Szemere Samu. Bp. (Filozófiai Írók Tára Új folyam XIX.)

JATC: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közread. Horváth Iván et al. Bp. 1995.

NÉMETH ANDOR 1973: *Emlékiratok*. In: *A szélén behajtva*. Bp.

SZEMERE SAMU 1949: *Hegel filozófiájának magyar műszavai*. Magyar Nyelvőr, 331–336.

SZÍVÓS MIHÁLY 1996: *Válság és eszmélet. József Attila filozófiai fejlődésének vázlata 1935-ig*. In: *„A Dunánál” Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Tasi József. Bp. 59–76.

N. HORVÁTH BÉLA

Marxtól Marxig

A HEGEL, MARX, FREUD EMBERKÉPE

A *Hegel, Marx, Freud* keletkezését illetően nincs biztos adatunk. A tanulmánytöredék azonban nem előzmény nélküli, amint arra az elemzők rámutatnak. S abban is egységesnek tűnik az értelmezés, hogy a töredék központi kategóriája, a tudat, az öntudat, az emberi lényeg itt megfogalmazódó interpretációja az *Egyéniség és valóság*ig nyúlik vissza. A *Hegel, Marx, Freud* közvetlen előzményének azonban *A szocializmus bölcselete* látszik. Azzal együtt, hogy két különböző struktúrájú, gondolati ívű és pragmatikájú szövegről van szó. Ami az utóbbit illeti, nyilvánvalóan közös vonás, a kor traumájának, a hitleri hatalomátvételnek az értelmezési kísérlete, a magyarázat megtalálása. Ez következetesebben történik meg *A szocializmus bölcseleté*ben, bár direkt megfogalmazásban a későbbi szövegben olvasható. Az az egyetlen szövegrész utal a politikai indíttatásra, amely a történeti, politikai konstellációt leírja, s ami a filozófiai értelmezést inspirálta: „Ilyen körülmények között az a kérdés – miért nincs még szocializmus?" És a szövegrész gondolati és retorikus súlypontja: „– hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak a fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?"[1]

Ugyanerre a kérdésre keresi a választ *A szocializmus bölcselete* is. Ez a szöveg azonban élesen polémikus, erőteljesen konfrontatív a bolsevizmussal és a szovjet társadalmi gyakorlattal. Másrészt – noha csak elméletileg, az öntudat megzavarodása folyamatának aspektusából – a történelmi eseményeket, a németországi választásokat értelmezi, azokra reflektálva. Az értelmezés alapjául a bolsevizmus kritikája szolgál. S ebben a tekintetben valóban felvethető az a kapcsolat, amire Lengyel András utal[2], hogy a szöveg – és a vele összefüggésbe hozható újabban előkerült töredék – a *Miért nem én?* közelségében íródhatott. Persze az értelmezés szenvedélye mögött nem feltétlen a személyes sérelmet, a költő önérzetébe többszörösen is belegázoló moszkvai akcióra válaszoló sértődött dühöt kell látnunk. A miértekre, a kommunista mozgalom történelmi vereségére ugyanilyen indulattal keresi a választ Wilhelm Reich is *Mi az osztálytudat?* című brossúrájában, s némiképp a megtalált ok is hasonló. Reich is utópiának tartja azt a munkásmozgalmi tételt, amely a tömegek tudata és az osztálytudat közé egyenlőségjelet tesz. Érvelésében kárhoztatja a szovjet mintát, s az öntudat aspektusából bírálja a szovjet gazdaságmodellt is.[3] Mind Reich, mind József Attila a történelmi eseményekre kíván magyarázatot találni, aminek kínzó szükségszerűsége emberileg érthető, amint Fejtő Ferenc visszaemlékezéséből is kitűnik: „Ime a kérdés, amelyen az 1933-as megrendülést követő időkben nemcsak József Attila töprengett, hanem vele egy időben szerte a világon megannyi gondolkodó ember, akinek számára a marxizmus nem konjunktúraeszme, de nem is dogmatikus rendszer volt, hanem kritikai és analitikus vizsgálódás a valóságon s a kritikai és analitikus

megfontolások alapján való cselekedet."[4] József Attila valóban nem fordult szembe a marxi történelemszemlélettel – mint Fejtő írja – de egy radikális gondolati változtatást végrehajtott: ellenkező utat bejárva mint Marx, aki a filozófiától jutott el az ökonómiáig. *A szocializmus bölcselete* a történelmi tapasztalatok konklúzióiként, a bolsevizmus marxi gazdaságtanától szakítva, az ősforrásig nyúl vissza, a „marxi bölcseletig".

„Én – erről akarok szólni – azon a nézeten vagyok, hogy az *egész marxi bölcselet kérdésköre azonegy az emberi tudat alakulásának kérdéskörével.*"[5] fogalmazza meg József Attila szándékát, hogy – a történelmi analógiával élve – a feje tetejéről talpára állítsa Marxot, azaz újraértelmezze. „*Marxra* hivatkoznak a bolsevisták, de Marx gondolatait – bizonyára nem szántszándékkal – eredetiségükből kiforgatják."[6] – írja egy szállóigévé vált marxi citátum kapcsán, s a *Hegeli jogfilozófia kritikájához* című írásból idézi a teljes mondatot: „A kritika fegyvere semmi esetre sem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, *azonban az elmélet maga is anyagi erővé lesz, amint a tömegeket megragadja.*"[7] (A költő a die Macht szót nem a hatalom jelentésváltozattal, hanem az erővel fordítja.) József Attila – mint írja – a történelem alakulásától elválaszthatatlannak tartja a tudat alakulását, s az előbbi Marx-írásból idéz egy mondatot, amelyet némiképp saját költői praxisa elméleti alátámasztásául is értelmezhetünk, áthallást érezve a Marx-idézet és a Halász Gábornak írott levél poézis és valóság viszonyát taglaló részét illetően: „»Nem elegendő, hogy megvalósulásra törjön a gondolat, *magának a valóságnak is gondolatra kell törnie«* – más szóval: nem elegendő, hogy át akarják alakítani az emberek világát, a világot ehhez meg is kell érteniök."[8]

A szocializmus bölcselete a szocialista forradalmat és a szocializmust mint társadalmi formációt értelmezi egy a költő által autentikusnak tekintett megközelítésben, ez pedig az öntudat. S a *Hegel, Marx, Freud*ban levezeti ezen principium marxi genealógiáját, a Hegel, Feuerbach, Marx metamorfózist. S az ember lényegét szembeállítva Feuerbach individuum felfogásával a marxi kiteljesedett kategóriában látja: „A társadalmi viszonyok összessége."

József Attila elméleti forrása mindkét műben a fiatal Marx. Az 1932-ben megjelent *Frühschriften*[9], a korábban nem ismert, fiatalkori írásokat közreadó kötetből idézi a maga fordításában *A hegeli jogfilozófia kritikájához* című írást, illetve a bevezetőjét. A későbbi tanulmányban több, ugyanebben a kötetben napvilágot látott írásból idéz, szemezget egy gondolatsor felépítéséhez, illetve alátámasztásul. Költőnk ekkori filozófiai irányultságát és elméletalkotó tevékenységét Lengyel András Marx hegelizálásának tartja, „vagy legalábbis a marxi életmű hegeli inspirációjának aktualizálása."[10] Magam inkább Marx freudizálását látom itt is. S nem a szöveg utolsó, a Freudnak szentelt részében, hanem a Marxot interpretáló mondatokban.

„A szocialista ember számára – úgymond – az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember nemzése, (illetve termelése: Erzeugung) az emberi munka által."[11] – írja József Attila a marxi történelemfelfogást értelmezve, félbehagyva a mondatot. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című Marx-írásból idézett, illetve fordított mondat abból a részből származik, amely az Arisztotelész szájába adott példabeszédet cáfolja a világ és benne az ember önmaga általi termelődéséről. A József Attila által nem idézett második félmondat így folytatódik: „…mint a természetnek a ember számára való létrejövése, ily módon tehát megvan a szemléletes ellenállhatatlan bizonyítéka a maga önmaga általi

születéséről, a maga keletkezési folyamatáról."[12] Mint a József Attila-fordításból is látható, Marx a die Erzeugung szót használja, amelynek első jelentése valóban a „nemzés", „létrehozás". Azaz az a biologizmus, amely a *Hegel, Marx, Freud* több vonatkozásában felmerül, nem a költő félrefordítása többnyire, hanem a Marx-szöveg[13] sajátja.

József Attila vélhetően nemcsak azért fedezte fel magának a fiatal Marxot, mert a korábban nem ismert szövegek a reveláció erejével hatottak, hanem mert az így interpretálható Marx argumentációként szolgálhatott ahhoz a szemléleti fordulathoz, amely költészetében 1932-től érzékelhető, s amelynek deklaratív megnyilatkozása az *Egyéniség és valóság*. „Az egyén, illetve egyéniség tehát semmi módon nem fix vagy önálló alany, hanem társadalmi folyamat, a termelésnek tárgya és alanya, a társadalmi alanya és társadalmi tárgy"[14] – olvasható az *Egyéniség és valóság*ban a társadalmasított egyénről, aki a termelésben termelődik, s teremti önmagát tárgyként és alanyként, a társadalmi viszonyok összességében. A *Hegel, Marx, Freud*ban a *Tézisek Feuerbachról* című írásból idézett részben ugyanez az állítás fogalmazódik meg. „Az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége"[15] – írja József Attila az ember definíciójaként abban a gondolatsorban, amely az ember társas mivoltát, s ilyetén való determináltságát fejti ki. Az idézett Marx-mondat így hangzik: „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége."[16] A költő azzal, hogy rövidítette a mondatot, s az idézetből kihagyta a „maga valóságában" részt, definícióvá tömörítette ugyan a kijelentést, de megfosztotta attól a vonatkozástól, amely ezen emberi lényeg valószerűségére, valósságára utalt. Nemcsak arról van szó, hogy Marx Feuerbach tételét vitatva, a feuerbachi emberkép vallásos elvontságával állította szembe a társadalmasított egyént, hanem a „valóságosság" ki is terjeszti az egyén értelmezhetőségét. Mégpedig abban a vonatkozásban, amely erőteljesen jelen van a *Hegel, Marx, Freud* szövegében, s az *Egyéniség és valóság*ban csak az utolsó részben kap hangot. A *neurózis* részben a neurotikus egyén társadalmi lényegeként a nemi tevékenység zavara definiálódik: „A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban, a koitusz pedig, amint a pszichoanalízis igen helyesen tételezi, társadalmi tevékenység."[17] Azaz a „társadalmi viszonyok összességébe" beletartozik az ember nemi mivolta is, amint a *Hegel, Marx, Freud*hoz alapforrásként szolgáló *Gazdasági-filozófiai kéziratok* és a *Német ideológia* szövege ezt alátámasztja. Ez a kiterjesztés aztán meg is történik a József Attila-szövegben, amikor az ember lényegét még egyszer összegzi: „Minthogy az emberi lényeg a társadalmi viszonyok *összessége*, nyilvánvaló, hogy mind a tulajdonjog és az erkölcs, mind a tudományok és a termelési eszközök, mind az osztályok harca és a nemek viszonya az emberi lényeg valóságának megjelenései."[18]

„Kategóriáit Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja"[19] – olvasható a *Hegel, Marx, Freud*ban az a tételszerű megállapítás, amely a József Attila-i Marxra hagyatkozó interpretációt eleve meghatározza, illetve kijelöli értelmezési koordinátáit. A „faj" szót és kategóriát a költő a Marx-szöveg „Gattung" kifejezéséből származtatja, legalábbis azt a szót így fordítja magyarra. Szabolcsi Miklós a Gattung „félremagyarázását" a freudi és a marxi tanok összekapcsolásának eszközeként aposztrofálja.[20] Bókay Antal is a Gattung és a Gattungsverhältnis József Attila-i értelmezésében szűkítő tendenciát lát, mondván, hogy a költő a társadalmi és személyes lét eredetét biologisztikusan interpretálja[21]. Ez részben így is van. Annál is inkább, mert a két hivatkozott Marx-szöveg, a fiatal Marx azon szándékáról tanúskodik, hogy az emberi lényeget antropológiailag is értelmezze. Azaz a József

Attila-i szóhasználatnak semmi eszmei köze nincs a korabeli faj-fogalom ilyen vagy olyan értelmezéséhez, nem a „vér vegyészei" (ahogy Németh László jellemzi) által kreált raszszokra építő terminusként használja. A „faj" az emberiséget megnevező kategória, amelynek – ebben a József Attila-írásban – meghatározó jelentéstartalma az ösztönlét. Innét fogalmazódik meg a fentebbi Marx-kritika: „Jellemzi az is, hogy a nemiséget s vele az embert, hogy úgy mondjam, a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi s a termelési eszközök oldaláról szemléli a társadalmat."[22] Nem elképzelhetetlen, hogy a fiziologizmus és biologizmus ilyen szembeállítása annak az oppozíciónak a nyoma, amely a pszichoanalízis–marxizmus vitában épp e két fogalom körül kristályosodott ki, s amelyet a költő jól ismert.[23]

A biologizmussal azonosított ösztönlétet hiányoló József Attila jobbára a *Német ideológiá*ból hoz idézeteket, illetve töredékeket, amelyek – úgymond – a nemi tevékenység fiziologizmusát és gazdasági-termelő mivoltát interpretálják. Az idézetek többnyire töredékesek és bár illusztrálják az eredeti szöveg történelmi-szociológiai-biológiai konstellációját, az utóbbit hangsúlyozzák. Marx–Engels a történelem kezdetét bemutató részben – ahonnan az idézetek származnak – az emberi lét feltételeiként három alapvető szükségletet említ. A harmadik a szociális viszony csírájaként értelmezhető család, amely mint termelési produktum képződik. „A harmadik viszony, amely itt már eleve belép a történelmi fejlődésbe, az hogy az emberek, akik a saját életüket naponként újra megtermelik, kezdenek más embereket termelni, szaporodni – a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a *család*."[24] Az, hogy József Attila értelmezésében a termelés biologisztikus is (mint korábban utaltunk az Erzeugung szóhasználatára), illetve a nemzés, a nemi aktus társadalmi relációban értelmeződik, az az autentikus marxi–engelsi forrásokra vezethető vissza. A *Német ideológia* az emberi élet termelését a munka tevékenységéhez sorolja, amikor is a nemzés társadalmi viszony – mint a József Attila által már nem idézett része a mondatnak állítja – mert több egyén együttműködése, mindegy, hogy milyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik. József Attila idézi a munkamegosztás eredetére vonatkozó megállapítást is: „A népesség szaporodásával »fejlődik« a munkamegosztás, amely eredetileg nem volt más, mint a munka megosztása a nemi aktusban."[25] A költőt inspirálhatta az idézett mondattöredék egész szövegkörnyezete. A tudat mint társadalmi termék elsődleges formációiról van szó. Ez a természetvallás, amelyet Marx-Engels állati eredetűnek nevez, illetve a kezdetleges társadalmi tudat: szükségszerűség, hogy a környező emberekkel kapcsolatba kell lépni. Az emberi lét ezen szintje azonban csak abban a különbözik az állatitól, hogy „az ember tudata helyettesíti az ösztönt, vagy hogy az ösztöne tudatos."[26] E folyamat eredménye a népességszaporulat, amely pedig megteremti a munkamegosztást. József Attila azonban csak a nemi aktusra vonatkozó megállapítást idézi, a munkamegosztásra vonatkozó egyéb módozatokat nem. *A német ideológia* gondolatmenetét követve sorakoznak egymás után az idézetek, eljutva a tulajdonig, az egyenlőtlen elosztás formájáig, amelynek első kezdetleges változata a családban keresendő, ahol „az asszony és a gyermekek a férfi rabszolgái."[27] Itt azonban a költő más forráshoz nyúl, nem követi *A német ideológia* a tudatformációkat bemutató fejtegetéseit, hanem a *Gazdasági-filozófiai kéziratok Magántulajdon és kommunizmus* című fejezetéből idéz, hosszan.

„A nőhöz, mint a közös gyönyör cselédjéhez és mint zsákmányhoz való viszonyban ki van mondva az a végtelen lealacsonyítás, amelyben az ember önmaga számára létezik, mert e viszonylat titkának megvan a maga *nem kétértelmű* határozott, nyilvánvaló, *feltárt* kifejezése a férfinek a nőhöz való viszonyában és abban a módban, ahogyan ez a közvetlen, természetes faji (nemi) viszony (Gattungsverhältnis) felfogásra jut. Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes szükséges viszonya a *férfinek a nőhöz* való viszonya. Ennek a viszonynak a jellegéből következik, hogy az *ember* mint *faji lény* (Gattungswesen) mennyire lett magáé és mennyire fogta fel magát; a férfinek a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való legtermészetesebb viszonya."[28] József Attila hűen az eredetihez, de sajátos módon fordítja az idézett szöveg első mondatában a nő értelmezését. Megváltoztatja a szavak sorrendjét, másrészt a német szöveg die Wollust szavát gyönyörként (és nem kéjként), a der Raub-ot zsákmányként (és nem prédaként), a die Magd-ot cselédként (és nem szolgálólányként) fordítja. Ez azonban összhangban van a Marx-szöveggel, az előforduló kifejezések jelentésváltozatait alkalmazza egyéni módon a költő. (A fordított szövegben hiányzik egy mondat. Másrészt a költő összevonja az általa fordított szöveg utolsó szószerkezetébe – „mennyire a magántulajdon első pozitív megszületése" – beleapplikálja az általa már nem fordított következő mondatot. Az azonban nem megszületésről, hanem megszüntetésről szól: „Die erste positive Aufhebung des Privateigentums".[29]) A Gattungswesen fordítása azonban más jelentéstartalmat kölcsönöz a szövegnek, mint a mai fordítás. Aligha véletlen, hogy József Attilánál a szó előfordulásakor a faji és nemi megjelölés együtt szerepel. Nem arról van szó, hogy nem találta meg a Gattung szónak azt a magyar nyelvi filozófiai megfelelőjét, amit a mai fordítások nembeli-ként adnak vissza. A költő érzékelhette a szó gyökerének etimológiájában a Gattin feleség, hitves jelenlétét is, azaz a szexualitásra való vonatkoztatást. Másrészt kétségtelen, a biológia az emberről mint fajról és mint faji lényről beszél. A József Attila-i fogalomhasználat a biologikumot (benne a nemiséget) mint szubsztanciális elemet tartalmazza, azzal együtt, hogy az emberi faj társadalmat alkotó képességéről is szól. „Az ember egyéni és nembeli élete nem különböznek – írja Marx, s a mondatból ezt a részt József Attila is idézi, a nembeli szó helyet a faji jelzőt használva – bármennyire úgy van is – [folytatódik a szöveg] – és ez szükségszerű –, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van , hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet."[30] A Marx-szöveg Gattunscharacter fogalmának értelmezési lehetőségéről írja Erich Fromm: „Marx a Gattungscharacter alatt az emberi lényeget érti, nevezetesen azt, ami a történelmi processzus folyamatában az ember produktív tevékenysége által valóságossá válik".[31]

A biologizmus erőteljesen érvényesül a szövegváltozatokban. Szinte az *Egyéniség és valóság* problémafelvetésére, de radikálisabb fogalmazásban, ismerhetnénk a [7. rész előző megfogalmazása] jegyzetű töredékben: „Minthogy maga Marx a nemi aktusban látta útnak indítottnak a termelést és a fejlődést, talán nem visszavetendő az analógia: az , hogy nincs még szocializmus, bár a termelési eszközök fejlettsége és a termelő erők megkívánják a gazdaságnak ezt a formáját, megfelel a pszichikai eredetű impotenciának és a frigiditásnak: a koituszból elmarad az orgazmus, bár a nemi szervek fejlettsége és az ösztönök megkívánják a nemi egyesülésnek ezt a formáját."[32] A biológia, a nemiség ilyen társadalmasítása arra a szemléletre utal, amely az egyes szövegekben kimutatott Reich-hatásban

érzékelhető. Kevésbé radikális formában, de az analóg szemlélet a szövegforrás más helyén is megmutatkozik. „Ahogy a természetes élet föltételei a természetes szervek, úgy föltételei a termelő vagyis emberi életnek a termelő eszközök. A máj, a vese, a nemi és általában az összes szervek arra szolgálnak, hogy az egyes lények velük mind egyéni, mind faji életüket napról-napra újjátermeljék. A közös társas életnek ugyanilyen szervei a termelési eszközök."[33]

A *Hegel, Marx, Freud*ban a korai Marx-szövegek nem tájékozódásul, hanem argumentációként szolgálnak. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban a költő nemcsak eredeti szellemiséget és nyelviséget talált, hanem a társadalom olyan gondolati formáját is meglelte, amelyet az ebben az időszakban keletkező műveiben maga is megfogalmaz. „A történelem egész mozgása ezért – ahogy a kommunizmus *valóságos* nemzési aktusa – empirikus létezésének születési aktusa –, éppúgy a kommunizmus gondolkodó tudata számára is *létrejövésének fogalmilag megragadott és tudott mozgása*..."[34] – olvasható Marxnál a kommunizmus keletkezéséről némiképp szokatlan frazeológiával. A kommunizmus céljáról írja Marx: „A kommunizmus a legközelebbi jövő szükségszerű alakja és energikus elve, de a kommunizmus nem mint olyan, az emberi fejlődés célja – az emberi társadalom alakja –"[35] Akkor tehát mi a kommunizmus? Nem az önlényegű és önelvű társadalmi formáció, s nemcsak a sokszor ismételt magántulajdon megszüntetése. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ból kibontakozó emberkép jelenthetett elsősorban oppozíciót József Attila olvasatában a korabeli kommunista mozgalommal és igazolást is nézeteihez. „A társadalmi tevékenység és a társadalmi élvezet semmiképpen sem *csakis* egy *közvetlenül* közösségi tevékenység és közvetlenül közösségi élvezet formájában egzisztál..."[36] – olvasható közösség és egyén viszonylatának interpretációja. Vagy másutt: „Az ember – bármennyire egy különös egyén is ezért, és éppen különössége teszi egyénné és valóságos egyéni *közösségi* lénnyé – éppannyira a *totalitás* is, az eszményi totalitás, a szubjektív létezésre a gondolt és érzett társadalomnak magáért valóan, mint ahogy a valóságban is mind a társadalmi létezés szemléleteként és valóságos élvezeteként, mind pedig emberi életnyilvánítás totalitásaként létezik."[37] Noha az előbbiekben idézett Marx-mondat a kommunizmus lényegét illetően abbamarad, tehát csak azt olvashatjuk, hogy mi nem a kommunizmus. Előbb azonban áll egy megfogalmazás, amely valószínűsíthetően megfogta József Attilát: „A szocializmus az ember *pozitív*, már nem a vallás megszüntetése által közvetített *öntudata*, mint ahogy a *valóságos élet* az ember pozitív, már nem a magántulajdon megszüntetése, a *kommunizmus* által közvetített valósága."[38]

A *Hegel, Marx, Freud* mindenesetre olyan módon polemikus, hogy az autentikus forrást mutatja fel egy az arra hivatkozó gyakorlattal szemben. (A kortársi visszaemlékezések elbizonytalanítóak a szöveg rendeltetését illetően.) A töredék a gondolkodástörténet folyamatába illeszti a marxizmust, de nem azért, hogy cáfolja azt. Még csak nem is kísérli meg újraértelmezni, hisz maguk az eredeti szövegek teszik ezt meg. Vagy legalábbis az értelmezések olyan koordinátáit nyitják meg, amelyekben az ember mint antropológiai lény hangsúlyozódik. Ezt konstatálta József Attila abban a megjegyzésében, amely szerint Marx materializálta a nemiséget. Az általa kiemelt idézetek mindenképp ezt mutatják. Az ember Gattungswesen mivoltát – ebben az interpretációban – a fajisága, nemisége közvetíti. Vagy ahogy az új természettudományt felvázoló részben e két fogalom együttesét

már összefoglalóan használja a társadalmi léttől megbetegedett emberre vonatkozóan: „…tudata azonban nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének …”[39]

A tudat által meghatározott létet értelmező tudomány nem magát a létet, hanem annak csak egy interpretációját vizsgálja az interpretáció elemzésével. Filozófiai szükségességét és terápiás mivoltát a költő az *Új szocializmust!* című cikkében hangsúlyozza: „A marxi elmélet filozófia, de pszichológia is. Humanizmus, de éppen a legemberibb jelenséget – az elmebetegséget és a neurózisokat nem lehet vele megérteni… A »szellemi természetről« szóló marxi felfogás kritikáját itt kell kezdeni, a homo oeconomisnál és nem a res oeconomicánál. A társadalmi fejlődés humanista elvét össze kellene vetni már az egyén szociális fejlődésének tanulmányozásával, a történelmi materializmust a pszichoanalízissel.”[40] Talán erről szólt volna a *Hegel, Marx, Freud.*

JEGYZETEK

1. József Attila Összes Művei (Szerk. Szabolcsi Miklós) III. Bp. 1958. Akadémiai 263. (a továbbiakban: JAÖM)
2. Lengyel András: A szocializmus mint „emberi öntudat”. In: Gondja kell a gondolatban. 207–234, Szeged 2005, Tiszatáj
3. Vö. N. Horváth Béla: Szocializmus és mélylélektan. In: Testet öltött érv Az értekező József Attila (Szerk. Tverdota György és Veres András) Bp. 2003 Balassi K. 130–141
4. Fejtő Ferenc: József Attila az útmutató. Bp. 2005 Népszava 16.
5. JAÖM III. 149.
6. JAÖM III. 148.
7. JAÖM III. 148.
8. JAŐM III.148.
9. Der Historische Materializmus Die Frühschriften. Herausg. v. J. Landshut 1953 Kröner Verlag
10. Lengyel András 223.
11. JAÖM III. 265.
12. Karl Marx és Friedrich Engels Művei 42. kötet (a továbbiakban MEM) Bp. 1981 Kossuth K. 115.
13. Die Frühschriften 247–248
14. JAÖM III. 122.
15. JAÖM III. 265.
16. Die Frühschriften 340.
17. JAÖM III. 126.
18. JAÖM III. 264.
19. JAÖM III.264.
20. Szabolcsi Miklós: Kész a leltár. Bp. 1998. Akadémiai K. 712.
21. Bókay Antal: Pszichoanalízis, freudizmus és marxizmus kapcsolata József Attila világképében. Literatura 1980. 2. 248–266, 258.
22. JAÖM III. 267.
23. ld. Erős Ferenc: Pszichoanalízis, freudizmus, marxizmus. Bp. 1986 Gondolat K.
24. Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia. Bp. 1974 Magyar Helikon 37.
25. JAÖM III.266.
26. Marx–Engels: A német ideológia 39.
27. JAÖM III. 266
28. JAÖM III. 266.

29. Die Frühschriften 235.
30. MEM: 42. 109.; JAÖM III: 265.
31. Fromm, Erich: Das Menschenbild bei Marx. Frankfurt am Main 1980., Europäische Verlanganstalt 107.
32. PIM Kézirattár 1087/32.
33. PIM Kézirattár 1087/62.
34. MEM: 107.
35. MEM: 116.
36. MEM: 108.
37. MEM: 109.
38. MEM: 116.
39. AÖM III: 269.
40. JAÖM III. 178.

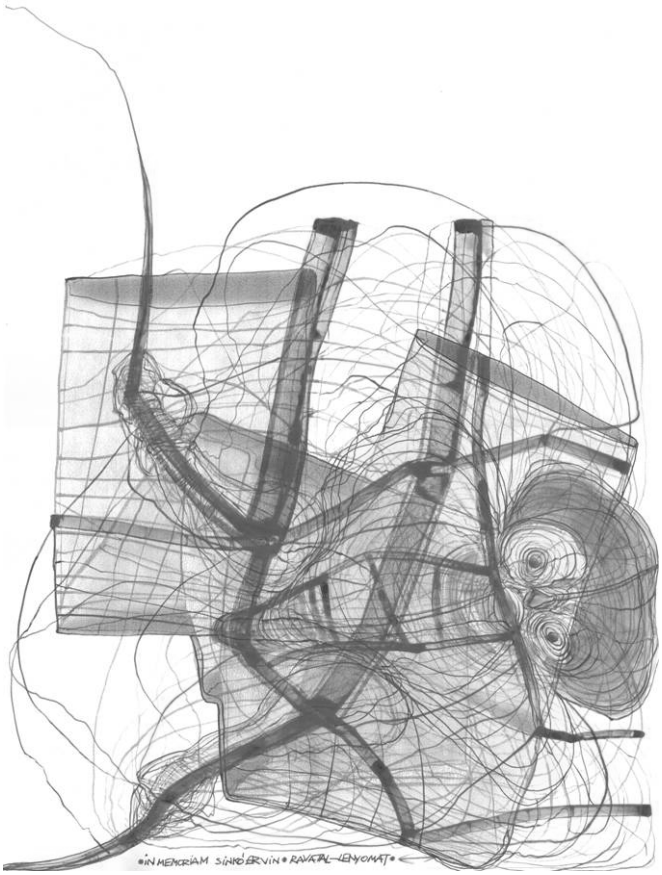

BÓKAY ANTAL

Marxizmus és pszichoanalízis

JÓZSEF ATTILA ELMÉLETEI

Elmélet, költészet, világkép

József Attila saját hangja, ma is meghatározó hatású költői karaktere 1925 és 1929 között formálódott meg. A *Tiszta szívvel*-től kezdődően egyre következetesebben és tudatosabban alkalmazza a legjelentősebb európai költészeti trendekben is uralomra jutó késő-modern tárgyias diszkurzust, egy olyan poétikát, amely a személyes élmények szimbólumteremtő varázslata helyett a szelf és a tárgyi világ materiális hátterű, homogén strukturáltságát mutatja fel. 1929-ig ez a tárgyias költészet sokféle irányból, sokféle tematikából és igen változékony világnézeti háttér-momentumokból mintegy induktíven rakódik össze. Az 1930-as év már ezen a tárgyias költészeti stratégián *belül* hoz jelentős fordulatot: a tárgyias megközelítés induktív, sokféle poétikai elemmel próbálkozó módja rövid idő alatt deduktív poétikai stratégiára vált, és a tárgyi szemléletmód (majdnem) minden eleme egyetlen világkép, egyetlen lét-konstrukciós elv, a marxizmus alá sorolódik. A marxizmus persze olyan gondolatrendszer, amely kifejezetten, természetéből következően igen alkalmas nemcsak egy ilyen totalizáló érvényű tárgyias világkép és poétikai stratégia felépítésére, hanem egy cselekvési modell, személyes és közösségi szerep gyakorlására is. Marxot parafrazálva: a marxizmus poétikai integrálásával a tárgyias költő nemcsak a lét figuratív megragadásához, hanem annak (sajátos természetű, szerepű) megváltoztatásához is eljut (erről szól Walter Benjamin „Az alkotó mint termelő” 1934-es tanulmánya Lukács György ebben az időben publikált több írása vagy olyan nagyon különböző költők útja mint Aragon, Eluard és W. H. Auden). József Attila költői és gondolkodói eszméletéből 1930-ban eltűnnek, elhalványulnak korábban oly fontos gondolatok és szerzők (Bergson, Croce) és minden elem, minden szellemi forrás és poétikai-gondolati eredmény a marxizmusra és a marxizmusba épül. Emiatt kulcsjelentőségű az, hogy rekonstruáljuk a költő marxista világképét, annak belső változásait, tematikus értelemben véve koherens vagy éppen inkoherens elemeit, összefüggéseit.

A marxizmus fent említett deduktív, összefogó-értelmező szerepének a következménye az, hogy az 1930 után keletkezett elméleti írásoknak más és jelentősebb költészeti funkciója van, mint a korábban készült tanulmányoknak: felvetéseik olykor szó szerint jelen vannak a versekben, sőt a bennük kialakított nézetek lezárnak, értelmeznek, konstruálnak, azaz valamiféle metapoétikai szervező szereppel is rendelkeznek. A különböző (elméleti versus poétikai) kifejezési modalitások közötti kapcsolat és hatás persze még akkor sem egyszerű (és akármerről nézve sem egyirányú), amikor ez kézenfekvőnek tűnik, azaz semmiképpen sem „lefordításról”, ugyanannak hol fogalmi, hol képi megjelenítéséről van

szó. Sokkal inkább egy konstruktív-dekonstruktív jellegű, támogató-kioldó, értelmező-eltitkoló, identitásra törekvő, de azt mindig megbontó két beszédet olvashatunk itt egymásra. Az elméleti írások a diszkurzus természetéből következően egyrészt referenciális, leíró szándékúak, másrészt elvi integrálásra, absztrakcióra, racionális megoldásra törekszenek, ezért egyfajta meta-konstrukciókként, totalizáló gesztusokként működnek. Lényeges azonban, hogy a költő fogalmakkal lejegyzett marxizmusa a totalizáló szándék ellenére sem homogén, a személyes és politikai történet nyomán változik, sőt egy olyan belső logikával (vagy mint megmutatnám retorikával) működik, amely párhuzamosítható a poétikai alakulással.

Vázlatomban – mely inkább egy hosszabb írás munkaterve és nem egy részletesen érvelő tanulmány – azt bizonyítanám, hogy József Attila az 1930-ra megformálódó és aztán egész maradék életében egyértelműen uralkodó marxista világképe és az ehhez határozottan kapcsolódó poétikai beszédmódja többféle, egyre komplexebb (talán egyre ellentmondásosabb) modellt követett. Három olyan – egy-egy elméleti íráshoz köthető – alakulási fázist szeretnék jelezni, amelyek elméleti-filozófiai, politikai és poétikai szempontból is elkülöníthetők. A három szakaszban a pszichoanalízis eltérő szerepe, lehetőségei is (a marxista alap-keret változása mentén) hol erőteljesebben, hol halványabban kitapinthatók. A három fázis három kulcsjelentőségű elméleti íráshoz kapcsolható:

Az első az *Egyéniség és valóság* 1932 júniusából.
A második *A szocializmus bölcselete* 1934 novemberéből
A harmadik pedig a *Hegel, Marx, Freud* 1936-ból

Az elméleti írások és versek párhuzama nem egyszerű, egy bizonyos szintig azonban definiálható. Vannak kötetek, versek, amelyek egy-egy modell, világlátás filozófiailag is koherens költői megjelenítésére törekednek. Az 1930-as *Döntsd a tőkét!* és az 1932-es *Külvárosi éj* az első marxizmusmodell mentén gondolkodik, de ennek a modellnek átfogó versi megfogalmazása csak később (a valószínűleg 1932 végén keletkezett) *A város peremében*, illetve az 1933 márciusában megjelenő *Téli éjszakában* történik meg. Az 1934 decemberben megjelenő *Medvetánc* kötet utolsó *Versek 1933–1934-ből* című része már az első és második modellhez kapcsolódódó verseket is tartalmaz, sőt a harmadik modell felé is megtörténik a nyitás.

Az első (a törvény-elvű) marxizmus – a metonimikus fogalmi rendszer kiépítése

Az *Egyéniség és valóság* az első marxizmus modell legfontosabb megfogalmazása, 1932 júniusában a József Attila által szerkesztett, az illegális kommunista párt által támogatott, mindössze egyetlen számmal előrukkoló *Valóság* című folyóirat kezdő tanulmányaként jelent meg. A cím (és efölött a folyóirat címe) is jelzi az írás központi törekvését: úgy próbál különböző létszinteket egymásra vetíteni, hogy azok meghatározó mozzanataként egy sajátos tárgyiasságot, egy sajátos „valóságot" fedezzen fel. Maga a tanulmány azonban egy szót sem szól arról a valamiről, a „valóságról", amit kétszeresen is címbe emelt. Talán azért, mert pontosan arról van szó, amit a *Történelem és osztálytudatban* is olvashatunk: a valóság az a létezési modalitás, amelyben a világ tárgyi-materiális alapja és ilyen tendenciái átláthatókká váltak: „A tudatossá válás az egészhez való viszony megvilágosulása

által valóságot kölcsönöz a mindennapi harc mozzanatának, a puszta tényszerűségből, egzisztenciából valósággá változtatja azt”[1]. Talányos, hogy miért az „Egyéniség” lett a tanulmány címének első szava, hiszen az „egyén” a tanulmányban vázolt lét-szerkezetben nem rendelkezik autonóm hellyel, csak vektorok, folyamatok találkozása. Tematikai szempontból pontosabb lett volna egy olyan cím (például: „Társadalom, egyén, forradalom és neurózis”), amely a részfejezeteket foglalta volna össze.

A tanulmányban egy kiemelt szerepű tárgyiasság, a „termelési eszköz” kap középponti, minden mást felépítő szerepet, ez a reprezentatív valóság. Ez egy olyan különleges *tárgyiasság*, amely integráló, irányító középpontjává (tárgyiasult lét-területévé) válik minden egyéni és társadalmi folyamatnak. A tanulmány elején olvashatjuk, hogy „a társadalom a termelési eszköz révén alanya és tárgya a természeti anyag társadalmasításának” és ebben a folyamatban a termelési eszköz ugyan kifejezetten tárgy, a társadalom produktuma, de ugyanakkor a társadalom aktív, teremtő központja, azaz alany is. Nincs tehát autonóm, magánvaló természet, nincs érintetlen tárgyiasság és nincs autonóm cselekvő sem, amit és akit ilyennek hittünk nem más, mint a termelési eszköz által létrehozott, abban artikulált folyamat, *viszony* produktuma. A viszony: leképeződés, transzformáció, egy átható homológia, amely a lét különböző strukturált síkjait egymásnak megfelelteti, de – figyelmeztet minket a költő – „a termelési eszköz nem objektivációja e viszonynak, hanem maga a viszony a maga társadalmi valóságában”. A különbségtétel fontossága abban rejlik, hogy ezért egyértelmű: a tárgy nem reprezentáció, nem visszatükrözés, hanem az a dolog maga, azaz a viszony maga. A *Történelem és osztálytudat* erről így ír: „azok a közvetítési formák, amelyekben és amelyek által az adott tárgyak létezésének közvetlenségén való túllépés megtörténik, mint maguknak a tárgyaknak strukturáló felépítési elvei és reális mozgási tendenciái kerülnek felmutatásra” vagyis „egybeesik a történeti és gondolati genezis”[2] Hasonló történik a tárgyias költészetben: a tárgy itt sem reprezentáció, hanem egy olyan metonimikus lét-sorozat, amely tárgyiasult mivoltában (például „téli éjszaka” létében) a viszony, mint olyan konstruálódik. A „viszony fogalma maga az emberi szubjektum objektivációja”, ezért a társadalom „nem csupán anyagi viszonyban álló emberek mozgó összessége, hanem egyben emberi viszonyok mozgó anyaga is”.

A következő fejezet, mely „Az egyén” címet viseli az individuumot illeszti be ebben a gépezetbe: „Az egyén, illetve egyéniség tehát semmi módon nem fix vagy önálló alany, hanem társadalmi folyamat, a termelésnek tárgya és alanya, társadalmi alany és társadalmi tárgy.” Az egyén egyrészt tárgya a termelési eszköznek, másrészt alanya, aktivizálója annak, önmagában mint individuum nem létezik, kizárólag egy olyan sajátos tér, kereszteződés, amelyen, ahol a viszonyok működnek, folyamatba állnak. Az egyén fogalma már az 1931. szeptemberi Kassák-kritikában is hasonlóképpen fogalmazódott meg. Fontos megfigyelni, hogy ez a kritika már az egy évvel későbbi *Egyéniség és valóság* 1–2. részének logikája szerint épül fel. Kassák munkásságát József Attila három lépésben elemzi, először a versek racionális építményét, másodszor társadalmi funkcióját és harmadikként a bennük megjelenő egyént, személyesség-képet vizsgálja. Az egyén azonban csak tárgyi-funkcionális csomópont: „Fontossá akkor válik, amikor egyben kihangsúlyozottan azt a kérdést is magával hozza, hogy az elmeműben megnyilatkozó egyéniség mifajta viszonyban áll a kö-

[1] Lukács, György. *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető, 1971. 243.

[2] im. 429.

zösséggel. Mert hiszen minden egyéniség csak különös hordozója a társadalmiságnak." (110). Ugyanez a logika, az egyén feloldása a társadalmi-történelmi folyamatban jellemzi Lukács György felfogását is: „Az egyén soha nem lehet a dolgok mértéke (…) csak az osztály (és nem a „nem", ami csak kontemplatív-stilizált, mitologizált egyén) képes a valóság totalitásához gyakorlatilag, átalakítóan viszonyulni. S az osztály is csak akkor, ha a készen talált, adott világ dologi tárgyiságában képes megpillantani azt a folyamatot, amely ugyanakkor az ő saját sorsa is. Az egyén számára a dologiság s ezzel együtt a determinizmus (a determinizmus a dolgok gondolatilag szükségszerű összefonódása) megszüntethetetlen."[3]

Az *Egyéniség és valóság* következő lépése a tárgyi viszonyok narrativizálódásának felvetése, ez az a folyamat, amelyben a termelési eszközből, a reprezentatív tárgyból konstruktív sorozat, történelem, múltba és főleg jövőbe ható történet formálódik. A termelési eszköz sajátos tulajdonviszonyba kerülése fordítja azt át valamiféle társadalmi-történelmi tárgyba, a *tőke* jelenségébe. A tőke „dologi képzeletének" megfelelő a tulajdonviszonyok mentén megformált személyi képlet a tőkés-bérmunkás viszony. József Attila ezt is az alany-tárgy dialektikán vezeti le, és egy olyan társadalmi ellentmondást mutat be, amely az alanyi-tárgyi váltások, a viszonyból következő folyamat szabad kibomlása helyett annak rögzítését, megmerevítését jelzi, a tőkés csak alanyi, a bérmunkás csak tárgyi pozícióban van. Ez a viszony-alakulás vezet el egy reprezentatív, tárgyias narratívához, a forradalomhoz, amely így nem más, mint az alany-tárgy dialektika felszabadulása, érvényesülése a szabad társadalmi önmegvalósítás lehetőségének megjelenése.

A tanulmány marxizmusa meglehetősen világos, határozott irányt mutat. Egy kizárólagosan materiális alapú, viszonyrendszerek, konstrukciók homogeneitására épülő, a hegeli dialektikát a kései, *A tőke* materiális logikájának módjára használó Marx mentén gondolkodik[4]. Centrális eszméje a totalitás, egy materiális teljesség, amely múltat, jelent és jövőt, kintet és a belsőt és minden társadalmi csoportot egyaránt abszolút törvénybe foglal, a felépítményt az alap szigorú, közvetlen következményeként tarja nyilván. Ebben a világban nincsenek áttételek, közvetítések, hanem csak tiszta viszonyok, nincsenek olyan köztes létezők, amelyek részben autonóm módon az egymással homogén leképeződéseket és folyamatokat befolyásolni tudnák. Ennek a eszménék legközelebbi párhuzama a kortársak között a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa, vagy a későbbi marxisták közül az „antihumanista marxizmus" Althussere[5].

A tanulmány negyedik, záró része „A neurózis" címet viseli. Kiindulópontja az az általános, már felvezetett gondolat, hogy „az egyén illetve egyéniség társadalmi folyamat, a társadalmi alanynak és tárgynak az azonossága". Ennek az azonosságnak a megbomlása

---

[3] im. 485.

[4] Jó összefoglalója lehetne ennek az a Marx-idézet, amelyet József Attila lefordított: „*Marx* Bev. Kritik der polit. Ökon. „Létük társadalmi termelésében az emberek akaratuktól független, szükségszerű, meghatározott viszonyokba lépnek; e termelési viszonyok megfelelnek az anyagi termelőerők egy adott fejlettségi fokának. E termelési vonatkozások összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, a valóságos alapot, amelyen a jogi és politikai fölépítmény emelkedik és amelynek megfelelnek a meghatározott társadalmi tudatok formái. Általában az intellektuális politikai és társadalmi életfejlődés föltétele az anyagi élet termelőmódja."

[5] A kettő között persze jelentős különbség van abban, hogy az individualitást kizáró elméleti konstrukció álláspontját Lukács a Gazdasági-filozófiai kéziratok ismerete előtt, Althusser pedig ez után vallotta.

vezet el a forradalomhoz, és teremti meg a forradalmár pozícióját, vagy a forradalmi pozíció felismerésének lehetetlensége esetén belső töréshez, szakadáshoz: neurózishoz. A neurózis definíciója igencsak reduktív, direkt módon szexualizálódik, egyszerűen az orgazmusképesség mentén határozódik meg. Bizonyos értelemben a neurotikus és a forradalmár ugyanazon pozícióban van, mindkettő a társadalmi alany és tárgy viszonyának megbomlása mentén létezik. Ez az a pont, ahol József Attila közvetlenül is Freudra utal: a *Totem és tabu*t idézi, jelzi, hogy ott Freud a „vadnépek és neurotikusok" hasonlóságáról beszél anélkül, hogy a vadnépeket neurotikusnak gondolta volna.

A pszichoanalízis elméleti beépítése[6] az etika és erkölcsiség problémájának kizárására is szolgál, erről elsősorban a *Korunk* számára 1932 nyarán Totis Béla könyvéről készített (de akkor kéziratban maradt) kritika szól. A pszichoanalízis (amely itt határozottan tudomány, nem pedig terápia) pontosan arra való a személy esetében, mint a marxizmus a társadalom esetében: mindkettő korrigálja a gépezet, a termelő társadalom működésének hibáit: *„A marxizmus az elnyomott proletáriátus fölszabadításának, a pszichoanalízis az elfojtásokkal teli lélek gyógyításának a tudománya"* – írja a költő[7]. Itt, a Totis-kritikában, a költő részletesebben ki is fejti a pszichoanalízis és az abban megmutatott egyéni lelki folyamatok lehetséges magyarázó pozícióját. A többször elismételt központi kritika az egyén pozíciójával kapcsolatos. József Attila bírálatának éle Totis azon hiedelme, hogy

„az egyén képes önmagát fölszabadítani saját magának gátlásai alól. Pedig marxizmus és pszichoanalízis egyként azon az álláspontonvan, hogy megoldás csak társadalmilag lehetséges – pszichoanalitikai kezelést sem folytathat az egyén önmagán, az is csak társasan, társadalmilag, orvos segítségével lehetséges". (128.)

Később erre a problémára a költő újból visszatér:

„És gondolattalan kispolgári beállítás, hogy az ifjúság saját egyéni kultúrájával fölszabadulásra tehet szert. Az ifjúi és egyéni kultúra az általános kulturális fölépítmény része, amelyet megváltoztatni csak a gazdasági alap megsemmisítésével és új gazdasági alap teremtésével lehet."[8]

A polgári társadalom következménye nemcsak az „ellentmondásos tudat", hanem „a hazug tartalmú tudatból kialakuló tudattalan"(128.). Ennek forrása a polgári társadalom elfojtó hatalma (erkölcse és osztályérdeket szolgáló humanizmusa), amely – hacsak valaki forradalmárként ki nem szabadul a hatása alól – neurotizál, megbetegít. A Totis-kritika nem foglalkozik a pszichoanalitikus terápia kérdésével, logikája inkább arra vezet, hogy ez a terápia mellékes, az igazi terapeuta a forradalom, a pszichoanalitikus csak példákat, bizonyítékokat gyűjthet arra, hogy lám, a kapitalizmus milyen ellentmondásos, megbetegítő helyzeteket teremt. A terápia csak a tüneti kezelés szerepét kaphatja, miközben a pszichoanalitikus elméleti belátás fontos leleplező, megvilágító funkcióval bír a kapitalista társadalom működésének feltárását célzó heroikus filozófiai és politikai munkában. Nem érdektelen, hogy ebben az időszakban a költő saját élete is a mozgalom és a pszichoanalitikus terápia kettős hatása alatt állt. Vajon ő magát minek tartotta inkább, neurotikusnak

---

[6] A pszichoanalízis szerepéről vö.: Erős, Ferenc. „Freudomarxista volt-e József Attila." In *Miért fáj ma is – Az ismeretlen József Attila*, by Horváth Iván és Tverdota György, Budapest: Balassi Kiadó, 1992. 259–296.

[7] A kiemelés József Attiláé.

[8] A kiemelés József Attiláé.

vagy forradalmárnak? Talán a Totis-kritika egyik mondata a válasz: „Ha megvan / a polgári erkölcs/ benne mégis, (hiszen a forradalmár is ebben a társadalomban nyerte létét és tudatát), akkor állandóan küzd maga ellen is, (ami parapatiás tünet is lehet).” Ugyanez általánosabb megfogalmazásban: „az egyén ’idegessé’ válik, saját magával meghasonlik, mert ami ellen társadalmi méretekben küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja” (129.).

A Totis-kritika tartalmaz egy rövid elméleti, metapszichológiai gondolatmenetet is, amely a pszichoanalízis felől fogalmazza meg a kapitalista társadalom ellentmondásaiba taszított ember élethelyzetét:

„Az életösztön a társadalomban születő egyén számára nem lehet más, mint a társadalmi élet ösztöne, minthogy pedig a tőkés társadalom elháríthatatlan akadályokat emel az életösztöne kiélése elé, az egyén már a gyermekkorban olyan konfliktusba kerül saját magával, amely egyénileg megoldhatatlan. A társadalmi élet ösztöne kizáró ellentétévé válik a kapitalizmusban az életösztönnek, tehát – kizáró ellentétről van szó – nem alkothatnak egységet. Az ilyen alapon létrejött lelki konfliktus hasonlít a kapitalizmus lényegéből folyó gazdasági válsághoz. Az életösztön úgy kerül szembe a társadalmi élet ösztönével, ahogy a szükségletek kielégítésére szolgáló hasznos cikkek termelése ellenmondásba jut az értéktárgyak termelésével. *A parapatia, az idegesség bacillusa az áru és a magántulajdon.”*

A használt fogalmak – a pszichoanalitikus diszkurzus felől nézve – nem elég szabatosak, de rekonstruálható az az elméleti pozíció, amelyet a költő itt működtet. Az életösztön fogalma Freud 1920-as, magyarul 1923-ban megjelent *A halálösztön és az életösztönök* című művéből származik. Freud az életösztön kategóriájába fogja össze a szexuális ösztönök és az én-ösztönök csoportjait. Az életösztönök létrehoznak, teremtenek, metafizikai ellentétben a halálösztönnel, amely egy élet előtti organikus csendet próbál visszaállítani. József Attila megkettőzi az életösztön fogalmát, feltételezi, hogy az adott történeti pillanatban, a kapitalizmusban van ennek társadalmi és egyéni változata, amelyek között ellentmondás, szakadás alakult ki. Az életösztön problémájának felvetése már sokkal átfogóbb gondolat, mint a koitusz- és orgazmusprobléma, amely az *Egyéniség és valóság* utolsó részének kérdése. Az életösztönök fogalmával jelzett emberi jelenség ugyanis komplexebb a puszta orgazmus szempontnál, a szexuális ösztön koncepció mellett az énösztönöket, azaz a személyt nárcisztikusan teremtő erőviszonyokat is magukba foglalják. Nem mellékes, hogy József Attila ezen felvetése határozottan ellentétes Wilhelm Reich elgondolásaival: Reich kifejezetten ellene volt, elutasította az életösztön és halálösztön fogalmait.

A világ mindenféle leképezése hordoz valamiféle retorikai stratégiát, hiszen a leképezés vagy kifejezés során végtelen sok vonatkozást kell véges szemantikai és szintaktikai konstrukciókkal felidézni. Ha ilyen szempontból is átgondoljuk József Attila eszmei alakulását, akkor jól érzékelhető, hogy az első marxizmusmodell világkezelési módja, megalapozó retorikai hozzáállása *metonimikus*: a költő úgy gondolkodik a világról, hogy a lét részrendszerek párhuzamos, homogén viszonystruktúrákra épülő egységek, egymás-mellettiségek működése, amelyben a hangsúly természetesen a centrális tárgyiasságon, a termelési eszközön van. De a termelési eszköz nem képeződik le a többi lét-jelenségben és folyamatban (nem szimbolikus vagy metaforikus), hanem csak elsődleges és legtisztább

megjelenése egy viszonyrendszernek, egy konstrukciónak, amely modelljére hangolva az adott történelmi világ többi jelenségében (egyénben, közösségben, kultúrában) is megformálódik. Ez pedig pontosan a metonímia elve: egy metonímia akkor hatásos, ha a figurális elem mintegy varázsütésre egy olyan struktúrát hordoz, amely más lét-komponensekben (például az egészben és a részben is) is meghatározó. A világkép ilyen retorikai karaktere még nyilvánvalóbb a versekben, amelyek esetében persze már nemcsak a világkép rendelkezik metonimikus logikával, hanem maga lírai diszkurzus is metonimikai természetű. Érdemes ezért egy pillantást vetni azokra a versekre, amelyek ennek a metonimikus marxizmusnak mentén készültek. Messze legjelentősebb és poétikai szempontból is legjobb közülük a *Téli éjszaka,* mely az elméleti fejtegetések hozzá képest szegényes fogalmi dialektikájával párhuzamosan a poézis életterében, élményvilágában teszi megformálttá (szemléletes végső világegésszé) az *Egyéniség és valóság* lét-felfogását. A lét megragadása, az eszmélés négy nagyobb egységben és az idő illetve a tér allegorikus-metonimikus totalitásában történik. Kontextusa a látás, ő ennek birtokosa, a „fegyelmezett", törvénybe, rendbe illeszkedő, mindezt képviselni tudó szubjektum, akinek léte, megismerési tevékenysége az osztálytudat, az azonos szubjektum-objektum személyes megjelenése, ő az, akiben összegződni tud a valóság tér és időbeli teljessége. Ebből a pozícióból aztán egy teljes történelmi materialista metafizikát kapunk. Az első lépése az ellobbanó nyár, az antropomorfizált, szubjektíven átélt világ eltörlése. A hangulattal, a bensőséggel átitatott tárgyvilág az alkony és az ősz, azaz a szükségszerű elmúlás elkerülhetetlen metonimikus-narratív rendjébe illesztődik. Ellenében jelenik meg az éj a csillagok gépezetével és a tél a melegség teljes hiányával, a kontrasztos átlátás lecsupaszított struktúráival. Ezzel teremtődik meg a dezantropomorfizált társadalmi tárgy totalitása. Kulcsmondata a „Tündöklik, mint a gondolat maga, / a téli éjszaka." – itt jön létre az eszme és tárgy, a fény és a sötét radikális oxymoronjaiba emelve az abszolút negativitás, elidegenedett megfosztottság, mely egyben az átlátás, a lényeg létszerű (valóságos) megragadásának lehetőségét is rejti. A második rész ilyen metafizikai megfogalmazását viszi tovább a „külön kis téli éj"-ként megjelenő tárgy és történés, a vonat képe, majd általa a városba, a termelés allegorikus terébe érkezés. A végén mindent zár a személy, a társadalmi alany, az osztálytudat, a történelmi belátás szubjektuma-objektuma, a mérnök költő képe, aki egy új, minden eddiginél mélyebb intellektualitású és realitású tulajdonviszony képviselőjeként, ama termelési eszköz legtökéletesebb individuális megvalósulásaként lép fel e különös színpadra.

József Attila költészetben van azonban a marxizmusnak egy további, igen lényeges, és retorikailag karakteresen értelmezhető szerepe, mely pontosan ebből a záró, összefoglaló, totalizáló pozícióból fakad. A poétikai diszkurzusban a metonimikus sorok, párhuzamok éppúgy összefoglaló alapeszmékkel tudnak zárulni, mint a filozófiai rendszerben, de annak fogalmi apparátusa helyett a költészet erre kulturálisan, ideológiailag definiált közös képeket, azaz *allegóriákat* tud használni. A marxizmus tárgyias versei ezért rendszeresen megidézik a munkásmozgalom allegorikus jelentés-konstrukcióit: a gyárak, a külváros, a gép, a vonat, a vörös csillag, a proletár vagy éppen a kasza mind olyan képek, amelyeknek tartalmát az olvasó a kulturális-politikai hagyományból tudja. Az allegorikus képek koherens utalásrendszert, formális-retorikai szempontból nézve egyfajta mítoszt (egy allegorikus narratívát) építenek, amely zárni, keretezni tudja, összefoglaló értelemmel látja el a metonimikus felvezetés természetéből következően egyébként szétszóródó versi elemeket.

Eliot egykor James Joyce kapcsán beszélt erről: az *Ulysses* allegorikus háttere egy olyan kulturális forma, amely retorikai működésével totális rendszerbe vonja az egyébként szétszóródni induló tárgy-elemeket.

A pszichoanalízis következetes elméleti integrációjának tükrében meglepő, hogy az ebben a periódusban keletkező költészetben, éppen abban a diszkurzusban amely leginkább személyes lehetne, nyoma sincs a pszichoanalízisnek. A *Téli éjszaka* vagy az *Elégia* személye, se a költő-mérnök, sem a kapitalizmus világába épült elidegenedett (a „zörgő kabát" lakosa) nem neurotikusok, nincsenek orgazmusproblémáik, és nincs pszichoanalitikus elem az időszak legjelentősebb személyesség versében *A hetedik*ben sem. A nagy versek személyei mind az adott kor tárgyi-termelési folyamatainak termékei, akiknek lelkére ül a kor, de akik „hű meghallói a törvényeknek", akik az „anyag gyermekei", és akik megértik „a termelési erőket odakint s az / ösztönöket idebent…". Részletes tárgyalást kíván azonban az az érdekes tény, hogy a versekben mégis felfedezhető egy személyes minőség, amely kifejezetten pszichoanalitikus hátterűként értelmezhető, de amelynek az elméleti írásokban nem találjuk nyomát. Ez a lelki modalitás, pszichés patológia a melankólia. Nemcsak rendszeresen felbukkanó kulcsszó a „reménytelenség", a „bú" és a „bánat", hanem a poétikai tárgyiasság konstrukciójában, hangulatában is alapvető szerepe van a mindent átható depressziónak. A melankólia egy olyan lelki patológia, amelynek gyökere, eredete a korai, ödipális előtti vágy-kapcsolatokra megy vissza, arra az időszakra, amikor az én első konstrukciója megszületik. A melankólia az én-ideál elvesztése a Másikban, az a hely, ahol a kép és képzelet, ez az életet mentő, fenntartó pótlék születik. József Attila teoretikusan itt még nem építi be rendszerébe (bár Freud *Gyász és melankólia* című 1914-es írását akár ismerhette is), fogalomnélküli poétikai tapasztalatként azonban mindenképpen jelentős szerepet kap[9].

A második marxizmusmodell – az öntudat fogalma, a metonimikus metaforizálása

A második marxizmusmodell politikai szempontból a németországi fasizmus uralomra jutásának, a bolsevizmus embertelen terrorjának zavaró hírei mentén, de igazából egy sokkal mélyebb belső világképi és poétikai alakulás eredményeként formálódott meg. A három dolog, az élet-élmény, a lét-élmény és a poézis-élmény egyszerre, párhuzamosan változott.

E modell kulcstanulmányában *A szocializmus bölcseletében* a kiindulópont politikai, a fasizmus és bolsevizmus kettőse, az a politikai helyzet, amelynek eredményeként az „egész művelt világ a forradalmak és ellenforradalmak jegyében kering" (147.). A világkép konstrukciója itt már nem tárgyi, nem a termelési eszközre épülő, mint az *Egyéniség és valóságban*, hanem a társadalmi cselekvésre (a forradalomra) és annak hátterére hivatkozva konstruálódik. A korábbi, gépezetszerű, direkt homológia helyett egy bonyolultabb folyamat kerül a problémafelvetés centrumába. A korábbi (a költő által is vallott) modell határozott kritikáját jelzik az olyan kijelentések, mely szerint a „bolsevista elmélet" „a termelési eszközökhöz fűzött hiú reménnyel"(150.) lépett fel, és hogy tévesen (de pont mint

[9] Erre – mivel kifejezetten költészeti kérdés – most nem térhetek ki, de jelezném, hogy e téma olyan értelmezési feladatot rejt, mint például a *Reménytelenül* interpretációja.

a költő 1932-ben) úgy gondolta, lehetséges egy kis csoport tudatosságával a tömegek nyomorára építve egy új társadalmat létrehozni.

A tárgyi viszonyok hatásmechanizmusa („a valóság") felett a költő egy olyan tudatot, egész pontosan: *közösségi tudatot* („a társadalmi eredet tudatát") feltételez, amely közvetíti, tudatilag és ennek következtében cselekvésileg is leképezi (azaz tényleges történelemalakításba vonja) a tárgyi-termelési viszonyokat. Ezért meghatározó jelentőségű „az emberek maguk csinálják történelmüket" marxi félmondat ismételt idézése, meg olyan Marx szövegekre kiemeléssel történő utalás, hogy „*magának a valóságnak is gondolatra kell törnie*" (148.), meg hogy „*az elmélet maga is anyagi erővé lesz, amint a tömegeket megragadja*". Minden, a társas lét teljessége e valóságra törő gondolat, a közösségi *öntudat* lehetőségén múlik és e határozottan hegeliánus eredetű fogalomra épül. A „társadalmi eredetű emberiség közösségi elve" az öntudat az közvetítő erő, az a forma, amely a világ tárgyias viszonyait cselekvésekké, társadalmak életformájának alakításává változtatja.

Elkerülhetetlen kérdésként merül föl, hogy milyen is önmagában ez a közösségi öntudat. A Hegel–Feuerbach–Marx vonulat szerint az öntudat absztrakt eszméből előbb emberi eszmévé, majd társadalmi tudatossággá vált, melynek tárgyi textusa a mindennapi élet („márpedig az emberek mindenekelőtt a mindennapi életüket termelik" [151.]). A mindennapi élet fogalom azonban itt még nem egy autonóm közeg, hanem a tárgyiasságok azon köre, amelyek a termelési viszonyok „objektív logikája" mentén kerülnek felismert, tudatosított viszonyba. A „termelési eszközök" „testesítik meg láthatóan és félre nem érthetően és határozottan az embereknek, a történelem alanyainak valóságos szellemét, reális tárgyi logikáját" (151.). A termelési eszközökben rejlő megfelelő tudat természetesen csak lassan, fokozatosan válik öntudattá, azaz cselekvő, társadalmat alakító erővé. Nem lényegtelen váltás az sem, hogy a társadalmi öntudat itt már nem helyettesítődik az osztálytudattal:

„éppen azok a munkásemberek öntudatosak, akiknek „osztályöntudata" az emberiség társadalmi lényegének tudatából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett hogy az „osztályöntudat" a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki. Ez a felfogás – természeténél fogva – nem veti meg a harcot, de elveti a parancsuralmat, mert hiszen fegyverrel senkit nem lehet emberi öntudatra kényszeríteni. Olyan eljárás volna ez, mintha a kényszerképzetes betegeket állandó ütlegelésekkel akarnók meggyógyítani." (149.)

Ezért különbözteti meg a költő a lét tárgyias-történelmi menetéből származó objektív társadalmi logikát az osztályhelyzetekből származó relatív szubjektív logikáktól.

Különösen élessé teszi a váltást az, ha megfigyeljük: nem egyszerűen néhány alapfogalom cserélődése történt, hanem a lét-projekció retorikai stratégiája változott meg. Az *Egyéniség és valóság* alapvetően egy metonimikus retorizálásra épült, a dolgok, történelmileg fontos tárgyak metonimikus hálója rejtette, sugallta azt a rendszert, azt a törvényt, amely alapján filozófiában és költészetben a világ elképzelhető volt. *A szocializmus bölcseletében* viszont ez a metonimikus sorozat metaforikus felettes konstrukcióba illeszkedik. Azt írja a költő, hogy „a termelési eszközök az objektív emberi szellem lecsapódásai". A két szint között tehát nem szintagmatikus, hanem paradigmatikus viszony van, azaz az objektív szellem, realizált formájában a társadalmi öntudat szubsztanciális mélye a megteremtett tárgyiasságoknak. Más létterületre csúszik át a törvény helye: *A szocia-*

lizmus bölcselete szerint Marx „a történelmi élet középpontjába a valóságos érzéki léten alapuló tárgyi, emberi logikát teszi – hiszen a tárgyi logika törvényei világosak egyedül". A tanulmány vége felé a költő visszatér a bolsevizmuskritika közvetlenebbül politikai terepére, és Lenin villamosításról mondott jelszava kapcsán írja, hogy a bolsevikek „elfeledték, hogy nem a modern gépek hozzák létre a szocializmust, hanem az az emberekben rejlő eleven szellem, amely e gépeket megalkotta, s amelyeknek e gépek csak külső kifejezései" (152–153). A lenini felfogás – retorikai értelemben – metonimikus, a szocializmus a gépek sorába illesztett szintagmatikus elem pozíciójában jelenik meg, a költő viszont sokkal kreatívabb, analogikus viszonyt, vagyis egy esszenciális leképeződéseket lehetővé tevő metaforikus pozíciót tételez. Fontos persze figyelni arra, hogy József Attila nem valamilyen tudati tartalmat (tehát nem egy referenciális entitást, például valamilyen politikai eszmét) vél az öntudat mélyén felfedezni, hanem egy létértelmezési *formát*, az „emberi tudatról" beszél, ami az „emberi cselekedetek formai forrása"

Az *Egyéniség és valóság* koncepciójától jelentősen eltér az 1934-es forradalom-felfogás. A forradalom, mely ott a termelő erők és termelési viszonyok ellentmondásának automatizmusaként határozódott meg most bonyolult, egymásra vonatkozó hatások, egy többé-kevésbé sűrű közvetítő, dinamizáló közeg működésén keresztül jöhet létre:

„Az óhajtott és kikerülhetetlen, mert végül is tudatos követelménnyé váló, szocialista társadalmi forradalomnak az emberek közt és az embereken belül egymástól elválaszthatatlanul egyszerre kell lejátszódnia, más szóval, a társadalmat nem alakíthatja más, mint maga a társadalom."

Különösen fontos az, hogy az idézetben hangsúlyozott: a forradalom „emberek közt és embereken belül" játszódhat le. A *Kripotin* kezdetű töredékben pedig már egyenesen azt olvashatjuk, hogy

„a történelem külső (technika) menetét nem követték elég sebesen a tömegek s az igazi történésnek most az embereken belül kell lejátszódnia."

Az „igazi történés", ez a belső folyamat azonban ezekben a tanulmányokban még nem kap önálló elméleti kifejtést, a probléma ebben az évben még csak a versekben jelenik meg. A *Kirpotin* szöveg idézett mondatának második fele szerint ugyanis azért szükségesek ezek az embereken belül várható történések:

„hogy fölfejlődjön tudatuk a termelési eszközökben objektivált értelemig, amely értelemmel aztán a külső valóságba tehetik át ismét a társadalmi cselekményt."

A második marxista modell a költészetben is megjelenik, sőt a jelentős versek (mint például a messze kiemelkedő *Téli éjszaka*) bizonyos értelemben sohasem mechanizálják annyira lét megjelenítését, mint a korai marxista tanulmányok, tehát nem igazán tehetők be az elmélet által körvonalazott dobozokba. Másrészt folyamatosan jelen vannak olyan – gyakran épp a melankólia létélménye mentén íródott – versek, mint a *Medvetánc*, a *Fák*, a *Reménytelenül*, a szűkebb személyesség lehetőségeit mérlegelő költemények (*A hetedik*, az *Invokáció*). Vannak azonban olyanok, például az *Elégia*, amelyekben a személyesség társadalmi pozíciói kerülnek előtérbe, és megváltozik az a bizonyos „embereken belüli" hangsúlya, iránya. Egy későbbi példát, az 1934-e *Falu* című verset említeném, mely a *Téli éjszakához* hasonlóan metafizikai mélységgel foglalja össze a periódus létélményét.

A versben a falu világának, tárgyias terének bemutatása során a nagy tágas térből egyre kisebb dolgok, tárgyak, helyek felé jutunk el. Aztán kétszer három ponttal váltunk át

az emberi világra. Az önmagában szétszóródott tárgyi világ itt már telítve van az emberi benső modalitásaival, a végességgel, a vággyal, a földre kényszerítettséggel, az öleléssel, a boldogsággal, az agresszivitással, illetve ennek elmúlásával. Minden bensőség pontosan arra a helyre tart, ahol „most dicsőség és erő / a repedt pajta…", aztán ott a tér felkutatása megáll, az út véget tud érni, mert van egy átölelő, magába foglaló titokzatos tárgy, melynek lényege a bensőség, a héj és a benne lévő hely. Ez a belépés pillanata az ihlet állapotába, a csendbe, az értelembe (ezek a *Téli éjszakának* is fontos modalitásai), találkozás a hang elmúlásával (ez is ismétlődik a *Téli éjszakában* „csengés emléke száll"), minden a fény és a megértés (dereng) furcsa egybejátszásával látszik és mégse látszik. Első rétege a tárgy, a termelési eszköz (eke és ásó), mely a lét adott ritmusában sejtet egy párhuzamot, egy olyat, amelynek kimondására, szemléleti világegésszé változtatására csak a keletkező, kreatív *szó* alkalmas. Ez a szó a tárgyiasult társadalmi-emberi *öntudat*, az az aktív, metaforikus erő, amely „az ember közösségellenes ösztöneit közösség-alkotó szellemiséggé formálja" és ez az a folyamat, amely „az emberek közt és az embereken belül egymástól elválaszthatatlanul egyszerre játszódik le".

A második marxizmus modellben már az elmélet szintjén sem kap helyet a pszichoanalízis. Ennek egyik oka az, lehet, hogy a költő nyilván érezte: az a vulgarizált modell, amit az *Egyéniség és valóság* és a Totis-kritika követett, nem igazán járható út, az új elképzelés, egy sokkal komplexebb és talán személyesebb integráció pedig ekkor még nem volt lehetséges. Pozitív oldalról pedig: marxizmuson belül kialakított új centrális kategória, az öntudat fogalma jelentős mértékben kezelni tudta a személyesség kérdését.

Harmadik marxizmusmodell – a nembeli lényeg fogalom, a metaforikus megbomlása, egyéni öntudat kérdése

A második marxizmusmodellben a létet meghatározó analógia problémátlan, mert szükségszerű a kint és a bent, a szubjektív és objektív egymásra vetülése, a „valóság gondolatra törése" éppúgy fennáll, mit az, hogy „a termelési eszközök az objektív emberi szellem lecsapódásai". A metaforát építő paradigmatikus viszony ebben az elgondolásban megkérdőjelezhetetlenül fennáll és működik. Az 1936-os *Hegel, Marx, Freud* című tanulmány centrumában azonban pontosan ennek a metaforikus relációnak a bizonytalansága, működésképtelensége, pusztán vágyott, sőt: fantázia-státusának felismerése áll. A tanulmány annak ellenére, hogy a költő nem véglegesítette, nagyon koherens, kiemelkedően precíz fogalmi apparátussal és rendszerrel dolgozik, és a közelmúltban előkerült hetedik résszel együtt nemcsak a költő világképének mélységét, átgondoltságát jelzi, hanem fontos hátteret ad az 1934 utáni költészet megértéséhez is[10]. Versekben a harmadik modell már korábban megfogalmazódik, első, igazán átfogó kimondása az *Eszmélet*. Pontosabban: az *Eszmélet* az a vers, amely tematizálja a második modellből a harmadik modellbe való átlépés kényszerét, tapasztalatát, azt az élményt, hogy a külső és belső 1930-tól kiépített létkonstrukciója, a törvény és a tárgyiasság megbízhatósága, a világkép alapja minden logikussága, látszólagos objektív szükségszerűsége ellenére sem működik. A váltás, a felismerés a vers VII. részében történik meg, amikor kétszeri feltekintés („Én fölnéztem az est

[10] Éppen emiatt lehetetlen e tanulmány keretében az igen komplex filozófiai és költészeti-poétikai karakter bemutatása, csak egy előzetes koncepcionális vázlatra törekszem.

alól… illetve „és megint fölnézte az égre") egy uralhatatlan törést, különbséget fedez fel a létben („a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol"), bizonytalanná válik az eddig világkép-alkotó szerepű konstrukció, és ezzel bezárul a jövő, a megváltó történelem útja is.

A *Hegel, Marx, Freud* első egysége, az első és második rész tartalmazza a nevezetes felütést: azt a kérdés, hogy „miért nincs még szocializmus? (…) hol csúszott hiba a számításba, hogy' lehet az, hogy az ún. „tárgyi előfeltételek megvannak" s az alanyiak hiányoznak?" (263). Ez pontosan a törvény meglétére és ezzel együtt érzékelhető hiányaira utal: a törvényadó tárgyi, objektív folyamat, azaz a termelőeszközök alakulása, törvénye nem realizálódik az alanyi, szubjektív, azaz egyéni-társadalmi folyamatokban. A tanulmány válasza nem az lesz, hogy a számítás hibás, hanem az, hogy maga a társadalmi-egyéni történelem, a lét mint olyan tartalmaz egy heteronóm komponenst, amely miatt a törvény egyszerre működik és megbicsaklik. Felszíni reakcióként két önjelölt törvény, kétféle „tudományos szocializmus" van forgalomban, de ezek egyike sem tud megnyugtató megoldást felkínálni. A költő-gondolkodó ennek a problematikussá vált törvénynek, ellentmondásnak a titkait próbálja az írásban felfedni. Előbb (a 2. részben) még csak egy lépéssel hátrébb kerülve a tudományos szocializmus marxi rendszerét vázolja (egy társadalomotológiai és egy történelmi-politikai aspektust jelez), majd a következő részekben már nagyobb distanciával a marxi komponensek történeti hátterét és logikai összefüggéseit elemzi. Ennek első lépéseként a harmadik rész Hegel és Feuerbach szubjektum-fogalmával foglalkozik, a Marxot megelőző társadalomontológiai és logikai alapokat vázolja. Hegel abszolút szelleme és Feuerbach vallási kedélye egyaránt az emberi lét törvényének karakteres kibontásai, azé, amelyet Marx a társadalmi és egyéni lét realitásához és az emberi önkibontakoztatás történelmi tevékenységéhez köt. József Attila ezen a ponton Marxnál egy folyamatos egymásra vetített kettősséget fedez fel és emel hangsúlyos helyzetbe: egyik oldalon egy társadalmi-faji létet feltételez, mely a termelési eszközök és a munka történelmi folyamata, a másik oldalon a testre és az ösztönök materialitására épülő egyéni faji életet említi, mely a nemzés teremtő tevékenységében jelenik meg. A Marxról szóló rész meghatározó újdonsága a *Gazdasági filozófiai kéziratokra* hivatkozva a nembeli lényeg fogalom, a marxi antropológia centrális pozícióban történő beépítése. Tudjuk, a *Kéziratok* alig pár évvel korábban kerültek nyilvánosságra és azonnal a marxi elmélet számos alapvető eszméjének újragondolását indították el a marxizmus minden jelentős szerzőjénél. József Attila is ennek alapján hangsúlyozza, hogy Marx (Feuerbachnál) „többet lát a történelemben – az ember emberré válását gondolja el benne". És ez az emberré válás, az emberi természet lényegének a kiteljesítése, a társasság személyességében történő megvalósítása a termelő munka és a nemzés kettős, de egyként szociális cselekedetein keresztül történhet.

Kategóriáit Marx az emberek faji létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy a *nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja föl,* és a nemiségével társhoz kapcsolt, *szervei oldaláról megérteni próbált ember megfelelőjének látja a termelési eszközök oldaláról szemlélt társadalmat.*

Ezen a ponton (egy a későbbi szövegből kihagyott megjegyzésben) bukkan fel az első kritikus gondolat, az, hogy Marx „az embert hogy ugy mondjam fiziológiai és nem biológiai szempontból, a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi". Ez a gondolat azt az egyszerűbb elképzelést írja felül, hogy a testi szervek és az egyén, illetve a termelési eszközök és a társadalom párhuzamos struktúrákként képzelhetők el. Az ösztönök beépí-

tésével viszont József Attila egy mediáló szintet, egy nehezen kezelhető, a struktúrák logikájával szemben heterogén közeget vezet be. Ez a köztes, közvetítő közeg, az ösztönök létmeghatározó, lét-alakító hatalma lesz a felelős a törvény érvényesülésének korlátaiért, szocializmus elmaradásáért, a tárgyi és alanyi rendezhetetlen diszkrepanciájáért. Enélkül a test-tudat-életmód, illetve a termelési eszköz-ideológia-termelési mód két háromszöge – éppen a proletariátus közösségében és egyénében – egymásra kopírozható lenne, és a külső-belső, a szubjektív-objektív, illetve alanyi-tárgyi egymásra vetülő homogén struktúrák mentén, azaz törvény szerint működnének.

Ennek a heterogén közvetítő közegnek az elgondolása történik meg a pszichoanalízis segítségével mégpedig úgy, hogy itt már nem egyszerűen kiegészítődik a marxizmus rendszere, hanem egy lényeges ponton módosul is („Miről feledkezett meg Marx, az emberi lényegnek melyik valóságos vonása marad rejtve előtte?" – kérdezi a költő az eddig publikálatlan hetedik fejezet elején). Egy olyan személyes momentum fedeztetik fel a pszichoanalízissel, amely az elfojtás hatalmával rendelkezik és létszerű változtatásokat tud teremteni immár túl, kívül a tárgyi logikán. Pontosabban a tárgyi logika mellett és felett, azt akár kontrollálva is, egy új belső tárgyiasság (az *Eszmélet* ezt nevezi „álmaim gőzei"-nek) erőközpontja jelenik meg.

Egy további igen jelentős lépés olvasható a tanulmány kulcsjelentőségű, most két változatban is előkerült, záró hetedik részben. A *Kéziratok* személykoncepciója a férfi-nő viszonyt említi az emberi lényeg konstitutív társas komponenseként. József Attila ezt a viszonyt (mely a korábban már emlegetett szexuális kapcsolatot, orgazmusképességet tartalmazza) kiegészíti a *felnőtt–gyermek viszonnyal*. Könnyen lehet, hogy a gondolatnak magyar pszichoanalitikus háttere van: Ferenczi Sándor 1932–1933-as kései tanulmányai tárgyalják a gyermeki pozíciót, mint egy a személyességet igen jelentős mértékben meghatározó kapcsolatot. Függetlenül attól, hogy hatott-e Ferenczi írása közvetlenül József Attilára, a gondolatnak komoly elvi jelentősége van. A felnőtt–gyermek kapcsolat ugyanis nem feltétlenül ödipális, hanem a szimbolikus mellett utal az imaginárius, a primer nárcisztikus vágystruktúrák nyelv előtti nyomaira is. Érdemes idézni a mostanáig ismeretlen részből:

„Marx megfeledkezik a gyermekről. Azt mondja, hogy az embernek önmagához való viszonya nyilatkozik meg a férfi és a nő „legtermészetesebb" viszonyában, de nem gondol arra, hogy ugyanigy „legtermészetesebb" viszony a felnőtt és a gyermek viszonya. *Nem tud – hiszen akkor még nem is tudhatott arról, hogy a felnőtt egyén olyan viszonyban van önmagával, amilyen viszonylatban a felnőttekkel volt gyermekkorában; hogy ez a viszony nem pusztán a tudatra jellemző* viszonyitás, *hanem lelki valóság, melynek tünetei a testi szervek müködésének zavaraiban jelentkeznek. Lelki valóság, mely kifejezésre jut a cselekedetekben és az őket irányitó eszmékben; az emberi szükségletek legnagyobb részének* képzelt *mivoltában."*

A saját én kiküszöbölhetetlenül velünk maradó gyermeki komponense a pszichoanalitikus inherens struktúrát, a tudatos és tudattalan, az ösztön és elfojtás viszonyt egy sokkal átfogóbb terepre, az Én és a Másik heteronóm belső realitására vetíti át. Innen visszafele nézve persze azonnal szembe ötlik, hogy a gondolat már jelen volt a Rapaport-levelekben, az 1934-es írások némelyikében, de integrált, megalapozó szerepet csak most kap.

Igen lényeges, hogy a harmadik marxista koncepció meglehetősen jelentős poétikai váltást is hozott: ennek nyomán születik meg a kései korszak domináns poétikai modellje, a vallomásos költészet. A vallomásos költészet forrása az, hogy a külső tárgyak legitimációs, interpretatív hatalmának összeomlása után a költő egy új tárgyiasságot kezd keresni, azt kutatja, hogy az a köztesség, közvetítés, amely zárójelezi a törvényt milyen saját belső konstrukcióval, lelki tárgyiassággal dolgozik. Két érdekes tematikus váltás következik ebből: József Attila a nagy történelmi folyamatok helyett egy filozofikus értelemben vett, azaz autonóm létkörnek, közegnek értelmezett *mindennapi élet* dolgaira hivatkozik (pl. a *Szappanosvíz*, a *Légy ostoba!* és több 1935-ös vers). Megbomlik ezzel az absztrakt antagonizmus és betölthetővé, kutathatóvá válik az a lét-vidék, amelyben a szélső pontok dialektikája rendre megtörik. A másik váltás pedig az, hogy egy olyan költészet jön létre, amely elkezdi kikutatni a gyermek lét-pozícióját, az anya–gyermek, az apa–gyermek és a felnőtt–gyermek viszony mentén. A kései költészet versei a tanulmánynál átfogóbban, de ugyanabban az irányban kísérlik meg a személyesség reprezentációjának, kidolgozásának sziszifuszi feladatát. A korábbi metonimikus majd metaforikus tárgyiasság azonban itt, a kései versekben már katakretikussá válik, a metaforának állandóan elcsúszó, megfoghatatlan háttere van, a törvény van, de éppen megléte okozza saját bizonytalanságát, elcsúszását, az elkerülhetetlen heteronóm szupplemetumok örvényét.

A három marxizmusmodell elkülöníthetősége számomra azt jelentette, hogy József Attila 1930 utáni költészetének majd minden eleme, példája a marxizmushoz kapcsolódva született meg. Mint tárgyias filozófia, mint a politikum, a közösségi cselekvés és a (a *Kéziratok* megjelenése után) az én definíciójának hatékony eszmerendszere erre a marxizmus alkalmas is volt. Feltétlen kidolgozandó az, hogy költőnk marxizmusa milyen párhuzamokat, különbségeket mutatott a korabeli és a későbbi marxista elméletekkel. Kétségtelen a Lukács-párhuzam, nemcsak az első modell kapcsán, hanem a második és részben a harmadik esetében is. Lukács Lifsiccel Moszkvában ugyanekkor búj ta és értelmezte a *Kéziratokat,* amikor ezt költőnk tette Budapesten. Nagyon érdekes a párhuzam lehetősége a kortárs Walter Benjaminnal, vagy éppen André Bretonnal, akik nemcsak a marxizmust, hanem mellette a pszichoanalízist is fontosnak tartották. József Attila első marxizmusmodellje a pszichoanalízist a korabeli mozgalmi gondolkodás szerint (Reich nevezetes pamfletje értelmében) használta, a harmadik modellben, az 1936-os tanulmány most előkerült hetedik részében azonban egy olyan (marxizmusba integrált) pszichoanalízis-modell sejthető, amely még ma is rendkívül érdekes következtetésekre ad lehetőséget.

GARAI LÁSZLÓ

„Munkásoknak emberi öntudat” avagy „Hol csúszott hiba a számításba?”

József Attila az *Esztétikai töredékek* címen azonosított szövegében megjelöl két olyan potenciált, amelyekről azt állapítja meg, hogy ezeket minden ember képes működtetni: a *szemlélet* (intuíció) az egyik, amelynek számára a *valóság* van adva, különálló mozzanatai a világegésznek, melyeknek hol egyikénél, hol másikánál elidőz – és a *megértő gondolat* (spekuláció) a másik, amely az *igazságot* keresi, a mozzanatok közötti viszonyt, magát a világegészt kezeli fontosként, és amely ennyiben „meg is öli a valóságot, hogy örökéhez jusson az igazság”. A szemlélet számára is és a gondolat számára is a világegész valamennyi része egyenrangú: éppúgy alkalmas önmaga szemléltetésére és éppúgy alkalmatlan a világegész viszonyainak elgondoltatására, mint bármelyik másik. E két pszichikus teljesítmény mindegyikénél potenciális tárgyaik egyenrangúsága megfelel a teljesítményt előállító alanyok egyenrangúságának: annak, hogy a szemléletet is meg az értő gondolatot is kivétel nélkül minden ember képes működtetni.

E két potenciállal szemben áll József Attilánál egy harmadik: a műalkotást teremtő *ihlet*, „amely a szemlélet és a gondolat ellentétében való egység”. Az ihlet úgy teremti a műalkotást, hogy kiválaszt „bizonyos valóságelemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnyivá növeli a kiválasztott valóságelemeket.” A kiválasztott valóságelemek nem egyenrangúak a többiekkel: az ihlet a műalkotás megteremtéséhez olyant választ ki a valóság elemei közül, amelyről a gondolat belátja, hogy ez a rész magán hordozza a világegész mintázatát. „Az egész vég szövetből egy ujjnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, de amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik” – szemben a szálakkal, „amelyekből a szövet egészét a történelem szőtte és szövi”.

Mármost ezt a képet *A magyar proletárirodalom plattformtervezetéről* írott bírálatában[1] József Attila nem abban a szövegösszefüggésben hívta elő, amelyben én idézem és amelybe egyébként tökéletesen beleillik. A kérdéses szövegben nem azokról a kritériumokról van szó, amelyek szerint az ihlet a valóságelemek közül kiválasztja azokat, amelyekből a műalkotást megteremti. Hanem azokról, amelyek szerint a marxista kiválik a proletárok közül s a proletár a modern társadalom osztályai közül: „Marxista az, aki *egyénileg* azt gondolja el, …aminek a megtételére a történelem a proletariátus egészét – *egyes*

[1] *JAÖM III*. Id. kiad. 216.

tagjaira való tekintet nélkül – rávezeti és rákényszeríti. A marxista nem más, végső fokon, mint a történelmi proletariátus egésze kicsiben. Az egész vég szövetből egy ujjnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, de amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik. A nem marxista, a nem osztálytudatos proletár egyén pedig csak egyike ama szálaknak, amelyekből a szövet egészét a történelem szőtte és szövi. Mint egyes szál, ő is hozzájárul az egész minőségéhez, de másképpen: más a fonál és más a szövet. A minta azonban minőségét nézve csak méretekben különbözik a végtől."

Így válik tehát ki a proletárok közül a Marx tanait ismerő és követő. És hasonló struktúra működteti a maga logikáját abban is, ahogyan a proletár válik ki a modern társadalom osztályai közül – mondtam az imént. Mármost így van-e vagy sem – kérdés, miért méltó ez egyáltalán az említésre.

Magát a struktúrában működtetett logikát József Attila többször megfogalmazza.

...a helyemet megálltam
születtem, elvegyültem és kiváltam

– írja e megfogalmazások legismertebbikében *(Kész a leltár). A kövezeten...* kezdetű, feltehetőleg egy-két évvel korábban keletkezett töredékében pedig ez olvasható:

[...] a többi nép közt elvegyültem én,
majd kiváltam, hogy azután kiváljon
sok gondom közül ez a költemény

ami egyenesen visszautal az *Esztétikai töredékek* fent idézett gondolatmenetéhez. A szemléletnek s éppígy a gondolatnak potenciális tárgyai egyenrangúak – állítottam az imént –, s potenciális tárgyaik egyenrangúságának megfelel a teljesítményt előállító alanyoknak az egyenrangúsága. Hasonló megfelelés van az ihlet esetében is a teljesítmény tárgya és elkövető alanya között, csak itt kiválasztottságnak kell, hogy megfeleljen kiválasztottság. A valóságnak olyan darabját kell kiválasztani, amelyet az tüntet ki a többiek közül, hogy ez speciel magán hordja a világegész mintázatát. S ilyen kiválasztás teljesítményére csak olyan alany képes, aki maga is kiválasztott:

...kiváltam, hogy azután kiváljon
sok gondom közül ez a költemény.

A költőnek kiválasztottnak kell lennie, ahhoz, hogy az ihletben kiválasztó lehessen.

*

Ilyen gondolatmenet végiggondolása után az ifjú József Attila megtudja, hogy ő kiválasztott is. Erről úgy értesül, hogy Marx Károly szövegeivel ismerkedik, s ezekből tudomására jut, hogy az a társadalmi osztály, amelyhez ő tartozik, a proletariátus a világtörténelem modern szakaszában világtörténeti szerepre van kiválasztva. „Ha a szocialista írók ezt a világtörténeti szerepet a proletárságnak tulajdonítják – olvassa Marxnál –, ez semmi esetre sem azért történik, mert isteneknek tartják a proletárokat. Inkább fordítva. Minthogy a kifejlett proletárságban gyakorlatilag teljessé vált az elvonatkozás minden emberségtől, sőt az emberségnek a látszatától is; minthogy a proletárság életfeltételeiben a társadalomnak legembertelenebb végletén van összefogva a mai társadalom minden életfel-

tétele; minthogy benne az ember elvesztette saját magát, de minthogy egyszersmind nemcsak megnyerte ennek a veszteségnek elméleti tudatát, hanem kényszerítve is van közvetlenül, a már el nem utasítható, már nem szépíthető, abszolút parancsoló szükségtől – ez a gyakorlati kifejezés a szükségszerűségre –, hogy fellázadjon ez ellen az embertelenség ellen: ezért lehet és kell a proletárságnak magát fölszabadítania. De nem szabadíthatja föl magát anélkül, hogy saját életfeltételeit meg ne szüntetné. Saját életfeltételeit nem szüntetheti meg anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalomnak minden embertelen életföltételét, melyek az ő helyzetében vannak összefoglalva."[2] Amihez Marx egy másik helyen még azt teszi hozzá, hogy ekképpen a proletariátus „egyetemes szenvedései révén egyetemes jellegű, és nem tart igényt semmiféle *különös jogra,* mert nem valamiféle *különös jogtalanságot,* hanem *egyáltalán a jogtalanságot* követik el ellene, amely többé nem egy *történelmi* jogcímre, hanem már csak az *emberi* jogcímre hivatkozhatik, [...] amely [...] az ember *teljes elvesztése*, tehát csak az ember *teljes visszanyerésével* nyerheti meg önmagát."[3]

Az ember teljes visszanyerését Marx filozófiai érvelésének értelmében a szocializmus megvalósítása biztosítja a társadalomban. Tulajdonképpen ilyen gondolatmenet útján jut el Marx egyáltalán a proletariátushoz: *a munkás szüksége köré szerveződő osztályérdek és a szocializmus általános-emberi ügyének szükségszerűsége összekapcsolódnak egymással*. A Marx-követővé lett József Attila *Szocialisták* című versében *munkások*ról ír, *Munkások* című versében pedig *szocialistá*król.

> Ez az azonosság valamikor annyira magától értetődő volt számunkra, hogy eszünkbe sem jutott volna rákérdezni: miért kell úgy lennie, hogy a szocialista értékrend iránt az legyen különösen fogékony, aki munkás, a munkás pedig egy olyan értékrend iránt legyen különösen fogékony, amely szocialista.

A feltételezett azonosságot maga József Attila olyan szövegekre hivatkozva értelmezi, melyekben Marx „a társadalmi haladás alapjául megtette az *ipart* és a *munkásságot,* amazt mint tárgyi, emezt mint alanyi tényezőt véve számításba, s a társadalmi haladás következő állomásaként a *szocializmust* fogta föl, mint *következményt a modern ipar tárgyi oldaláról nézve* és mint *célt a munkásság alanyi szempontjából*."[4]

*

Ezek azok az összefüggések, amelyek motiválják József Attilának Marx-követővé lételét és a hangsúlyokat, amelyek mentén Marx-követővé lesz. A legerőteljesebb hangsúlyt az a gondolatmenet kapja, amelyet végleges formában egy évvel azelőtt a feltételezhető időszakasz előtt fogalmazott meg, amikor a konferenciánk tárgyát képező szöveget produkálta: *„...az egész marxi bölcselet kérdésköre azonegy az emberi tudat alakulásának kérdéskörével...* Marx szerint... az emberek tárgyi logikájától elválaszthatatlanul függ... alanyi logikájuk. Az emberek objektív logikájának anyagi tárgyakban megtestesült jelei a termelési eszközök és ez az objektív logika nyilatkozik meg a társadalmi munkamegosztásban is. De

---

[2] *MEM 2. köt.* Bp. 1971. 35.

[3] „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés". *MEM 1.* Bp. 1957. 387–390.

[4] „Hegel, Marx, Freud." *Szép Szó*, 1938. január–február. 17. Lásd még In: Szabolcsi Miklós (szerk.): *JAÖM III.* Bp. Akadémiai Kiadó, 1958. 263. (Kiemelések tőlem – G. L.)

éppen a társadalmi munkamegosztás miatt különböző társadalmilag az emberek szubjektív logikája – így jönnek létre a szubjektív osztálytudatok. Végül is a proletárságot kényszeríti rá a helyzete, hogy saját szubjektív osztálytudatát annyira kifejlessze, hogy magába foglalja azt az objektív emberi logikát, amelyet az emberiség eddig is érvényesített, de csak társadalmi működésben, a termelési eszközökben, a munkamegosztásban, tehát nem öntudatosan, hanem..., mint ahogy Marx mondja, „önmagát elidegenítve"... A munkásosztály szerepe ebben a történelmi öntudatosodási folyamatban éppen az, hogy magasra tartja és el nem ejtheti azt a zászlót, amelyre minden emberi lénynek társadalmi eredete van írva. Így tehát éppen azok a munkásemberek öntudatosak, akiknek „osztályöntudata" az emberiség társadalmi lényegének tudatából táplálkozik..., ahelyett, hogy az „osztályöntudat" a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki."[5]

Hogy e nagy hangsúllyal explikált feltétel József Attila számára implicite a kezdetektől fogva érvényes volt, erre következtetni lehet pl. 1931-ben tartott „Irodalom és szocializmus" c. szabadelőadásának olyan deklarációiból, amelyek enélkül József Attilát igazán nem jellemző szektariánus korlátoltságot juttatnának kifejezésre: hogy polgári művészet „nincs, csak művészet van. Ami ma polgári művészet, az már nem művészet. Az legföljebb „polgári kísérlet a műalkotásra"... A polgári művészetet művészetnek tartja a polgárság, azaz szubjektíve művészet, de objektíve nem, azaz egyáltalában nem művészet. A proletárművészet objektíve is művészet, tehát valóságos művészet... A „proletár művészet" ma „tiszta művészet".[6]

Persze abból, hogy egy kijelentés szektariánus korlátoltságot juttatna kifejezésre, még nem következtethetünk teljes bizonyossággal arra, hogy József Attila csak ilyen vagy amolyan megszorítással tehette azt. Ám egy hosszú ideig lappangó töredékben, amely három évvel később keletkezhetett, József Attila ezt írja: „...amikor a szocialista mozgalom vereségeinek megítéléséről van szó, mindama okokon kívül, amelyeket a politikusok elmondanak... egy olyan eddig meg nem fogalmazott és csakis költők által kimondható okra gondol [ti. József Attila, aki itt harmadik személyben ír saját magáról], amelynek hatékonyan működő létét az a negatív jel mutatja, hogy a munkásosztálynak, amely... sakk-körökkel és dalárdákkal rendelkezik, nincs költészete, nincs szépirodalma."

„Nincs szocialista szépirodalom, ami nem jelent kevesebbet, minthogy a mun-" – folytatja József Attila a kérdéses szöveget, amely ezen a szóközépen megszakad. Folytatását azonban lehetővé teszi, ha még egyszer visszatérünk ahhoz az imént idézett szöveghez, amelyben József Attila megfogalmazza a mindennél fontosabbnak tartott feltételt: hogy a munkásság „osztályöntudata" ne a kiirtott emberi öntudat helyén hajtson ki, hanem éppen mint emberi öntudat. A meglévő kultúra megtartására (például sakk-körökben), előadására (például dalárdákban) olyan osztály is képes, amelynek öntudata semmi mást nem képvisel, mint saját partikuláris létezését. Ahhoz azonban, hogy új emberi értéket alkosson, ahhoz a munkásosztálynak egyetemes emberi öntudatot kell hordoznia, akár egy szépirodalom esztétikai értékeiről van szó, akár a szocialista társadalmi berendezkedés gazdasági-filozófiai értékeiről. „Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlen ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára" – írja József Attila egy másik töredékes feljegy-

[5] A szocializmus bölcselete. *JAÖM III*. Id. kiad., 149. és 151.

[6] *JAÖM III*. Id. kiad., 93–94.

zésben.[7] Ami lehetővé teszi a fent idézett félbeszakadt szövegnek is a rekonstruálását: Nincs szocialista szépirodalom, ami nem jelent kevesebbet, minthogy a munkásosztály nem egyetemes emberi öntudatot hordoz, és ezért nem képes arra sem, hogy a szocializmus egyetemes emberi értékeit megvalósítsa.

*

Ezek azok az összefüggések, amelyek tekintetében József Attila megfogalmazza a „Hegel, Marx, Freud" kérdését: Európában „…az ipar és a technika [valóban] olyan fejlettségre tett szert, amilyenre a termelési eszközök filozófusai nem is gondolhattak, a munkások valóban hatalmas pártokban szervezték meg erényeiket… Ilyen körülmények között az a kérdés: miért nincs még szocializmus? …hol csúszott hiba a számításba: hogy lehet az, hogy az ún. »tárgyi előfeltételek« megvannak s az alanyiak hiányoznak?"

A munkásosztálynak nincs költészete, nincs szépirodalma – ebből a „negatív jelből" József Attila arra következtet, hogy *a munkás szüksége köré szerveződő osztályérdek s a szocializmus emberi ügyének szükségszerűsége elválnak egymástól.*

kínjukból jövőnk nem született meg,

Hogyan is kellett volna az eredeti elgondolás szerint az egyre inkább kielégületlenül maradó szükséglet kínjának megszülnie egy szocializmusként felrajzolt jövőt? Hogyan is működik valójában a szükséglet, amikor érdekké válva osztályt mozgat?

Tanulmányának megtalált zárófejezetében József Attila két fontos dolgot mond a szükségletekről:

Először, megkülönbözteti egymástól az összefüggések fiziológiai, ill. biológiai megközelítését: A fiziológiai kezelés számára a szerkezet a fontos: az egyén szervei, amelyek „arra szolgálnak, hogy az egyes lények velük mind egyéni, mind faji életüket napról-napra újjátermeljék" (vö. az *Óda* megfelelő helyével: „…szorgos szerveim, kik újjászülnek / napról napra, már fölkészülnek" stb.) – s a társadalom termelő erői, amelyek a társadalom életének szolgálják az újjátermelését. A biológiai megközelítés számára viszont a szerkezet működtetése a fontos, s ezt végezteti a szervekkel, ill. a termelő erőkkel a szükséglet. Már amikor megfelelően adva van. Amikor a szerkezetet működtető szükséglet nincs adva, erről a helyzetről József Attila azt írja, „…talán nem visszavetendő az analógia: az, hogy nincs még szocializmus, bár a termelési eszközök fejlettsége és a termelő erők megkívánják a gazdaságnak ezt a formáját, megfelel a pszichikai eredetű impotenciának és a frigiditásnak: a koituszból elmarad az orgazmus, bár a nemi szervek fejlettsége és az ösztönök megkívánják a nemi egyesülésnek ezt a formáját."

Másodszor, József Attila megvizsgálja magukat a szükségleteket: mitől függ, hogy egyik vagy másik adva van-e vagy nincs. A közfelfogás természeti előzményből eredeztet: az állat önfenntartási ösztönéhez lenne hasonlatos az emberé, akinek szintén mindenek előtt fenn kell tartania magát ahhoz, hogy azután bármi egyébről szó lehessen. József Attila nem osztja ezt a felfogást. „…az emberek nem ismerik érdekeiket, igazi szükségleteiket" – írja, s példaként ezt hozza fel: „A dohányjövedék monopóliuma tetemes hasznot hajt a polgári államnak, a dohánytermelés és elosztás sok embert foglalkoztat, – s mindez azon alapszik, hogy gyermekkorunkban rászoktunk a dohányzásra, utánoztuk a felnőtte-

[7] *JAÖM IV.* 273.

ket, mert felnőttekké szerettünk volna válni". S felveti még a kérdést: „Miért szükséglet a gyémántfülbevaló? A nyakkendő? A hivatalnok ez[utóbbi]t azzal indokolja, hogy kell nyakkendőt kötnie, ha nem akar repülni állásából. A nyakkendő tehát társadalmi szükséglet, valóban kell a megélhetéshez, – de miért válik társadalmi szükségletté, annyira, hogy az egyes ember nem élhet nélküle, olyasmi, ami nélkül az egyes emberek szépen megvolnának? S ha a fizikai nyomorban tengődő tömegeket, kik fáznak és éheznek, nézzük, ugy látszik igazuk van a marxistáknak, kik az »érdekkel«" és a [létfenntartási] szükségletekkel magyarázzák e tömegek megmozdulásait. Ám annál érthetetlenebb az uralkodó osztályok tagjainak tevékenysége, még pedig éppen a történelmi materializmus szempontjából. Miért ragaszkodnak az uralkodó osztályok a kapitalizmushoz? Miért lelik gyönyörűségüket a tőkehalmozásban vagy a vele járó társadalmi hatalomban? Értem, hogy egy fejlett ipari tőkés állam azon van, hogy gyarmatot szerezzen s igy nyersanyag forrásra és piacra tegyen szert, de nem értem, hogy miért szükséglet az emberek számára »a fejlett ipari tőkés állam«. Miért szükséglet valaki számára, hogy a legmagasabb társadalmi pozícióba törjön és miért szükséglet másoknak, hogy alávessék magukat?" S gondolatmenetében igen nagy súlyú argumentum: „Milyen »anyagelvű« érdeke, szükséglete volt Marxnak, hogy életét a kapitalizmus elleni harcnak szentelje, és Engelsnek, a gyárosnak, hogy Marx hü fegyvertársa és segítője legyen? Általában azt látjuk, hogy történelmi materializmussal éppen azokat a forradalmárokat, a puritán idealizmusú Lenineket, akik a világban s a történelemben a történelmi materializmussal tájékozódnak s a hasonlóan puritán idealizmusú ellenfeleiket, a Hitlereket s mindkét csoport közös ellenfeleit, a vallásos kereszténységeket mezítláb járó szerzeteseikkel, vagyis éppen a társadalmi harcok eszmehordozóit értjük legkevésbé. Pedig a történelmi materializmus éppen arra szolgálna, hogy az eszmék s az erkölcsök magyarázatául szolgáljon".

*

Hol csúszott hiba magának József Attilának a számításába? E kitűnő ismerője Marx szövegeinek, s nemcsak a szövegeknek, hanem a logikának is, amely a szöveg egyik locusától a következőhöz mozgatja tovább az elmét, nem számolt valamivel. Pedig tanulmányának zárófejezetében lényegrelátóan határozta meg a tárgyra vonatkozó gondolatmenet kiindulópontját Marxnál: a *Német ideológiá*-nak az a helye ez, ahol azt olvashatjuk, hogy az emberek „akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor termelni kezdik *létfenntartási eszközeiket*." De József Attilánál itt ez áll: „Az emberek „akkor kezdenek különbözni az állatoktól, amikor *élelmiszereiket* termelni kezdik." S az élelmiszer ugyan „Lebensmittel" vagyis „az élet eszköze", a Marx, ill. a József Attila által használt fogalom mégsem ugyanaz. Annál is inkább nem, mert Marx mindjárt így folytatja: „olyan lépés ez [ti. a létfenntartási eszközök termelésének megkezdése], amelyet testi szervezetük szab meg". Trivialitás, mondhatnánk: Ugyan mi más szabná meg létfenntartásunk eszközeinek termelését, ha nem testi szervezetünk? Mondhatnánk – de József Attila nem mondhatná, hiszen ő (igen helyesen!) megkülönbözteti egymástól testi szervezetünk fiziológiai kezelését s a létfenntartás biológiai ügyét. Amihez még ezt teszi (szintén igen helyesen!) hozzá: „A termelési eszközök ugyanazt a szerepet játsszák a társadalomban, mint az egyén életében a saját szervei." Úgy hogy József Attilának a máskor mindig oly szigorú logikája mentén azt kellene gondolnia (vö. önvallomásával: „hanyag / társadalmunkra szabatos

szavam van"), hogy Marx a szükségletet valamiképpen a termelési eszközök működéséből eredezteti.

Persze, ha eközben tartjuk magunkat ahhoz, hogy a szükséglet biológiai megközelítésnek képezi tárgyát, vagyis olyannak, amely a szerkezet működtetéséért a szükségletet teszi felelőssé, akkor gondolatmenetünk esetleg körben forog. Hogy valóban körben forog-e, ennek eldöntése azután már pszichológusnak igényelné teoretikus vizsgálódását. S e vizsgálódás másfelől már túlmenne azon a kérdésen, amely a pszichológiával nem egyértelműen rokonszenvező József Attilát igazán érdekli: Miért nincs szocializmus?

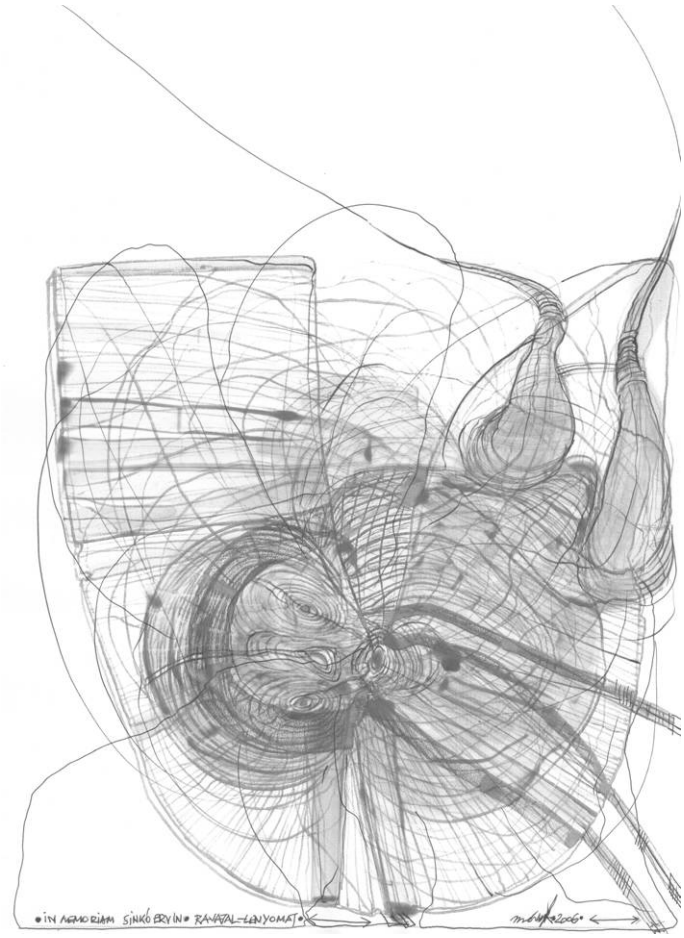

KABDEBÓ LÓRÁNT

Amerikai akció

EGY FEJEZET A KÖNYVHÉTRE MEGJELENŐ MONOGRÁFIÁBÓL

Az 1991-ben megjelent kötet az eddigi Turczi-költészet legfontosabb darabjait tartalmazza: benne szerepel az *Amerikai akció,* a *Platón úr vacsorája,* valamint a *Tizenkét vers* (amely utóbb *Egy év* címmel híresül el) és végül is a keletkezési idejét tekintve ide számíthatjuk az utóbb publikált *Venus Vulgivagá*t. Ezek együtt mai költészetünk élvonalát képviselik. Fontosságuk okán külön fejezeteket is megérdemelnek a monográfiában.

Ezúttal azt a szemléletbeli poétikai és grammatikai változást szeretném regisztrálni, amely éppen a kötet címét is adó vers-kompozíció körül szervezi a kötetbe beosztott egyéb verseket. A legrövidebbet és a leghosszabbat.

Kezdjük a legrövidebbel, a *Video haiku* cíművel, amely azt a csapdahelyzetet mondja el a keleti haiku formájába tömörítve, ami előkészítette a Turczi-költészetet e kötet poétikai és grammatikai világának kialakítására. A haiku, a maga gnomatikus formáltságával mindig egy-egy magatartásformát vagy gondolati konstrukciót mond el a maga párszavasba sűrített formájában. Ezt a huszadik században az európai irodalomba adaptált keleti kifejezési formát – a Tao gondolatvilágának ajándékát, a nyugati gondolkozás hézagaira adott kisegítő választ – Turczi egy szinte – mai szóval – videoklip megjelenítésére használja:

Nincs tér, nincs idő.
Isten penészes szeme
vakablakra néz.

A vasfüggöny megszűntével hirtelen történelmileg kinyílt térben mintha minden szellemi akarat megbénulna, bezárulna egy video-világba. *Installáció*vá változik minden érzelem, amint azt címbe is emeli:

A tér két tetszőleges pontja,
mint két természetes vonatkoztatási test köré
mágneses mezőt von az ördögi képzelet.
A többi már alkémia:
infravörös cirruszfelhők, síkmágia,
fémvonalas színkép, szabad szemmel
láthatatlan elmozdulás.

Pneuma spiritualis.

A testek közelednek, egymásnak csapódnak,
utóbb fellép a rendellenes viselkedés,
működik a taszítás öröknek tetsző törvénye is:
szinte pulzál a köréjük kevert elektromos csend.
Két összeakaszkodó csillagszobor.
A szűntelenség jelképei.
Kétegy-kiterjedés.
Mesterséges léptékkel növekvő álom-erőtér.

Majd egy óvatlan mozdulat a keverőgépen
és felbomlik a kép előre betáplált ritmusa,
szétfolynak a színek, a komponált tér
villanásnyi idő alatt darabjaira hull,
és két videoszobor
emberízű csókban olvad össze.

Vagy mégsem? Benne vagyunk a mindennapi filmjeink-videóink világában, de mégis kikéredzkedünk belőle, művi és mégis emberiként óhajtott jelenetek programozódnak körülöttünk. Vagyunk egyszerre programozottak és programozók. Micsoda bezártság és micsoda erő feszül a kitörni akarásban. Íme a kettősség, amire ráérez mottóját kiválasztva a költő: „Láttál már madárcsontvázat? Ha igen, biztosan tudod, mennyire repül még mindig." – idézi Tennessee Williamstől, de éppúgy megtalálhatná itthon is ugyanezt a képet József Attila Németh Andornak dedikált versében, amikor az élet és annak váza kettősét szembesíti versében:

– Madarat lát? – pihe suhan s a csontváz ott áll messzi kopasz ág
zörgő tetején – –

Tennessee Williams és József Attila szövegétől vezet az út a *Két Perc Gyűlölet* című kötetnyitó versig, Szabó Lőrinc *Az Egy álmai* párverséig. Ahol a bezártságában az ember önmaga börtönőrévé emeli a filmes eszközök segítségével felmutatott önmagát. Üldözött és üldöző találkozik és vicsorít egymásra. József Attila mellé a *Te meg a világ* Szabó Lőrincét is idézhetem. És mindkettőjük mellé a század nagy fizikusainak mondását a néző és a szereplő egybeolvadásáról. Az utak onnan felől vezetnek, de itt már egy másfajta csapda rajzolódik ki:

Villanófény, óra indul,
arcizom se rezdül,
allűrmentes koncentráció.
Betartani a játékszabályt.
Az üldözés célja az üldözés.
A kínzás célja a kínzás.

Egy a cél, s a célkereszt.
A mozdulat a szándékra
merőleges.
A tekintet is aláaknázva.
Itt te nem lehetsz
szőke és kékszemű.
Ép a múltad, más a logikád,
öntörvényeid szerint élsz
és gondolkozol,
tehát átmenetileg
bevégeztetett.

A kör
az esetek többségében bezárul.
Menekülésed útját elzárja
a bomló lelkiismeret.
Elkárhozni kellene.
El, nagyon messzire.
A bűn,
ó,
hogy összezsugorítja a szívet.

Itt, ekkor teljesedik ki a Turczi-költészet grammatikája: „Elkárhozni kellene. / El, nagyon messzire." Ha megértjük ezt a két sort, felfedezhetjük azt az újdonságot, amit az ezredvégen Turczi költészete jelent. Legalábbis az én számomra. Ebben a szövegben nincs lezártság, súlyosan sorsszerű bevégzettség. De nincs nyitottság sem, távlatos menekülési lehetőség. Ebben a körkörösségben – a filmszerűen megéltben és a megéltet filmszerűvé átjátszó életmódban – bezártan kell az embernek a maga mindennapi feloldozását kiküzdenie. Önmaga ellenében. Ha másképp nem: a szövegben. Ezáltal megnő a szöveg – a költészet! – súlya, szerepe. És leginkább esélye. Ezt az egyszerre bezártságot és mégis kivágyódást, megrögzítettséget és emberivé átlényegülést próbálja megélhetővé tenni, a *Video haiku* bezártsága ellenében felmutatni ez a filmfelvételek kellékeivel operáló kötet.

*

Amerikai akció: kötetet jellemző cím, és egyben egy hosszabb verskompozíció megnevezése is. A kötetcím alcíme: *epizódok egy hátrahagyott történethez*. A kompozíció ajánlása: *Bódy Gábor emlékére*. A cím egyben rájátszás Bódy *Amerikai anzix* filmcímére.

És a kettő között egy Lautreamont-idézet mottóként:

„Egy nap megkérdezted tőle, van-e kedve fürödni menni veled a tengerre. Egyszerre lendültetek el, mint két hattyú, egy meredek sziklaszirtről. Kinyújtott karral, kézen fogva, pompás fejessel csobbantatok a víztömegbe. Néhány percig a víz alatt úsztatok. Messze a parttól bukkantatok fel újra, hajfürtjeitek összevegyültek, patakzott belőlük a sós folyadék. De vajon miféle rejtély történt a mélyben, hogy hosszú vércsík festi meg a hullámokat?"

Benne a „miféle rejtély?" kérdése. A semmi nem változottban a minden megváltozott tudata. Mondhatnám: megtörtént a rendszerváltás. De Turczi *költészete* történet- és pártsemleges. Ha valami történt – abbamaradt és helyette bejött valami más –, annak az emberiség egyetemességével mérhető változásnak kell lennie. Annak a változásnak a tudati leképezése mindez, ami a „rendszerváltozás" idejétől „begyűrűzik" mihozzánk is. A globális világ szociológiai jelenléte az, amely a Turczi-költészetben „hátrahagyott történet"-et másik pozícióba áthelyezve gondoltatja át. A változás „rejtélyének" megjelenése, amikor „nincs tér, nincs idő", és a kereső szem „vakablakra néz". Mi is történt velem – velünk? Egy rejtélyes haláleset elgondolkoztathat, de a változást meg nem történtté nem teheti, és a változás milyenségét meg nem határozhatja. Egy csapdahelyzet, amelyet mindenkinek érzékelnie kell, de amelyből már mindenkinek magának, külön-külön kell kilátást teremtenie. Ha szerencséje van, Isten segedelmével.

Ebben a csapdahelyzetté váló labirintusban a Bódy Gáborra való utalás némi eligazításhoz segített engem. Nem életrajzi vonatkozásában, hanem inkább poétikai kitekintéshez segítően.

Mindez pedig visszavezet az *Egy videovers elemei* című kompozícióhoz. Az *Egy videovers elemei* és az *Amerikai akció* című teljes kötet egymást kiegészítő alkotások. Jellegzetességük nem valamilyen neoavantgárd vagy posztmodern jelleg, ezt legfeljebb megformáltságukra lehet címkézően ráragasztani. A kettő közötti különbözés adja a Turczi-költészet alakulásának „rejtélyét". Az ő – és nemzedéke – tegnapjának és májának másságát. Mert mind a két kompozíció egy-egy videó-város megjelenítése – csakhogy a kettő között omlott le a berlini fal, szűnt meg a vasfüggöny. Nem politikai, hanem szociológiai értelemben.

Bármennyire is összeolvashattam az *Egy videóvers elemei* kompozíció világát egy müncheni költőnek a németek által is díjazott alkotásaival, annak szociológiai világa *belül* maradt a mi „kisvilágunkon". *Falon belüli* videó-várost emelt bele a kompozícióba. Arról beszél, aminek meg kellett szűnnie – nem azért, mert már tarthatatlan volt – persze hogy az volt! –, hanem azért, mert egyszerre csak „vakablakká" minősült. Médiumbéli címkékkel szólva: megszűnt a *Szomszédok* és értelmetlenné vált a *Szabó család*. Okafogyottá váltak. Velük és általuk megszűnt az úgynevezett „szocreál" életforma. Filmcímekkel szólva: mondjuk a *Kiskrajcár*tól, a *Szabóné*tól a *Tanú*n át a *Falak*ig. És furcsa módon a táncdalfesztiválokig, amelyek bármennyire falbontóak voltak légyen is, a mai retroadásokban visszatekintve csak „falon belüli" jelenségként mutatkoznak meg. Így éltünk – kapcsolódgattunk, vagy éppen menegettünk szét – a magunk bekerített modorában évtizedeken át. Ennek a kicsinyes normarendnek lett összegezője, levezetője és embert önmagától elfordítója az esti televízió-bámulás szertartása. *Ennek* veszélyességére döbben rá az *Egy videovers elemei* verskompozíció. Megmutatja az önmaga létformáját és az általa lefedett szűkölően magányos személyes létezést.

Ebből lép ki a maga más-más módján előbb az *Amerikai akció* teljes kötete, majd utóbb megint más formátumban a *Venus Vulgivaga*.

Az *Amerikai akció* nagy formátumú kísérlet a „falon túli" világhoz való felzárkózásra, és eredményeként a megdöbbenés tudatosítása. Bódy Gábor műve utalás a felzárkózás poétikai kísérletére, máig kibeszéletlen tragikus sorsa pedig a felzárkózottság tudomásulvételének megdöbbenésére utal.

Az *Amerikai akció* teljes kötete azt tudatosítja, ami korábban a világ filmművészetében már megjelent. Fellini *Nyolc és fél* című filmje, majd a *Satyricon* – utólag visszatekintve – ennek a globális kiterjedésű morális válságnak a tudati kivetülését jelenítette meg. Mi (befogadók: kritikusok és nézők) akkor, a túloldalról *annak* a világnak a válságára kérdeztünk a vásznon látottak által. A másik világ értékvesztés érzetét vizsgálgattuk. Azt, ami a kilencvenes évekre éppen hogy a mi világunkká is vált. Ennek a filmvilágnak hazai átérzését jelenthette a Huszárik és a Bódy nevével jelezhető kísérletsorozat. És a Turczi-kortárs Gothár Péter (az *Idő van*ra visszafelelő *Tüdő van* című vers dedikáltjának) jelentkezése.

Mára válhatott – legalábbis számomra – világossá, hogy nem ezek az alkotások a válságtermékek, hanem éppen hogy a válságtermékekkel szocializálódó világ megítélésének voltak ezek a végiggondolásai. Választ jelentettek ezek az alkotások mindarra, ami a korszak konzum-tudatát betöltötte. Rendszert kerestek a válságban, rendet a tudat szemétdombján. A bomlás felmutatásával az újjászerveződő tudat kiváltóiként jelentek meg a világ művészetében. Felülnézetből.

Ezt a felülnézetet átvéve ennek – a Fellini, Huszárik, Bódy ellenkezését kiváltó – szellemi világkatasztrófának próbál ellene mondani Turczi István az *Egy videovers elemei* ellenkező folytatásaként megszerkesztett *Amerikai akció* című kompozíciójával.

Most már a világnak erre a felére is ránk szakadt azóta – a „szabad világból" – a sokcsatornás televíziós világ áradó törmelékeinek áradata. Már nem is egy-egy átlagfilm ártalma, hanem az éjszakai „lapozás" üressége, hiányérzete, kétségbeejtő horrorja – vagy akinek kell – erotikája. A „lapozgatás" mögül pedig éppen a bölcsen moralizáló rendező (egy Fellini, egy Antonioni, vagy Huszárik, avagy éppen Bódy Gábor mosolygó, vagy felháborodottan gyönyörködő-kétségbeesett tudata) hiányzik, mindenki saját használatára – a műsorkínálat véletlene alapján – vegyítheti pillanatonként változtatva a borzalmat, a kéjt, a mámort, a bárgyúságot – a mindennapi értelmetlenséget.

Elmarad a falon belüli mindennapi tervszerű butítás – a pillanatokra felkavaró kikapcsoltság zavara következett el. Naponta bárki képessé vált feladni életének az értelmét, kikapcsolni a visszatekintő számvetés morális kényszerét (amelyet őseinknek az esti-éjszakai olvasás esélyként végül is felkínált). Ehelyett éppen a mindennapi élet szétesettségének televíziós változata jön be éjszakára a lakásba. Ijesztően, kiszolgáltatottá tevően. És az eredmény: a rémkép, amelyet oly szuggesztíven formált figyelmeztetéssé Fellini vagy éppen a magyar Bódy Gábor, akik ezeknek a kétségbeejtő éjszakáknak a labirintusát mutatták filmjeikben. Hogy észrevehesse a nézőjük: ilyen labirintusokba téved naponta a maga jószántából, gyengeségéből, elesettségéből következően. Miként a klasszikus filmek tanulságai, Turczi bekeretezett songjai beépítve a kompozícióba: figyelmeztetések a kusza-zavaros videós „lapozások" közben. Ezekben a songokból kifejlő bekeretezett részletekben a ma már önálló képi műfajként létező videoklip szöveges mutánsát gyártotta előre a költő – akkor még csak az előzmény-songokat ismerve. Az azóta kifejlett képi műfaj utólag igazolja a költő invencióját:

szférák feketezenéje
hangok bűnszövetkezete
ritmizált magány
gyorsul a szív, cserepes a száj

mint a szivárvány, begörbül a test
fémszálas vibrálás ott legbelül
felszakadó emberemlékű képzetek
püfölik a halántékdobot
közelebb a nyaki ütőérhez
a végleges buja hallgatáshoz
zene: szűzhártyák, bongók
dobhártyaszakasztó próféciák
más mérték szerint borul fel a Rend
éjszakák szorongás-tömbjeiből
más lépték farag legendát
aránytalanul arányos lesz minden
Gulliver Digitáliában

Ez ami bejön, ez a mindennap esélyes soha vissza nem térő alkalom, tessék, csak tessék. A cirkusz belénk költözik:

Ffffantasztikusss lehetőség egy fantasztikus este
Önmagaddal aki kérdez válaszol is semmi trükk –

Avagy mégsem? Fellini cirkusza „kint" marad, és a néző távolságot tarthat. De ebben a napi televíziós „lapozásban" *belénk* költözik ez a cirkusz, lefokozódik a néző: éppen *nézői* távolságtartó viszonyító képességét veszíti el. Beleolvad a szemétbe? Turczi verse itt veszi fel a kesztyűt, itt protestál – divatot fordítani akaróan. A mesterek receptje szerint.

mennyi kidobott sors
és mennyi indulat-töredék
lepergett tavaszok
bizsergő álmai mögé kerülve
szánalmas testcselek
könnyeken innen kudarcon túl
pár üdvösséges pillanatért
vajon megéri-e a hideg hűség
a sorsába temetett kéz
a konokul összeszorított száj
a föld körül üresen forgó
értelmes képeket látomássá
roncsoló vaktöltény szemek
szenvtelenségünk álcái
megéri-e ha választás más
nem marad: egyetlen út egyetlen
utolsó utazás a lelkiismeretlenbe

Tudatosan vezet a vers az „öntudatlan Semmiben tovább". Bemutatja: a rendező egyben a rendezett, aki kiszolgáltatja sajátmagát. Feláldozza a műben magát? Az életben is? Mint minden televíziós „lapozó" naponta megteszi ugyanezt:

psszt
mi ez a földöntúli zaj
metróvonatok siklanak
a metálkék tekintetben
lódobogás a középfülben
vaküget és halottkém-vágta
póznák pózok pozőrök
maradnak el és egyre többen
egyre konokabb a csend
csak a suhanó fény-metszetek
merő látvány és memória
megszűnik a hangérzékelés
s ami a jelöletlen racionális
hallgatáson túl mégis megmarad:
az ütem és mozdulat replikája
a kihagyó lélegzet-metronóm
de mi ez a földöntúli zaj?

Végül is lineáris történet úszik a versben egy konkrét halál felé? Lásd a Bódynak szóló ajánlást. Vagy mindenki kiszolgáltatottságának végpontjára hallgatózik a songban a vers, – lehetünk mindennapi tudatelhalásunk-bámulásunk lezárásának végigkísérői mi magunk, olvasók. Rólunk is szólhat a lineáris történet. Miként egy mondat, amely a vers egésze során halad végső megformáltsága felé: SOHAVISSZANEMTÉRŐALKALOMAHALÁL. Mintha közben a töredékmondatok újra és újra felajánlanák a kilépés lehetőségét, a lecsupaszító cselekmény megszakíthatását minden percben. Az életre válás esélyét.

Hogy aztán a vers zárásában – mint a *Tetemrehívás* vagy *Az ős Kaján* végén kiterítve, dermedt vidoran jelenjen meg a televíziós „lapozó”, akinek lelkéért folyik a küzdelem: „egyedül maradtál / kiterített testeddel végképp egyedül”. A költő veszélyre figyelő tudata és a veszélyt tudatosító elhalt művész párbeszéde a kompozíció. A két alkotó viaskodása a vers: aki belehalt és aki túlélni akarja a versbeli tetszhalált.

MEGÉRTENI:
a csontra száradó bőrmaszk
és a márványporba kövült virág
találkozása
a 'Lét' áldozati asztalán
mégsem a véletlen műve

csupán örökkévalóság

megérteni és akár egy hosszú
hideglázas versben elmondani
miért feltételes érvényű minden
szó minden szenvedély és miért

hogy még a halál sem
értelmezhető egységesen
elmondani neked
mert te is itt vagy
TE
aki már sehol sem vagy.

Sornyitó lesz ez a vers Turczi költészetében: kompozícióiban olyan poétikát jelentet meg ezt követően, amely az élő, tájékozódó, további tudatkinyílásra törekvő elbeszélőt-leírót halott vagy távollévő személyiséggel szembesít. És vitát sző bele a versbe, műfajt meghatározóan: ez nem a *szürrealizmus* Breton-féle „szépség-eszménye" definíciójának (az esernyő és a varrógép találkozása a boncasztalon) utánamondása, nem a létezés összefüggéstelen viszonylatainak az abszurditását hangsúlyozza – épp ellenkezőleg: a viszonylatok-nélküliségének opponálása. Lázadás a kiszolgáltatottság ellenében. Az elégia elővarázsolása.

Jelen kompozícióban a televíziós „lapozás" tudatelhalásának megjelenítését egy olyan párbeszédbe ágyazva jeleníti meg, ahol az egyik fél a szemben állás tudatosításáért személyes életével fizetett. Azaz a pusztulás átélését saját pusztulásával fonta össze. A másik fél a tudatosan ágáló, kérdező, tiltakozó felháborodott ember, aki mind a tudatelhalást, mind az ellenkezésért az önfeláldozást vállaló szerepet is tiltakozva fogadja.

A vers záró sora – felidézve Szabó Lőrinc szerelmesét elsirató gyászverseit – a „sehol sem vagy" ellenében a MEGÉRTENI és a TE szavak kiemelésével minden tudatelhalás ellenzőjeként emelkedik ki. Mert a televíziós „lapozás" tudatelhalásának csak ellene mondani lehet. Ez nem is vitatéma a versben. Amiről a vita folyik: hogyan lehet megállítani ezt a folyamatot. A tudatosítás önfeláldozással összefonódó változatával, avagy a „megértés" akarásának tudati folyamatával. A vers agresszivitása ez utóbbi mellett ágál. Bárha a kompozíció teljessége mindkét megoldás felmutatását is szolgálja. Az áldozatvállaló emléke előtt is leteszi az emlékezés elismerő koszorúját.

Görög sorstragédia

ILLYÉS GYULA JÓZSEF ATTILÁRÓL

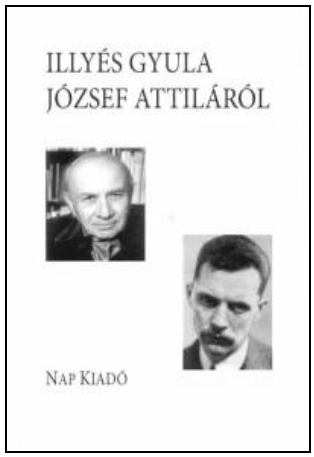

Nap Kiadó
Budapest, 2006
168 oldal, 2688 Ft

Illyés Gyula 1930. november 15-én, szombaton a következőket írta naplójába: „Hatra a *Ptoe*-ban kell lennem, a Bartha Miklós Társaságból kivált »ifjak« (mind idősebb, mint én) tartanak megbeszélést a baloldali munkásifjúság képviselőivel egy közösen szerkesztendő folyóirat ügyében. Vagyis beléptemkor jelen vannak a *Ptoe* egyik kis termében: Fábián Dániel, Kodolányi, Simon Andor, Haraszti, Sándor Pál, Antal Sándor, Ember Ervin s még pár fiatalember. Nekem kell az összekötőnek lennem.

Beléptemkor Fábián beszél. Lap kell, stb., stb., stb. Utána Haraszti. Majd Simon. Valamennyien a kérdés mellé beszélnek (…). Lassan összevesznek. A lapot Simon és Fábián fogják szerkeszteni. Ez ellen Harasztiék nem mernek nyíltan kipakolni (…). Zaj. Fecsegés. Állandóan mellébeszélnek a tárgynak. Megjelenik József Attila; Kodolányi, Fábián éljent kiáltanak, az egész dolog kezd komikussá válni.” (53.)

A huszadik század első felében gyakoriak voltak a lapalapítási szándékból eredő, hasonlóan heves kávéházi viták. Nagy Lajos mindezt szatirikusan ábrázolja a *Budapest nagykávéház*ban, s barátját, állandó vita- és sakkpartnerét, József Attilát, a regénybeli Gerlei Andort sem kíméli, aki egyszer liberális, másszor szélsőjobboldali, majd demokratikus lapok alapításában vesz részt, és verseit a kívánt célnak megfelelve alakítja át. Maró gúnnyal jellemzi a költő köpönyegforgatását: „Gerlei […], aki tavaly még szociáldemokrata volt, két évvel ezelőtt anarchista, azelőtt l’art pour l’art-ista, s hónapok múlva lesz csak fasiszta, ahhoz pedig, hogy neokatolikussá váljon, még két év is eltelhet.” (Nagy Lajos: *Budapest nagykávéház*. Budapest, 1981. 129.)

Illyés hasonlóan elítélő véleményt alkot a sohasem a realitásokról beszélő, hiábavaló vitákat folytató lapalapítókról, bár József Attilával kapcsolatban burkoltabban fogalmaz, mint Nagy Lajos, s csak a tényt állapítja meg: „József át fogja írni eddigi verseit forradalmiakká és kiadja, *Üsd a tőkét, ne siránkozz* címmel.” (54.)

Illyés Gyula az eddig közzétett naplójegyzetekben és visszaemlékezésekben hasonlóan tartózkodóan írt költőtársáról, akivel 1927 őszén ismerkedett meg, s aki első pillantásra egyáltalán nem volt rokonszenves neki. „Életembe úgy folyt bele, mint egyik folyó a másikba” – olvasható egy valószínűleg az ötvenes évek derekán keletkezett kéziratban, amelyből az első, a Simplon kávéházban történt találkozásról is értesülünk, sőt azt is meg-

tudjuk, hogy a kávéházat akkoriban alakították újjá, modernebbé, és a mosdóhelyiségben nem vászon kéztörlő volt, hanem „meleg levegőt lehelő kézszárító gép". (10.)

E találkozás többször fölbukkan Illyés irataiban, s mindannyiszor megemlíti az akkor Párizsból hazatért, mindössze huszonkét éves, „a gátlástalanságig magabiztos" József Attila meghökkentő kérdését: „Hol lehet is mecénást szerezni?" Illyés jellemzése megegyezik a kortársakéval: „Nem volt titkolózó természet. A testét, lelkét érintő történések közül fölfedte gyermeki közvetlenséggel azokat is, melyeket más csak körülményesen említett volna." (36.)

Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának természete és milyensége nemcsak a kortársakat foglalkoztatta, hanem az utókort is. Különösen a szárszói tragédia után, amikor a legtöbben Illyést tették meg a fő bűnösnek, amiért feleségül vette költőtársa szerelmét, Kozmutza Flórát. Névtelen levelekről, fenyegetésekről ír könyvében Illyés Gyuláné: „...néhány éve csak, hogy Illyés Gyula postán, aláírás nélküli nyílt levelezőlapot kapott, újságból kivágott nagybetűkkel, a következő szöveggel: JÓZSEF ATTILA GYILKOSA. Néhány hete pedig ugyancsak névtelen levelet hasonló tartalommal, hosszú gyalázkodással. Sőt legutóbb is – még műveltebb gondolkodásúnak látszók között is akadt névtelen, aki »márványszívű«-nek nevezte emiatt Illyés Gyulát." (*József Attila utolsó hónapjairól*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 8.)

Illyés Gyula emlékeiről, gondolatairól keveset tudtunk, mind ez idáig. Domokos Mátyás szerkesztésében, a Nap Kiadó gondozásában jelent meg 2006-ban az *Illyés Gyula József Attiláról* című kötet, amelyben eddig kiadatlan írások is szerepelnek. E mozaikkockákból nemcsak József Attila – Illyés által ismert – alakja, személyisége rajzolódik ki, hanem a korszak irodalmi életének jellegzetességei is. Nemcsak a kávéházi élet sokszínűségéről alkothat képet a huszonegyedik század embere, hanem az emlékek, az emberi emlékezet sajátságos voltáról is.

Illyés több helyütt ír arról, mennyire nehéz a memoárírás, mennyire kiszolgáltatott az ember, ha gondolatait, emlékeit újra felidézi: „Egyéniségünk nem más, mint rejtett és megnyilvánuló emlékeink összessége. Emlékeink egy része úgy dolgozik énünkön, mint a szobrász a szobrán. (...) Egyéniségünk belső szerkezete föloldhatatlanul a múltunk." (27.) Másutt az emlékek sokféleségén s a szeszélyes, könnyen befolyásolható elmén mereng: „...ugyanaz az emlék, ha valami miatt később ismét papírra kell vetni (...) általában merőben más ábrázolást kap. Ez természetes. Mert ha az ábrázolt dolog nem is, az ábrázoló lelkület közben óhatatlanul megváltozott Nem lehet kétszer belelépni ugyanabba az emlékezetpatakba sem." (29.)

A József Attiláról szóló számos visszaemlékezés kiváló lehetőséget kínál arra, hogy a fenti gondolatok igazát elfogadjuk. Ugyanarról az eseményről sok-sok változat él az utódok jóvoltából. Érdemes kis kitérőt tenni, s a következő jellemző példát, a Gyömrői Edit elleni késes támadást fölidézni. Vágó Márta, Németh Andor és Faludy György is feleleveníti azt a jelenetet, amikor József Attila analitikusára és annak vőlegényére, Ujváry Lászlóra támadt: „Megleste őket, amint együtt elmentek, és taxiba szálltak. Ő is taxit vett, és utánuk eredt. Mikor kiszálltak, kivette az erre a célra előzőleg megvásárolt bokszert (...), és közeledett feléjük. A férfi néhány közönyös kedves szót szólt hozzá. Erre zavarba jött, feladta tervét." (Vágó Márta: *József Attila*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 214.) Németh Andor bizonytalanabb: „Ma sem tudom pontosan, mi történt. Attila állító-

lag mégis csak megleste E.-t U.-val, kabátja alatt konyhakést szorongatva, melyet mikor rájuk akarta vetni magát, kicsavartak a kezéből." (Németh Andor: *József Attiláról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 118.) Ugyancsak erről az esetről ír – kevésbé valószerűen – Faludy György: „[…] Attila késsel támadt a Gyömrői szerelmesére. […] …egy konyhakéssel nekirontott az illetőnek, aki a kezével kapta el a kést úgy, hogy az jó mélyen belement…" (Faludy György: *Emlékeimből.* In: *„A Dunánál". Tanulmányok József Attiláról.* Szerk.: Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1995. 234.) Bak Róbert patográfiájában két Gyömrői ellen elkövetett támadásról ír: „[…] két ízben megtámadta az asszonyt, veszedelmes szerszámokkal, fenyegető, sötét dühvel." (Bak Róbert: *József Attila betegsége. Szép Szó,* 1938. jan.–febr. 108.) Később Gyömrői Edit – Vezér Erzsébet kérdésére válaszolva – cáfolta, illetve pontosította az egymásnak ellentmondó leírásokat. (Vezér Erzsébet: *Ismeretlen József Attila-kéziratok. Irodalomtörténet,* 1971/3. 620–633.)

A kötetben vissza-visszatérő motívum az emlékezet megbízhatatlanságáról, az emlékek hatalmáról és befolyásáról szóló gondolkozás. 1975. július 23-án jegyzi föl Illyés, hogy „emlékeink meztelensége kényesebb magántulajdonunk testünk meztelenségénél is." (140.) Másutt Proustot hozza követendő példának: „…emlékeimet leírni csak úgy volnék képes (csak úgy tartanám érdemesnek), ahogy Proust, ha képes volnék az ő szívósságára. Nem festményt, hanem gobelint mutatni a múltról, mégpedig akként, hogy rögtön szálaira bontjuk." (32.)

Illyés Gyula – a naplójegyzetek, följegyzések tanúsága szerint – egész életében küszködött azzal, ami József Attilával kapcsolatos. Úgy tűnik ki a sorok közül, hogy valamiféle nyomasztó bűntudatot érezhetett, amit 1943. szeptember 15-én meg is fogalmazott: „József Attila haláláért mindnyájan vádolhatjuk magunkat. Legjobban azok, akik mást vádolnának. Akiken annyi a vád súlya, hogy másra kell hárítaniuk. Bánt s mennyit engem is a lelkiismeret: nem tettem meg mindent." (107.)

S bűntudatot érzett azért is, mert élt, mert tovább élt. A József Attila emlékének ajánlott *Doleo, ergo sum* című versének első sorának „fájok: vagyok!" felkiáltása már az ötvenedik születésnapján írt naplóbejegyzésben fellelhető: „Már a harmincadik évemet pirulva töltöttem be. Petőfi huszonhat éves korában halt meg – óriási figyelmeztetés. Huszonhat után minden magyar költő orgazda, ha nem tölti be őhozzá méltóan a dolgát." (116.) 1967 januárjában visszatér e gondolat: „Itt ülök asztalomnál hatvanöt évesen. Hogyan invitáljam körém ifjúkorom társait, hogyan hívjam őket életre a múltból?" (124.)

A vissza-visszatérő emlékképek között a játékos József Attila is megjelenik. Az agyakrobatikákról, a költő állandóan villogó elméjéről mások is beszámoltak. Bányai László *Négyszemközt József Attilával* című könyvében a kávéházi és társaságbeli játékokról szólva sógora nyelvi és szellemi zsenialitását emeli ki. Vágó Márta a Benedek Marcell és József Attila közötti versversenyről tudósít, melynek eredménye a *Kerek asztal* című szonett. (Vágó i. m. 54–57.) Tudjuk, hogy játékból, azaz fogadásból keletkezett az *Osztás után* című szonett is, amely a *Színházi Élet* 1935. április 21–27-i számának bridzsrovatában jelent meg névtelenül. Vélhetően József Jolánnak köszönhetően pedig fennmaradtak az Illyés Gyulával közösen írt *Cézár Galliában, Reggeli ájtatosság, Egy Modiano-cigarettapapír elszakadt* és a *Másodfokú függvények egyenletei* című, 1928-ban keletkezett versek. (A kötetben *Szonettjáték* címmel a 22–25. oldalon olvashatók.)

A kötetben szerepel Illyésnek a *Külvárosi éj* című kötetről írt bírálata, a József Attila halálára írt, szintén a *Nyugat*ban megjelent nekrológja, de olvasható például Szántó Judit és Illyés levélváltása, Illyés levele Hatvany Lajosnak s többek között az *Öt éve…*, a *Rajz, eltépésre*, a *Nem volt elég*, az *Ajtófélfának döntve vállamat –:* című vers. Nem maradhatott ki a *Nemzet*ben 1937. július 8-án megjelent *Illyés Gyula és József Attila izgalmas költői párbaja* című cikk sem, s az azt követő, ahhoz kapcsolódó feljegyzések.

Utolsó találkozásuk a Siesta szanatóriumban történt, amikor kibékültek egymással. Illyés erről megható leírásban számol be, melynek zárómondatai: „1927 őszén ismerkedtünk meg, mikor az első hosszú csavargás és beszélgetés után elváltunk, sokáig ráztuk egymás kezét, majd összeölelkeztünk, s én – mivel épp csüggedt volt – fölemeltem, olyan magasra fölém, amennyire csak bírtam. Utolsó búcsúzásunk is mozzanatról mozzanatra így folyt le." (88.)

Illyés Gyula gondolatait, emlékeit, valamennyi följegyzését Domokos Mátyás szerkesztette kötetbe. Utószavában Seneca klasszikus intelmét – audiatur et altera pars, hallgattassék meg a másik fél is – idézve arra figyelmeztet, hogy a 20. századi magyar költészet két klasszikus költője kapcsolatának jóhiszemű értelmezése időszerűbb, mint valaha. József Attila hagyatékában ugyanis nem sok olyan dokumentum maradt, amely az Illyéssel való konfliktusról tanúskodik. (*Miért nem én?* című írása, amelyre Illyés gyakran utal jegyzeteiben, feltehetően lappang.)

Marad tehát e gyűjtemény és a bizodalom, hogy az olvasó elfogulatlanul, irodalompolitikai indulatok nélkül, a tévhitektől, legendáktól megszabadulva veszi szemügyre a „szerencsés" barát, Illyés Gyula írásait. Domokos Mátyás megállapítása nem felmentés, nem védőbeszéd, hanem lehetséges magyarázat: „kettejük történetét a görög sorstragédiák szellemében komponálta a legnagyobb dramaturg, aminek mindközönségesen élet a neve." (159.)

Gajdó Ágnes

Lengyel András: „...gondja kél a gondolatban”

AZ ÉRTEKEZŐ JÓZSEF ATTILÁRÓL

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2005
273 oldal, 2300 Ft

Lengyel András könyve az első, amely kifejezetten a költő értekezői munkásságának összefoglalására vállalkozik. Ezt az úttörő tanulmánykötetet a József Attila-kutatás minden bizonnyal hasznosítani fogja. Szakkönyvek recenzióiban gyakran olvasható efféle udvarias mondat – itt azonban nincs szó ilyesmiről. Vegyünk egy egyszerű példát.

A tanulmánykötet szerzője felfedezte, hogy *[A művek alkotóinak és kiadóinak...]* kezdetű szöveg, illetve ennek nemrég előkerült bővebb változata egy helyen hasonlít József Attilának egy megjegyzésére, amelyet a költő 1937-ben, a Horváth János versgyűjteményéről szóló bírálat előmunkálatai során vetett papírra. Lengyel András szerint ezért felül kell vizsgálni *[A művek alkotóinak és kiadóinak...]* Szabolcsi Miklós által javasolt datálását. Szabolcsi a szöveg 1933-ra keltezésében Szántó Judit emlékezésére hagyatkozott, amely pedig, ahogy Lengyel András hangsúlyozza, nem mindig megbízható forrás. A tanulmánykötet szerzője szerint a szöveg marxista retorikája sem érv a későre keltezés ellen, ugyanis ez a frazeológia a freudomarxista József Attilát is jellemezte. Horváth Iván és Tverdota György a költő 1930 és ’37 közötti értekező prózája sajtó alá rendezésének gyakorlati munkájában máris hasznosítani tudják Lengyel Andrásnak *[A művek alkotóinak és kiadóinak...]* keltezésével kapcsolatos érveit.

Az ilyen példák bőséggel sorolhatók. Megjósolható, hogy a József Attila-kutatás széleskörűen méltányolni fogja Lengyel András könyvét. Sokak számára igazi szellemi élvezetet fog nyújtani a könyv, amennyiben a megnyugtatóan megoldott problémák mellett másokat – akarva-akaratlan – nyitva hagy. Visszájára fordítva: a meggyőző állítások, problémamegoldások mellett olyanok is akadnak, amelyeken egyik-másik olvasó talán fennakad. A következőkben ilyen kérdéses pontokat mutatok be.

Olykor kissé túlzottnak érzem azt az azonosulási törekvést, amellyel Lengyel András a költő értekezői munkásságához közelít.

Ide csoportosíthatónak vélem, hogy Lengyel András nem annyira az érdeklődést kevesli az értekező próza iránt, mint azt kifogásolja, hogy a költői munkássághoz képest az

értekező próza ez idáig jóval kevesebb elismerést kapott. Nos, ezt a valóban létező különbséget Lengyel András tanulmánykötete, azt hiszem, túlzottan is kompenzálja.

Elmarasztalja például Kecskeméti Györgyöt a költőnek a Fábián Dániellel közösen írott, *Ki a faluba* című röpirata bírálatáért. Egyebek mellett felrója Kecskemétinek, hogy kritikája nem a *Ki a faluba* gondolatrendszerében mozog (125). Azonban nem jogos-e ez, ha egyszer a *Ki a faluba* képtelen gondolatrendszere szerint kizárólag a magyar parasztságnak köszönhető, hogy a nemesség és a polgárság immár magyarul beszél? Nem jogos-e ezzel szembehelyezni azt, hogy a magyar nyelv magyarországi uralomra juttatásában „Kazinczytól Aranyig polgárok, olykor polgárosodni indult arisztokraták, olykor meg a néphez visszavágyó romantikus polgárok" is részt vettek? Azt pedig már-már igazságtalanságnak tartom, hogy Kecskeméti kritikáját polemikussága miatt Lengyel András így értékelje: „Kecskeméti személyében voltaképpen egy korábbi, számára [a költő számára] érzelmileg különösen fontos kör, a Vágó-család – őt egyszerre vonzó és taszító köre 'lőtt' utána" (114).

Az azonosulási törekvés nem csupán azzal a következménnyel jár, hogy a tanulmánykötet szerzője – néhány esetet leszámítva – a kritikus szempont mellőzésével, egyetértőleg közelít a költő értekező prózájához: Lengyel András ugyanis nem csupán saját szempontjait igyekszik azonosítani a költőével, hanem az eljárást fordítva is alkalmazza, vagyis megpróbálja vizsgálata tárgyát megfeleltetni saját szempontjainak, ill. érdeklődésének. Az irodalomtudományban is kedvelt kontinentális filozófiákban mindez magától értetődik. Én azonban mégis felhívnám a figyelmet néhány olyan problémára, amelyet a vizsgáló személy és a vizsgálat tárgya közötti határok elmosása okoz.

Az egyik ilyen probléma az aránytalanság. Annak az előszóban előre bocsátott elvnek, mely szerint a tanulmánykötet olyan összképet kíván adni az értekező József Attiláról, amelyik ismerteti „az értekezői pályaív legfontosabb csomópontjait" (13), a tanulmányok összeválogatása nem felel meg. Míg az egyik tanulmány például a kései József Attila értekező prózájának a befogadásesztétikával való eszmei párhuzamait vizsgálja, vagy míg két tanulmány foglalkozik az életmű egésze szempontjából következménnyel gyakorlatilag nem járó *A nemzeti szocializmus* című írással, addig az 1930 ősze és 1933 nyara közötti időszak értekező prózáját – de költészetét is! – döntően befolyásoló kommunista ideológiáról nincs tanulmány. Ezt az időszakot a fejezeteket az életrajzi kronológia mentén sorba rendező Lengyel András egyszerűen kihagyja: *„A 'narodnyik' József Attila"* című fejezet után azonnal a *„József Attila, Rátz Kálmán és 'A nemzeti szocializmus'"* című tanulmány következik.

Az egyes József Attila-i szövegek filozófiatörténeti kapcsolatainak feltárása sem mentes az aránytalanságoktól. Amikor a szerző filozófiatörténeti hatásokat, illetve eszmei párhuzamokat törekszik feltárni József Attila értekező prózáján, akkor az olvasóban néhol kétség támad, hogy a Lengyel András által említett hasonlóságok valóban képesek-e ellensúlyozni a különbségeket. Vegyük például a következő esetet. Lengyel András az alábbiakat idézi a Rapaport-levélből: „Az ödipusz-konstelláció, illetve konfliktus csupán éppen olyan kivetítése a lélek belső eredetű, endopszichikus állapotának, mint a vallások és a mithológiák. Az ödipusz konfliktus tudományossá tett mithosz, mert bár tényleg magukban az emberekben keletkezik, a tudomány nevezetesen a pszichoanalízis nem hogy lebontaná, hanem úgy siet a jóváhagyására, ahogyan a mithikus, vallásos hitnek nem a le-

bontására, hanem tudományos alátámasztására törekszik a theológia. A pszichoanalízis freudi formájában a neurótikusok ödipusz-vallásának a theológiája" (198–199). Lengyel András szerint a freudi pszichoanalízisnek ez a bírálata Heidegger kifogásait előlegezi meg. Itt a szerző a következő részt idézi Heideggertől: „Freud a tudatos emberi jelenségeket illetően is azt feltételezi, hogy azok hiánytalanul megmagyarázhatók, azazhogy a kauzális összefüggések kontinuusak. Minthogy ilyesmi nincsen meg a 'tudatban', fel kell hogy találja a 'tudattalant', melyben a kauzális összefüggések hiánytalanul meg kell legyenek. Freud posztulátuma szerint a lelki teljes egészében megmagyarázható, s itt magyarázat és megértés azonosítva lesznek. Ez a posztulátum nem magukból a lelki jelenségekből származik, hanem az újkori természettudomány posztulátuma" (199). Ezt a heideggeri analógiát nem érzem kereknek. Talán nem érdektelen a két bírálat közötti különbség: József Attila az idézett részben azt tette szóvá, hogy a pszichoanalízis ugyanavval az igazoló törekvéssel viszonyul a mítoszhoz, amellyel a teológia a valláshoz. Heidegger ezzel szemben azért marasztalja el Freudot, mert Freud az újkori természettudomány racionalizmusával közelített az emberi lélekhez. Vannak tehát különbségek. Elismerem persze, hogy hasonlóságok és különbségek mindig csupán bizonyos szempontból látszanak. De vajon egy, József Attila értekező prózájáról összképet adni kívánó könyvnek nem hiányossága-e, ha nem választ olyan szempontot, ahonnét látható lenne a költő racionalizmusa Heidegger racionalizmusellenességével szemben? A racionalizmus ugyanis nagymértékben befolyásolta József Attila értekezői munkásságát. Gondoljunk például az *Ihlet és nemzet* „összes igazságok egyetemes rendszere" koncepciójára! De a racionalizmushoz csoportosítható a *Szerkesztői üzenet* értelmességre hivatkozása is. És az sem lényegtelen, hogy a költőnél a marxi társadalmi meghatározottságról szóló tan megkérdőjelezésében egyebek mellett két racionalista gondolat, a potencialitás és a velünkszületettség koncepciója is szerepet játszott: „Az emberi lényeg nem csupán a társadalmi viszonyok összessége, hanem a természetieké is. A marxi szakadék abban áll, hogy ő a természetet a társadalomban élő emberek környezetének tekinti csupán, mint előfeltételt veszi számításba. A természet azonban nemcsak 'számunkra' van adva, hanem velünk, lényegünk szerint is, – testsúlyunkkal pl. adva van a tömegvonzás, – ösztöneinkkel, biologiailag határozott mivoltunkkal pedig egymáshoz s az egyéb természethez való, a társadalom közvetítése nélkül, sőt annak ellenére önnálló kapcsolataink. Ösztönös mivoltunk társadalmi életünkben állandó meglepetésekkel szolgál, azzal a természetes, termékeny véletlennel, amely Hegel bölcseletében megleli a maga helyét, éppen mint 'szükséges véletlen'. A marxi társadalomfölfogásban azonban nincsen a véletlennek szerepe, ha csak nem úgy, hogy ez a véletlen a külső természet részéről éri a társadalmat pl. kozmikus katasztrófa formájában. Marx hallgatólagosan föltételezi, hogy az emberi társadalmi fejlődésben éppen az emberi természet oldaláról nem lép föl váratlan, véletlen meglepetés. Én inkább Hegellel tartok és szükségesnek tartom a véletlen fölbukkanását" – írja a költő a *Hegel, Marx, Freud* egyik változatában. Tehát nem egészen alaptalan aránytalanságot emlegetni Lengyel András könyve kapcsán.

A vizsgáló személynek és a vizsgálat tárgyának összemosása nyilvánul meg abban is, hogy Lengyel András nem mindig különíti el egymástól élesen, hogy mi az, ami bizonyított igazság, és mi az, ami egyelőre csak az ő ötlete: feltételezés és bizonyosság egymásba mosódnak. Ezt érzem azokban az érvekben, amelyek azt lennének hivatottak bizonyítani, hogy a Nemzeti Kommunista Párt csupán Szántó Judit elméjében létezett volna, és hogy

A nemzeti szocializmus című írást a költő a Gömbös-féle kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja munkásosztaga számára készítette volna. Az, hogy a költőt beszervezni kívánó Rátz Kálmán jó viszonyban volt Gömbössel, akivel korábban az ÉMÉ-ben tiszttársak voltak, hogy Rátz Gömbös miniszterelnöki kinevezése után egy hónappal a Pesti Napló politikai cikkírója lett, vagy hogy 1935-ben Gömbös pártjában kapott mandátumot, még nem zárja ki, hogy Rátz eközben más kapcsolatokat is keresett: a szélsőballal, ahogy a munkásmozgalomban részt vevők közül többen emlékeznek, és a kormányon kívüli szélsőjobbal, gondoljunk csak Rátz későbbi nyilaspárti tevékenységére. Így hát az a – Lengyel András által elvetett – lehetőség, hogy Rátz Kálmán 1933-ban a megalapítandó Nemzeti Kommunista Pártba próbálta beszervezni a költőt, továbbra sem valószínűtlen, függetlenül attól, hogy 1933-ban végül megalakult-e ez a párt a költő részvétele nélkül vagy sem. Továbbá *A nemzeti szocializmus* című kéziratban többször szereplő „nemzeti egység" nem bizonyítja, hogy a költő a kormánypárt nevére akart volna rájátszani, hiszen a kifejezés származhat egyszerűen a kollektivista ideológiából, amelyik a közösség homogenitását hirdeti. Annak ez idáig semmi nyoma nem akadt, hogy a költő felvette volna a kapcsolatot a kormánypárttal. A közeledés megtörténte ellen szól, hogy József Attilát meg se hívták Gömbös és az írók találkozójára két évvel később: a kormány nyilván nem tekinthetett József Attilára úgy, mint akit esetleg meg tud nyerni magának.

A ma is rejtélyes beszervezési kísérlet kapcsán bizonyosat Lengyel András könyvének olvastán sem tudunk meg: a Gömbös-párt mint a költő átmeneti orientációja csupán ötlet és nem igazolt állítás. Ezt Lengyel András mintha figyelmen kívül hagyná, amikor teljes határozottsággal nyilatkozik a kérdésben: „Úgy gondolom [...], immár kimondható: Rátz Kálmánék [...] a NEP-en belüli Nemzeti Munkásosztagnak az ideológusaként számoltak József Attilával." (192).

Szintén nem választja külön Lengyel András az ötletet és a bizonyított igazságot, amikor arról akarja meggyőzni az olvasót, hogy az *Ihlet és nemzet* megírásakor József Attila már olvasta Heidegger *Lét és idő* című munkáját. Lengyel András szerint az *Ihlet és nemzet*ben szereplő 'önlét' fogalomnak Jaspers Selbstsein-ja mellett Heideggeré is forrása. Lengyel András a *Lét és idő* harmadik fejezetének 19., 20., és 21. alfejezetében kifejtett cogito-kritikára vezeti vissza, hogy az *Ihlet és nemzet [Amikor a művészetről...]* kezdetű darabjában a költő Descartes Cogito ergo sum tételét tautológiának minősíti, és hogy azt állítja, „önlétét senki komoly gondolkodó nem vonja kétségbe, s ha teszi, abból a hiú ravaszkodásból, hogy ezt majd ítéleti érvénnyel bizonyítsa". Azt, hogy a heideggeri és a József Attila-i Descartes-kritika között különbség van, Lengyel András a következőképp értékeli: „József Attila természetesen itt sem szolgaian kivonatol, hanem – forrását megértve – újragondol" (63). Jól látszik, hogy itt a Heidegger-hatás ötlete hirtelen magától értetődő állítássá minősült át, vagyis a bizonyítandó hirtelen bizonyossággá lépett elő.

A metodikai következetesség is mintha néha áldozatául esnék a szerző aktuális szempontjainak illetve érdeklődésének. A visszaemlékezések megbízhatóságával kapcsolatban a tanulmánykötet szerzőjének álláspontjai ellentétesek egymással. „A Rátzcal kapcsolatos különféle emlékezéseknek a szempontunkból fontos oldala [...] eleve alkalmatlan az érdemi magyarázatra. Az emlékezőknek az utólagos interpretációs helyzete és szükséglete oly mértékben rávetül az amúgyis halványuló valódi emlékekre, hogy a megfogalmazódó 'magyarázatok' inkább csak szerzőikről adnak fölvilágosítást. A (volt) ellenforradalmár és

a kommunista költő kapcsolatát öntudatlanul is saját József Attila-képükhöz, az aktuális idolhoz igazítják" – írja Lengyel András (168–169). Ezután nem várná az olvasó, hogy a könyv szerzője kétszeres szájhagyományra hivatkozzék: „Márkus László pl. Agárdi Ferenctől úgy hallotta [...]" (191). Az életrajz és szöveg kapcsolatának megállapításában is van némi inkonzekvencia. Lengyel András egyszerre állítja, hogy „külső életrajzi adat és szöveg a valóságos gondolkodástörténeti folyamatban mindig összetartozik" (13) és hogy „bár [a költő] különböző időpontban írott analitikus szövegei telítve vannak 'ödipális fantáziákkal' – ezek az édesanyjával kapcsolatos szövegrészek többnyire nem empirikus realitások közvetlen dokumentumai, hanem elméletileg orientált konstrukciók" (199).

Mindezek csupán az én észrevételeim. Bizonyára nagyon sokféle olvasói reakciót fog kiváltani ez a tanulmánykötet, amiben persze nem kis része lesz a könyv nagyfokú személyességének. Azonban az olvasói viszonyulások irányától függetlenül, a tanulmánykötet mindenképp rá fogja irányítani a figyelmet a költő értekező prózájára, ugyanis ennek ismeretében érdemes helyeselni, továbbgondolni, vagy kétségbe vonni a tanulmánykötet szerzőjének állításait. A könyv meg fogja növelni az érdeklődést a költő értekezői munkássága iránt, ami előfeltétele annak, hogy Lengyel Andrásnak az értekező próza felértékelésére vonatkozó kívánsága teljesülhessen.

Fuchs Anna

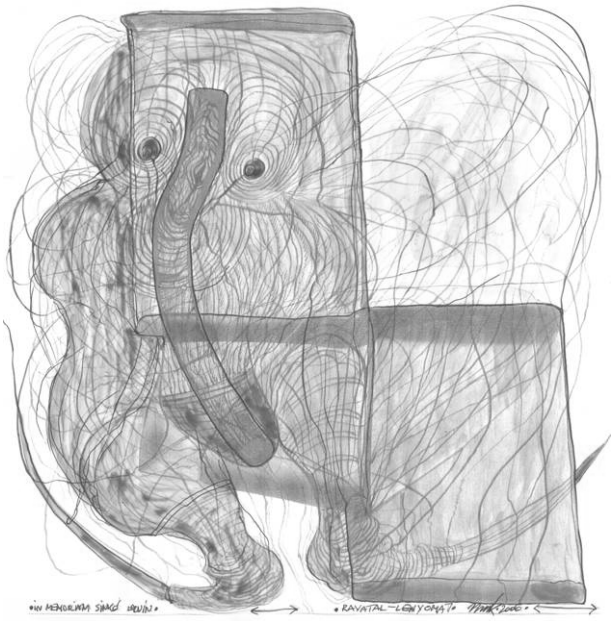

A versek a kisházban születnek

WEINER SENNYEY TIBOR: VERSEK A KISHÁZBÓL

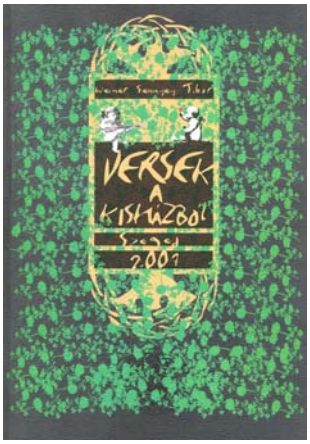

Irodalmi Jelen Könyvek
Arad, 2007
92 oldal, 1980 Ft

Új kötettel, új versekkel ismerkedni több nézőpontból lehet. Bizonyos előfeltételezések, előzetes tudás birtokában. A másik út a tabula rasa, de hát melyikünk is tud teljesen elvonatkoztatni előzetes ismereteinek vonatkozó elemeitől?! Ilyesformán nehéz lesz a jelentéspotenciálok lemorzsolása, ám könnyebb lenne az indulás abban az esetben is, ha kötetek tucatjai állnának az új kötet hátterében. Weiner Sennyey Tibor új köteténél – fiatal korára való tekintettel is – nincs erre mód, mivel a költő második kötetéről esik alább szó.

A címadás gesztusával a költő megadta a versek születésének helyét, a kisházat, s ez már a kötet kézbevételekor bensőséges hangot sugall. Ritkán találkozhatunk olyasfajta őszinteséggel, mikor a költő, író megosztja leendő olvasóival írásának legszemélyesebb tényét. A versek ihletésének helye, a papírra vetés, a keletkezés szűkített megnevezése kevéssé tipikus jellemvonás, ám megelőlegezi költő és olvasó remélt és áhított bizalmas viszonyát. Hasonlóan bensőséges az az információ is, hogy a keletkezés dátuma mellett a hét napjának neve, néhol napszakja is szerepel a versek mellett. E feleslegesnek tetsző, túlzásba vitt részletezés – hasonlóképp, mint a címadás is – tovább szűkít(het)i az értelmezést a keletkezéstörténet egy újabb darabjának megadásával.

Személyes e címadás, s mint a kötet további vizsgálatánál is látni fogjuk, a magát költőnek és alkimistának nevező Weiner Sennyey első kötete, *A természettel való kapcsolat újragondolása (2005)* és a kisházból származó versek is egészen személyes hangvétellel jellemezhetők. Az első kötet alaptézisét Kelemen Zoltán, az első kötet kritikusa a lényegiségében fogalmazta meg: *„Kevesen képesek a gyermekkor elvesztésének élményét műalkotássá érlelni. Főképpen, ha az élmény még közeli.”*. Az ősi mítoszokhoz való visszatérés, azok jelenbe transzformáló alapgondolata, az Árkádia-mítosz újrateremtésének tézise a költő inspiráló gondolata. E filozófiai és lételméleti kérdéseket boncolgató kötetet az olvasóközönség oly kíváncsian fogadta, hogy annak legékesebb bizonyítéka a sikeres könyvbemutatók sora, illetve a 2005 legjobb első kötetének járó Gérecz Attila-díj.

A *Versek a kisházból* fedőlapjának elemzésére, kommentárjára is muszáj időt szakítanunk, mivel a költő által tervezett borítónak több hangsúlyos, a címhez hasonlóan a kötetet pozicionáló eleme van. A lóherék mellett megjelenő puttók – félszárnnyal – szimbolikus jelentéssel bírnak, s a központozás hiányához hasonlóan különösen szokatlan elemei a puttóábrázolásnak. A félszárnyú puttó a repülés lehetőségét és mégis lehetetlen voltát

jelzi. A társak utáni vágy már a költő önnarrációjában megjelenik, ugyanis a félszárnyukat szegett puttóknak a repüléshez társakra van szükségük. Költő és olvasó összekapaszkodásához, együttműködéséhez hasonlóan.

A kötetet átlapozva feltűnő, hogy bár vannak kérdő- és gondolatjelek, továbbgondolásra serkentő ponthármasok, ám a versek többsége nélkülözi a központozást. Így új értelmezési horizontot nyitnak azáltal, hogy az olvasóra bízzák az írásjelek helyének megkonstruálását. Tipográfiai megállapítás a központozás hiánya, s ehhez hasonló a versek első soraiban lévő egyes szavak, kifejezések NYOMTATOTT BETŰVEL szedése. Azon szavaké, melyek az első sorban megegyeznek a címmel. E gesztust többféle megközelítéssel is értelmezhetjük. Az egyik mód az, hogy kreativitáshiánnyal illetjük a költőt, a másik pedig az, hogy a kettős kijelentéssel nyitó versek mind-mind a megerősítést, a hangsúlyozást erősítik. Itt nyilvánvalóan a hangsúlyozásról, a címbéli kijelentések súlyára való figyelemfelhívásról van szó.

A kötet *Ébredéskor* című versét vizsgálva a fény, mint a tökéletesség és életenergia forrása, szimbóluma jelenik meg. Paranomázikusan olvasva az *„Engedem a fényt az ablakon át”* sort a ***fén****yt* szóban tiszta paranomáziaként találjuk meg az én-t. Érdekesebb e feltevés, ha a *„Miképpen nem az enyém a fény”* sort olvassuk, ugyanis ilyesformán *„nem az enyém az én”*-re „fordíthatjuk”. Ezzel azt a meditatív értelmezést, az én megtalálása, a belső harmónia utáni vágyat érzékelhetjük, melyet a füstölő, a várakozás, az ébredés szavak előlegeznek meg. Az ébredés szó a hamvasi terminológia szerinti éberséggel mutat egyezést, s az ébredező én éberségre való vágya, vágyakozása jelenhet meg így. E gondolatmenet igazolását a vers következő két sorával látom igazolhatónak: „De kitárhatom az ébredést / És felszabadíthatom a színes fényt.” Az ébredező tudat kitárásával felszabadítani a színes én-t, megfelelő zárása annak a versnek, mely az *Engedem a fényt az ablakon át* sorral tereli meditatív síkra az írást, teremt bizonyos kapcsolatot keleti és nyugati kultúrkör között.

A kötet tudatos szerkesztésére, a kötetkompozícióra utal, hogy a versek nemcsak megírásuk kronologikus sorrendjében sorakoznak egymás után, hanem bizonyos művek keretet alkotnak. A mai napig vitatott kérdés, hogy a szépirodalom mely szegletében van helye a vulgáris szavaknak, kifejezéseknek. Magam részéről arra az álláspontra helyezkedem, hogy vannak olyan stíluselemek, oly szövegkörnyezet, amely „elbírja” a vulgaritást, ám vannak olyan szöveghelyek, melyekbe egyáltalán nem illenek a szexualitásra, nemiségre utaló és e tárgykörbe tartozó szavak. A kisházban született versek között lehet helye a szexualitásnak, mégpedig azért, mert minden bizonnyal a költő ilyesfajta élményeinek többek között a kisház falai lehettek színhelyei. Ám mindezek ellenére a kötetben túlnyomó részben szereplő versek közé nem illik pl. *A bort ittam az éjjel* című alkotás, melyet „a sennyey Weiner” is – e versre Petrusnak reflektáló – „polgárt pukkasztok” szószerkezettel illet. Zseniális a felismerés, mikor a férfilelket – hűtlen, pajzán szerető imádata esetén – ősidők óta emésztő problémát a „S békére nem lel a férfi kinek nejét az utca baszsza…” sorban fogalmazza meg, ám ezen imént zseniálisnak nevezett soron kívüli versbéli megállapítások már a polgárpukkasztás olyasfajta magaslataiba emelkednek, melyek erőltetettnek hatnak. Annak ellenére, hogy univerzális párkapcsolati problémákat igyekeznek megfogalmazni modernkori köntösben. E vers azon költemények egyike a kötetben, amelyik keretet alkot. A keret másik alkotórésze *A felolvasásról* című, melynek meg-

szólítottja – Petrus –, aki vélhetően negatív hangon szólalt meg egy mozibéli felolvasás után. Ez a reflektáló vers ismételten pozícionál, ezúttal épp magát a költőt helyezi más dimenzióba, ragadja meg a legszebbnek vélt verseit alkoholmámorban alkotó, magát éjszakák bohócának nevező költő és olvasóinak, kritikusainak sokaságát. Utóbbiak Weiner szerint nemes egyszerűséggel mind vetített nappalok bolondjai. E szakadék mélyülni létszik mindaddig, míg költőnk magát milliárdoktól elvonatkoztatott, éjszakai bolondnak tartja, aki éji borozása közben verseinek legszebbjeit költi, míg Petrus és millió társa vulgaritást nélkülöző költészetében leli örömét.

A kötet ékes példája annak, hogy milyen ambivalens nyelvi megformáltság és versbéli tartalom uralkodik a kisházból származó versekben. Megférnek egymás mellett az antik műveltséget tükröző kijelentések a továbbgondoló filozófiai tartalommal. Ugyanilyen létjogosultsággal a vulgáris és a mélyen intim konnotációval rendelkező szavak sorának is helye van. Weiner Sennyey Tibor első kötetével igen magasra helyezte a mércét. A második kötetet is nagy lépésnek tekinthetjük egy sikeresnek ígérkező költői pálya felé vezető úton.

Zelena András

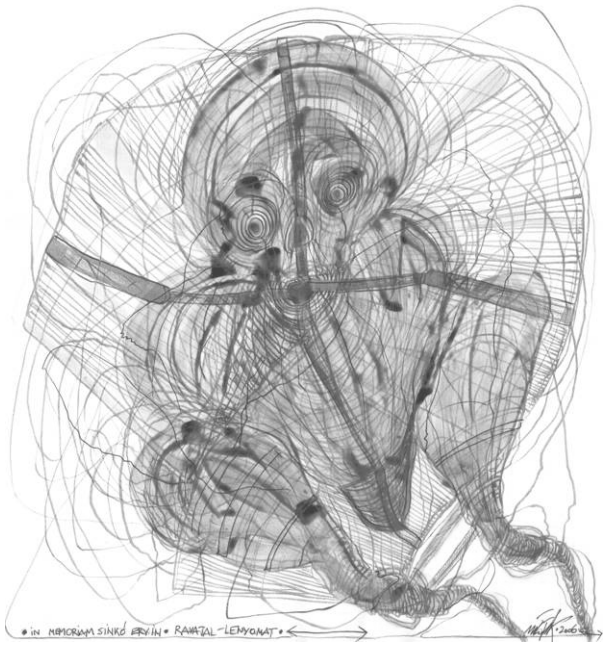

Szerkesztői asztal

A júniusi számunkban közölt *József Attila-tanulmányok* eredetileg a január végén Szegeden rendezett *Hegel, Marx, Freud* című tanácskozáson hangzottak el. (A konferenciát a József Attila Társaság, a Szegedi Tudományegyetem és a Móra Ferenc Múzeum szervezte.) Az itt közölt hat tanulmány az előadások bővített, szerkesztett változata.

*

A Tiszatáj könyvheti könyvei

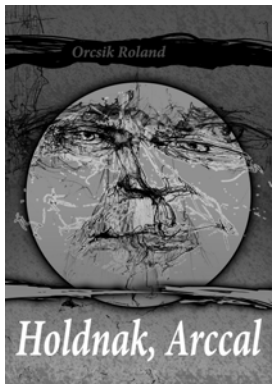

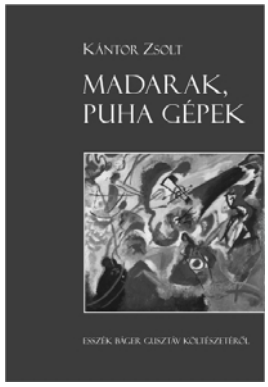

JUHÁSZ FERENC: *Halandóság-mámor* (új versek 2003–2006)
ORCSIK ROLAND: *Holdnak, Arccal* (versek)
KÁNTOR ZSOLT: *Madarak, puha gépek. Esszék Báger Gusztáv költészetéről*

Júliusi számunk tartalmából

HATÁR GYŐZŐ, TORNAI JÓZSEF, SIMAI MIHÁLY versei
KASS JÁNOS, PINTÉR LAJOS esszéje
MUNKÁCSI MIKLÓS, VÁRI ATTILA prózája
Emlékezés *Kodály Zoltán*ra
Összeállítás *Orosháza* szellemi és kulturális örökségéről